

ДАДАХОН НУРИЙ

ПОКИСТОН
«ОЛТИН ДЕВОР»
ТИРҚИШИДАН

Тошкент-Исломобод — 1998

Махсус муҳаррир: Абдуллоҳ Туроний
Компютерда териб, саҳифаловчи: Дилбархоним Турсунова.

Наманган вилоят кишлоқ ва сув хўжалиги Бошқармаси бошлиғининг ўринбосари, Ўзбекистон республикаси Олий Мажлиси депутати муҳтарам Ҳакимжон Ҳошим ўғли ҳамда Фарғона вилоят, Қўқон ўрмон хўжалиги директори, Фарғона водийси ўрмончилик раҳбарлари бошқаруви раиси Мансурхўжа Хўжа ўғлига ушбу китобни чоп этилишида кўрсатган рағбатлари учун чин юракдан миннатдорчилик билдирамыз.

Таниқли ёзувчи ва публицист Дадахон Нурий бир неча бор кўшни Покистон Ислом республикасида иккинчи сафарда бўлиб, кўплаб таниш-билишлар орттирган.

Шу билан адиб ҳалқимизнинг ардоқли шоири Эркин Воҳиднинг олтинчи йиллиги муносибати билан унинг қаламига мансуб машҳур «Олтин девор» комедиясини мамлакатдаги энг йирик театр комплекси Ал-Ҳамрода сахналаштириш ташаббускорларидан ҳамдир.

Комедияни қўйишлиш асносида кечган қизиқ-қизик воқеалар Покистон мамлакатига бир назар ташлаб, у ердаги дўстларимиз ҳақида ҳикоя қилишга туртки бўлди.

Ўйлаймизки, урду ва ўзбек тилларида чоп этилаётган ушбу китоб кўнчилиқда қизиқиш уйғотади.

МУНДАРИЖА

Сўз боши. Абдул Қадир Хон.....	5
Асарни ўқиб. КЛМАР Р.	7
Китоб ҳақида қисқа сўз. Матёқуб Қўшчонов...	8
Китоб муаллифи ҳақида. Озод Шарафиддинов	9
Муқаддима.....	13
Деворнинг икки томони.....	15
Полковник Неъматжон соҳибнинг шапқаси ва Фарғона қовуни.....	20
Ҳар ерда дўстинг бўлса.....	26
Кишвар хоним.....	38
«Буюк фуқаро» ҳузурида.....	47
Учрашувлар.....	54
Пиндилик Мансурхўжа ака.....	60
Покистонли ўзбеклар.....	68
Ўзгарган режалар.....	87
Лахўр кўчалари бўйлаб.....	97
Панжобдаги дала-боғ.....	108
Катта қарвон сарбонлари.....	121
Мирза Ғолиб.....	123
Ғайз Аҳмад Ғайз.....	129

Абдул Саттор.....	132
Изҳор ул Ҳақ.....	139
Муҳаммад Аббос Хон.....	143
Ўзбекистон дўстлари.....	147
Адабий муҳит.....	153
Мушоҳада.....	160
Сўнги синов кунлари.....	168
Доктор Юнус Баттнинг эшаклари.....	176
Шоирга эҳтиром.....	180
«Олтин девор» тўйи.....	195
Севинч ёшлари.....	199
Хулоса.....	202

СЎЗ БОШИ

Таниқли ўзбек ёзувчиси Дадахон Нурий жаноблари кўнглимга яқин дўстларимдан биридир. У кишининг қаламига мансуб кўлингиздаги янги асари ҳақида гапирадиган бўлсам, унинг номи ва мундарижасининг ўзиёқ сезгир китобхон англаб оладиган кўп нарсаларни айтиб турибди.

Адиб мамлакатимиз бўйлаб қилган бир неча бор сафарлари, орттирган дўст-биродарлари, кўрган-кечирганлари ҳақида шундай равон ва қизиқарли усулда ҳикоя бошлайдики, худди «Дарича» орқали ёки «Олтин девор» «Тирқиши»дан туриб, ажойиб воқеаларни кузатаётгандай ҳис этасиз, ўзингизни. Асарнинг ҳар боби жозибали ташбеҳларга, одамни ўйлантирувчи мушоҳадаларга бойлиги билан алоҳида мукамал ҳикояни эслатади. Лекин, улар мазмунан ажраб қолмаган, воқеалар тизими бир-бирини тўлдириб келаверади, ўқувчида қизиқиш уйғотади. Шунинг учун ҳам китобни қўлдан қўймай, бир ўтиришда ўқиб чиқиш мумкин.

Асарнинг бир неча жойида Дадахон соҳиб ўз жонажон юрти — Ўзбекистоннинг фидойиси, миллатпарвар ижодкори сифатида ўқувчи кўз ўнгида гавдаланади. Чет эллардаги, жумладан Покистондаги ҳам-миллатлари ҳақида ажойиб ташбеҳ, ўзбекона лутф билан ҳикоя қиладики, оддийгина воқеадан ҳам ўзбек миллатининг ўзига хос ажойиб хислатларини англаб олиш қийин эмас.

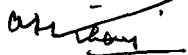
Китобда Покистонда сахналаштирилаётган ўзбек комедиясининг мазмунига монанд хангоманомо воқеалар билан жиддий мулоҳазалар ҳам анчагина. Қоғоз-

бозлик балосидан мустақил Ўзбекистон ҳамон азият чекаётганидан адиб куйиниб, шундай жумлаларни ёзади: «Ўтмиш иллари — қоғозбозлик балосидан вужудимизни тезроқ фориқ этмас эканмиз, ҳаливери косамиз оқармай, оёқларимиздаги чириган занжирни шалдиратиб, «заҳарли Анчар» дарахти атрофида терлаб-пишиб айланаверадиганга ўхшаймиз. Дарвоқе, бу шалдиरोқ овозни яқин атрофимизда ҳам, ўзимизда ҳам хумори тутиб юрганлар топилади».

Китоб покстонли, ўзбекистонли ўқувчиларда бирдай кизиқиш уйғотадиган кутилмаган саргузаштли воқеаларга бой. Унинг «Табани кўйларни», «Пиндилик Мансурхўжа», «Лахўр сайри» сингари бобларини ўқиб туриб, бизнинг гавжум, тўс-тўполонли кўчаларда, сўлим Фарғона йўлларида сайр қилиб юргандай ҳис этасиз... Айниқса, адибнинг мамлакатимиз аҳлига бўлган эҳтироми асарнинг ҳар саҳифасида яққол кўзга ташланиб туради.

Мухтасар қилиб шуни айтишим мумкинки, ушбу китоб урду адабиётида кейинги йилларда яратилган яхши асарлар қаторидан ўз ўрнини олишига ишончим комил. Дадахон Нурий соҳибни ажойиб янги китоби билан муборакбод этаман. Ҳамда бу китоб Пок-Ўзбек халқлари ўртасидаги азалий дўстлик алоқаларини ривожига катта ҳисса қўшади деб умид қиламан.

Доктор Абдул Қадир Хон

Исломобод.

18- Май, 1998 й.

АСАРНИ ЎҚИБ...

Мухтарам Дадахон Нурийни ҳеч иккиланмасдан Ҳинд-Пок халқларининг энг содиқ дўстларидан деб аташ мумкин. Бундай дейишимнинг боиси шуки, у кишини узоқ йиллардан бери мен яхши биламан.

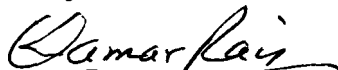
Гўзал Ўзбекистонга қадам ранжида қилган ҳиндистонли ёки покистонли қайси ижодкор бўлмасин Дадахон соҳиб билан учрашиб, унинг суҳбатини олмасдан қайтмайди десам муболаға бўлмас.

Ўзбекларнинг дунёга донғи кетган меҳмондўстлик фазилатини кўраман десангиз шу дўстимизнинг Тошкентдаги уйига ё бўлмаса Бўстонлик деган тоғли гўзал гўшадаги «Дача»сига боринг. Бир умр эсдан чиқмас таассуротлар билан қайтасиз.

Дадахон Нурийнинг «Покистон «Олтин девор» тирқишидан» китобини ҳузур қилиб ўқиб чиқдим. Дадил айтишим мумкинки, бу асар ўзбек адабиётида ноёб публицистик қисса сифатида тан олинади. Китобдаги ҳар сатрдан адибнинг ўз дўстларига бўлган мухаббат ҳисси уфуриб турибди. Бу Дадахон Нурий каламида сеҳрли жоду борлигининг ёрқин далилидир.

Ишончим комилки, Покистон сафарномасидан сўнг муаллиф Ҳиндистонга ҳам ўз нигоҳини ташлаб, бизни хурсанд этажак.

Профессор Камар Раис

Ҳиндистон,
20 июн, 1998 й.

Китоб ҳақида қисқа сўз

Бундан ўн йилча аввал, Покистон ҳақида Ўзбекистонлилар жуда кам биладиган пайтлар (Совет сиёсати шундай эди!) Дадахон Нурийнинг даъватига кўра Тошкентга меҳмон бўлиб келган Покистон Ислом республикасининг Москвадаги элчиси Абдул Саттор жаноблари билан биз зиёлиларнинг учрашуви бўлганди.

Ўшанда элчи жаноблари энг аввало адабий, маданий алоқаларни йўлга қўймасдан туриб, бизлар бир-биримизни яқиндан билолмаймиз деб ҳақ гапни айтганди. Ўйлайманки, Абдул Саттор жанобларининг нияти ҳозир амалга ошмоқда. Бу хайрли ишларда ёзувчимиз Дадахон Нурийнинг хизматлари катта деб биламан.

Кўйидаги унинг «Покистон «Олтин дивор» тирқишидан» асари бунга ёрқин мисол бўла олади.

Академик Матёкуб Қўшчонов

Тошкент.

20- апрел, 1998 й.

Китоб муаллифи ҳақида мухтасар сўз

Дадахон Нурийнинг биринчи «Окшом кўшиқлари» лирик қиссаси босилиб чиққанда у эндигина ўн тўққиз ёшли талаба эди. Китоб кўнчилиқ диққатини тортиб, айниқса ёшлар орасида шов-шув бўлганини яхши эслайман. Худо бераман деган бандасига кўш қўллаб бераркан — ўшандан бери Дадахоннинг ёзган ҳар бир асари ўз ўқувчиларини топиб, кўпчилиқни ром этиб келмоқда. Шу билан адиб хиндий — урду тилларининг яхши билимдонидир. У рассом сифатида ҳам Ўзбекистоннинг Чингиз Ахмардай буюк мўйқалам устаси назарига тушганлардан.

Дадахон Нурий ўзининг шу фазилатлари билан кўшларнинг диққатини жалб қилди, тилларга тушди. Унинг шахсиятига қизиқиб қолган кишилар ичида ўзбек адабиётининг ўша пайтдаги атоқли номаёндаларидан бири Абдулла Қаҳҳор ҳам бор эди. Ҳамиша ёш ижодкорлар тақдирига чуқур қизиқиш билан қараган бу улуғ адиб Дадахонни ҳузурига чақиради, унинг серкирра ижоди билан танишади, ҳикоя ва қиссаларини ўқиб, уларни таҳрир қилади, ёш адибга сўз санъати сирларини ўргатади. Албатта, Дадахон учун атоқли адибнинг ўғитлари катта сабоқ бўлди. Биринкетин унинг «Бегона», «Боғларда баҳор», «Машина Кашмирга боради», «Осмон устун», «Шаҳар тегирмони» каби қатор китоблари майдонга келди. Бу асарларда Дадахон нафақат бадиий тасвирнинг устаси сифатида, балки инсонлар қалбининг чуқур билимдони сифатида ҳам ўз истъоддини номоён этди.

Унинг ижод намуналари ҳар хил мавзуларга бағишланган бўлса-да, ягона муштарак фазилат — Она юртга муҳаббат яққол кўриниб туради, адиб ўз халқининг садоқатли фарзанди сифатида унинг дардларини, кувончу ташвишларини кўрсатишга интилади. Шунинг учун ўқувчилар Дадахоннинг қисса ва романларини иштиёқ билан кутиб олишади, асарларидаги самимият ва лиризмни, услубидаги маъинликни қадрлашади. Шу тарзда Дадахон Нурий бугунги ўзбек насрининг кўзга кўринган вакилларида бири бўлиб қолади.

Аmmo, Дадахонни элга ардоқли қилган нарса фақат бу эмас. У ўрта бўй, жуссаси келишган, сочлари жингалак, кўзлари ҳамиша чақнаб турадиган чиройли Инсон. Лекин мен уни ҳеч иккиланмай энг довиюрак паҳлавонлар қаторига қўшмоғим мумкин. Негаки, у табиатан курашчан ижодкор. Аслида-ку, ҳар қандай виждонли ёзувчи ёзувчилик қисматини бўйнига олгандан кейин адолат ва эрк учун, ҳақиқат ва диёнат учун курашмоғи, хўрланганлар ва ҳақоратланганларнинг ҳимоячиси бўлмоғи керак. Лекин, бу айтишга осон, ҳаётда эса ҳамма вақт ҳам одам ўйлаганидек бўлавермайди. Айниқса, инсоннинг ҳар қандай ҳуқуқи топталган, адолат ва диёнат, ҳақиқат ва инсоф деган нарсалар оёқ ости қилинган, бу тўғрида оғиз очишга журъат этган ҳар қандай одам кувғин қилинган, кўн ҳолларда хибса олинган, қамоқхоналарга ташланган, замонамизнинг буюк адиби Чингиз Айтматов таъбири билан айтганда «Социалистик жаннат деб аталмиш улкан жинниҳона» — Шўролар замонида ҳақиқатни ёқлаб чиқмоқ учун ўзлигидан, ҳузур — ҳаловатдан кечган, довиюрак, фидойи инсон бўлмоқ керак эди. Дадахон шундай фидойи сифатида саксонинчи йилларда ўнлаб изтиробли публицистик мақолалар ёзди — уларнинг асосий мавзуи — табиатни муҳофаза қилиш, ноҳақ эзилганларни ҳимоя қилиш, бюрократияни фош этиш, ҳаётдаги ноҳуш ҳодисаларни,

бемаъни тартибларни танқид қилишдан иборат эди. Аввало бу мақолаларнинг ҳар биттасини матбуотда чиқаришнинг ўзи жуда азобли, машаққатли иш эди, турли тўсиқларни енгиб ўтишнинг ўзи бўлмасди. Мақола босилиб чиққандан кейинги ғалвалар, турли ташкилотларнинг таъна-дашномларига чидаш учун ҳам катта матонат ва ирода керак эди. «Шаҳарга бомба керакми?» деган ном билан чуқур тахлилий мақолалар туркуми эълон қилиб, пойтахт шаҳар мэрининг дашном-у таъқибларига чидашнинг ўзи бўладими!

Шу ерда яна бир мисол келтирай: Тошкентдан эллик чақиримча нарида Бўстонлик деган тоғли, гўзал маскан бор. У ерни шаҳарнинг «ўпкаси» деб бежиз айтишмайди. Чунки оби ҳаёт-сув, ҳаво айнан ўша ердан келади. Худди шунини билиб, атайини қилгандай масковли ҳарбийлар тоғлар орасида сув-ҳавони булғовчи энг зарарли корхоналар қурнишга киришдилар, Бўстонликни «ёшиқ» ҳарбий зонага айлантирмоқчи бўлдилар. Шунда Дадахон биринчилардан бўлиб «қурилиш»дан кўпчиликни огоҳ этди, унинг ёмон оқибатларини халққа тушунтирди. Бу, дунёни «титратиб» турган «СССР» деган мамлакат Ҳарбий вазирлиги билан олишиб, қутурган буқанинг думига нақир боғлаш билан баробар эди. Шунга қарамай адиб чекинмади. Унинг оташин руҳдаги мақолалари таъсирида халқ кўтарилди, Бўстонлик асраб қолинди. Бу ижодкорнинг пахлавонона қудрат эгаси эканлигининг исботи эмасми!

Дадахон Нурийнинг мен учун ардоқли бўлган яна бир ажойиб фазилати бор — у дўстга содиқ, жуда вафодор одам. Ҳинд-Пок мамлакатларидан ўзига ўхшаш кўн содиқ дўстлар орттирган. Қачон қарасангиз ёнида ё ҳиндистонли, ё покистонли дўстини кўрасиз. Уйидан меҳмон аримайди.

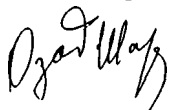
Айниқса, кейинги йилларда Дадахон Покистонда тез-тез ижодий сафарда бўладиган, у ердан орттирган

ёзувчи, олим, санъаткор ва оддий кишилар билан бўлган учрашувлардан бир олам таассуротлар билан қайтадиган, матбуот, радио, телевидение орқали дўст Покистон ҳақида қизиқарли чиқишлар қиладиган бўлди.

Нихоят, мана шу сафарлар, учрашувлар асосида қизиқарли, ҳам жиддий, ҳам ҳазил-мутоибаларга бой, мароқ билан ўқиладиган китоб ёзди. Ўзбекистоннинг кўнчилик матбуоти ундан боблар эълон қилди. Анча салмоқдор, жиддий журнал «Жаҳон адабиёти» саҳифаларида «Покистон «Олтин девор» тирқишидан»ни босиб чиқарилиши жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотди.

Аллома Файз Аҳмад Файз «Одамларни бир-бирига китоблар яқинлаштиради» деганди. Ўйлайманки, Дадахон Нурийнинг ушбу китоби ҳам дўст Покистон мамлакатига қарата очилган нурафшон бир дарича бўлиб, халқларимиз бир-бирини янада яқиндан танишиб олиши, қадимдан мавжуд риштадорлик алоқаларини мустаҳкамланишига хизмат қилади.

Профессор Озод Шарафиддинов

Тошкент.

27 апрел, 1998 йил.

Халқларимиз ўртасидаги дўст-биродарлик жонқуяри, «Пок-Ўзбек маданий, иқтисодий алоқалар дўстлик жаъмияти»нинг раиси, ажойиб Инсон, таниқли давлат ва жамоат арбоби Маҳмуд Али БҲАТТИЙнинг ёрқин хотирасига бағишлайман.

МУАЛЛИФ

МУҚАДДИМА

Ш ўро ҳукуматининг қизик одатлари бор эди: катта хонадоннинг «пияниста» отасидай ҳар нарсадан баҳона тошиб, дабқур-дабқур ўз «уйи»да тўлолон кўтариб турарди. Бундай пайтда савағич кўпроқ зиёлилар, айниқса ижодкорлар бошнда синарди.

Олтмишинчи йилларда ҳам шундай кий-чув бошланиб қолди. Эмишки, шоирларда «ошиғу беқарорлик» кайфияти устунлик қилиб, бор имкониятларини ўлдиму куйдим мавзусидаги лирик шеърлар ёзишга сарфлай бошлашибди. Бундай «социалистик реализм»дан чекиниш каби «иллат»дан ваҳимага тушиб қолган тузум яловбардорлари «тарбиявий» ташвиқот ишларини авж олдириб юбордилар. Бу талатўнда ким, нима деб суриштириб ўтирилмас, қўлга тушган калтақдан қуруқ қолмасди.

Шоир Эркин Воҳидни ҳам Озарбайжонга бориб, оламшумул зафарлар қучаётган шонли касб эгалари бўлмиш нефтчилар эмас, «Фузулий ҳайкали қошида»

шеър битиб келгани учун аввал ласт-баланд жойларда, сўнг юкори минбарларга чиқариб урдилар.

Шоир эса, ҳа деганда ўз «айби»ни гарданига олиб, узрини айтавермайди... Шундан кейин комфирқани шарафловчи шеърларга буюртма беришади. Бирок, Эркин Воҳид аксига олгандай яна бир туркум ишқий ғазаллар эълон қилади.

Ниҳоят, тарғибот-ташвиқотнинг бошқача тури авж олдирилади, шоирга насиҳат қилувчилар кўпаяди: шулардан бири аллома Ғафур Ғулом бўлган экан. «Эркин, дейди у киши бир куни шоирни четга тортиб, биз сендай пайтимизда кўчадан унда-бунда ўтиб қоладиган қизу жувонларни паҳса девор тирқишидан кўриб, бошимиз осмонга етарди. Мана, сен ақлли-хушли шоирсан, орқангда ҳам, олдингда ҳам ман-ман деган жононлар югуриб юрибди. Бундан бошқа нима керак?! Ҳа, энди шаккоклик қилмай, катталарнинг ганига ҳўн дегин-у... ўз билганингдан қолмагин, дейман-да!... Хўш, сенга насиҳат қилдимми?! Қилдим! Кечқурун уйга ўт, бир шёла чой қуйиб бераман».

У замонлар тарих бўлиб қолди. Ҳозир кўчаларнинг икки томонини тутиб ётадиган паҳса деворлар ҳам йўқ ҳисоб. Лекин унинг тирқишидан мўралаб, ҳаётнинг кичик бир парчасига назар ташлаб қўйиш буюк ижодкорларнинг анъанавий одатлари эканми, бир неча бор қўшни Покистонни кезиб, мумтоз адибимиз Ойбек домланинг қадам пойи етган «Покистон йўлларида»¹ юриб, бунга яна бир бор ишонч ҳосил қилдим.

Шунинг учун камина ул зотларга эргашмоққа жазм этди. «Тирқиш»дан назар ташлашда-ю юриш-туришда бироз шумликлар бўлган бўлса, олдиндан узр сўрайман.

¹ Буюк ўзбек ёзувчиси 1949 йилнинг 14 ноябрида Тошкент-Термез-Кобул-Пешовор-Тахўр йўли орқали Карачинга келади. Қарийб икки ҳафтага чўзилган бу сафар ҳақида «Покистон йўлларида» номли эсдаликлар ёзди.

ДЕВОРНИНГ ИККИ ТОМОНИ

1995 йилнинг кузагида Покистон Адабиёт Академиясининг Бош котиби, машхур адиб ва олим Фаҳр Замон жанобларидан давватнома келди. Шунга биноан бир гуруҳ ўзбек ижодкорлари Ёзувчи ва Зиёлиларнинг Халқаро конгрессида иштирок этиш учун Исломободга учдик.

Карийб бир ҳафта давомида Анжуманнинг кун тартибидаги «Халқларни бир-бирига яқинлаштириш, халқаро тинч-тотувликни сақлашда адабиёт ва санъатнинг мавқеи» деган асосий мавзу ҳар томонлама муҳокама қилинди, хилма-хил фойдали фикрлар ўртага ташланди. Провард давлат раҳбарлари, жаҳон адабиёти ва санъати номаёндаларига мурожаатнома йўлланди.

Конгресс сўнггида Фаҳр Замон жаноблари ўзбек ёзувчилари делегациясини қабул қилди, анжуман руҳидан келиб чиқадиган таклифлар айтишимизни сўради.

Биз буюк бобокалонимиз Алишер Навоий ғазаллар девонини урду тилида чиқариш ҳамда ҳозирги замон ўзбек шеъриятининг етук номаёндаларидан бири Эркин Воҳиднинг 60 йиллигини ҳамкорликда нишонлаш, унинг қаламига мансуб машхур «Олтин девор» комедиясини Покистонда сахналаштириш фикрини ўртага ташладик.

— Яхши таклиф. Айниқса ҳазрат Навоий асарлари ҳалигача бизда чоп этилмаганлиги мени ўйлантдириб келарди. Бу хайрли ҳар икки ишни амалга оширишда мана, Тошмирза соҳиб, — мезбон ушбу учрашув ташаббускори, мамлакатимизнинг Покистондаги элчи-

хонаси биринчи котиби Тошмирза Холмирзаевга ишора қилиб қўйди. — Бизга ўз ёрдамларини берадилар деб умид қиламан, — деди-да, ён дафтарига нималариндир ёзиб қўйди.

Адабиёт Академиясининг замонавий услубда қурилган улкан биносидан чиқарканмиз, Тошмирза ака бизларни огоҳлантирди:

— Энди хатга тушдик! Бирок, бу ишларни осонликча амалга ошириб бўлмайди. Охиригача туриб берасизлар!

— Домла, — дедик, — Сиз бу ёқдан, биз у ёқдан бўлсак, кўндан кўён қочиб қутулмас дейдилар.

Тошмирза ака кенг ва чиройли Исломобод кўчалари бўйлаб бизни шу яқин атрофдаги уйига олиб кетаркан, у ҳаммамизни меҳмонга таклиф этганди, анча жойгача индамай борди.

Мен мавзунни давом эттирдим:

— Дафтарга тушганча қолиб кетавермасмиканмиз?

— Фаҳр Замон-ку, шундоқ қолдириб қўядиган одам эмас. Биз уялиб қолмаслигимиз учун қаттиқ туриш, сизлардан! У ёғини сўрасанглар, бу ердаги адабиёт, санъат, маданият номаёндаларининг Ўзбекистонимизга қизиқишлари жуда катта. Улар элчихонамизга келиб, турли таклифларни ўртага қўйишади, ўзбек ҳамкасбларимиз келишсин, борди-келди қилайлик дейишади. Ҳар икки томон учун фойдали бўлган бундай ҳамкорликка оид шартномалар тузамиз. Жўнатамиз. Ваъда берадиганлар ҳам кўп бўлади. Лекин «девор»нинг у томонига ўтиб олгандан сўнг жим-жит бўлиб кетишади.

Биз ўз соҳасининг куюнчак фидойиси бу ҳамюртимиз кўнглини кўтарган бўламиз:

— Тошмирза ака, Сизни бу ерда Навоий бобомизнинг руҳлари қўлласин. У томонларда бизларни қўллаб-қувватлайдиганлар ҳам топилиб қолар...

Орадан кўп ўтмай ҳазрат Алишер Навоийнинг ғазаллар қуллиёти (марҳум устоз Раҳмонберди

Муҳаммаджонов таржимаси, Тошмирза Холмирзаев таҳрири остида) Покистон китобхонлари қўлига теги. Бу хушxabар яшин тезлигида бизга етиб келиб, ўзбек адабий жамоатчилигини беҳад хурсанд этди.

Покистон маданият вазирлиги, Миллий санъат Бош Бошқармаси маъмурияти билан тузилган ўзаро шартномага кўра «Олтин девор»нинг таржима нусхасини июл ойининг биринчи чорагида такдим этишимиз лозим эди. Бу ишни мохир таржимон, урдушунос олим Ансориддин Иброҳим қиёмига етказиб уддалади. Таниқли Покистон ёзувчиси ва ношир дўстимиз Тоҳир Аслам Гўра Лахўрдан келиб, асарни бадиий таҳрирдан чиқарди.

Бироқ, «девор»нинг хар икки томонида ҳам жимжитлик эди, ҳа деганда садо чиқавермади.

Ниҳоят, йилнинг ўрталарида Покистон Ислом республикасининг Ўзбекистондаги фавққулодда ва мухтор элчиси, адабий алоқаларимиз жонқуяри жаноб Шавкат Али Шайхнинг маслаҳати билан «Олтин девор»нинг урду қўлёзмаси билан Ҳамза номидаги Академик драма театри артистлари иштирокидаги видеотасвирни олиб, Исломободга учдим.

— Хайрият-е, бор экансиз, Сиз ҳам жимиб кетдингиз деб ўйлагандик, — дея кутиб олди Тошмирза ака.

Маълум бўлишича Покистон маданият вазирлиги раҳбарияти Ўзбекистон элчихонаси орқали йил бошидаёқ бизга икки мартаба расмий хат йўллаган. Унда комедияни сахналаштириш учун уч кишидан иборат ижодий делегация юборилиши ва уларнинг исм-фамилиялари олдиндан факс орқали маълум қилиниши сўралган. Шу билан ижодий гуруҳнинг мамлакатга ташрифи ҳамда «Олтин девор»ни сахналаштириш билан боғлиқ сарф-харажатлар Покистон томонидан қопланиши ва зарур бўлган барча қулай

шарт-шароитлар яратилиши ҳақидаги «Шартнома» ҳам қўшиб жўнатилган.

Уларнинг биронтаси хат келиб тушган идорадаги масъул жанобларни муглок қизиқтирмаганлиги одамни ҳайратга солади...

Комедия таржимаси, айниқса театр видеоварианти покистонли дўстларга жуда маъқул тушди. Томоша янада жонлироқ чиқиши учун воқеаларни шўх, лирик мусиқа билан «ўраб» бериб бориш зарур, қолаверса бизнинг томошобинлар шунга ўрганишган деган фикрни ҳам айтишди. Иложи бўлса, тўй саҳнасига биронта қувнок лапар киритилса, янада яхши бўларди деганлар ҳам бўлди.

Ушбу маслаҳатлар асосида «Олтин девор» текстини яна бир кўриб чиқиш, унга мос музыкалар танлаб, олиб келиш мақсадида Тошкентга қайтдим.

Лекин «деворнинг бу томони»да ташкилий масалада иш унча юришавермади. Ўз хизмат вазифаларига жуда эҳтиёткорлик, тўғрироғи совуққонлик билан қарашга ўрганиб қолганлар бор экан.

«Олтин девор» «муаммоси»ни ижобий ҳал этилгунча не-не пешоналар тиришмади, не-не обрўли кишилар ўртага тушмади, дейсиз. Ниҳоят, узоққа чўзилган сансоларликлардан сўнг Исломободга 12 қаторли расмий факс-хабар жўнатилди.

Халқда шундай нақл бор: Насриддин Афанди тўйга борган экан, жуда совуқ кутиб олишибди. Кўшни маҳалладаги тўйда ҳам шу аҳвол бўлмасин дебди-да, ёнидан икки буклоғлиқ қоғоз чиқариб, тўйбошига узатиб, «Қози калон бериб юбордилар» дебди.

Дарров уни юқорига таклиф этишибди, иззатикром кўрсатишибди. Елкасига тўёна-чопон ҳам ташлашибди.

Бир маҳал тўйбоши қоғозни очиб қараса, ҳеч қандай ёзув йўқ эмиш. Шунда у:

— Э, Афандим, бу қанақаси? — деб оппоқ қоғозни кўрсатибди.

— Ха, энди Кози поччанинг ёзишга вақтлари бўлмаса, мен нима қилай! — деган экан Афанди.

Шунга ўхшаш қоғозбозлик бизлардагидек ҳаддан зиёд бўлмаса-да, ҳамма ерда бор. Бирдамас бир «каёққа, ким томонидан кетаяпсизлар?» деб сўраб қоладиганлар топилиши мумкин. Шунинг учун Афанди ҳолига тушмасликни ўйлаб, қатнайвериб «кадрдон» бўлиб қолган маҳкамага яна бош уриб келдик.

Стол кучоқлаб ўтирган акахонлар бизларга оқ йўл тилашди-ю, мана шу хайрли ишни амалга ошириб келиш учун кетишяпти деган мазмунда йўлланма хати ёзиб беришдан бош тортишди. Илло, буни қилолмаймиз дейишди.

Бу жавобни эшитиб, режиссёримиз Мақсуд Юнуснинг фиғонлари фалакка чикди:

— Роса қатламахўрларга кунимиз қопти-ку! Энди буёғи «ўзи келар ёр-ёр, ўзи кетар ёр-ёр» бўларканда!

Йўлланма хат — «командировка» масаласида омадимиз чоппагач, сўнгги илтимосни қилдик:

— Индинга соат «12»да учяпмиз. Келишув бўйича мезбонлар бизни Карачи аэропортида кутиб олишлари керак. Кетаётганлигимизни билдириб кўйинглар, илтимос!

Раҳбар оғрингандай бош кимирлатиб кўйди.

ПОЛКОВНИК НЕЪМАТЖОН СОҲИБНИНГ ШАПКАСИ ВА ФАРФОНА ҚОВУНИ

Нима бўлганда ҳам қарийб бир йиллик ёзиш-малар, чопди-чопдилардан сўнг «Олтин девор» учун Покистонда топилиши қийин бўлган реқвизит деб аталувчи лаш-лушлар — кийим-кечак, калиш-махси, этиклўзлик асбоб-ускуналари, яктак, чопон билан беқасам тўнлару эшак тўқимидан тўрқовокқача жойланган юкларни кўтариб аэропортга чикдик. Улар ичида ҳафсала билан шоҳи рўмолга ўралиб, қартон кутига жойланган, Эркин аканинг муҳлиси — Кўкон шаҳар ички ишлар Бошқармаси бошлиғининг комедиядаги Қиличбек (милиция) ролини ўйнайдиган покистонли артистга совғаси — бир сидра милиция сарпоси ҳам бор эди.

Бизни кутаётган таниш-билишларга аталган совға-саломларни ҳам кўшиб ҳисоблаганда «риқвизит» сони анчагина кўпайиб кетган, худди Қашқадарёдаги машҳур Чияли бозорига қараб йўлга тушган боққолларга ўхшардик. Шу сабабдан кўрганларда ҳар хил фикр уйғотмаслик, қолаверса адашиб кетмаслик учун юклар устига лотинча ҳарф билан кимга қарашли, нималар борлиги ёзиб қўйилганди.

Тошкентдан кўтарилган «Ўзбекистон ҳаво йўллари» учоғи икки соатча парвоз қилиб, Карачининг энг катта ва замонавий, бир неча йил муқаддам қуриб битказилган аэропортига келиб кўнди. Ўн дақиқага қолмасдан биз билан келганлар «чегара»дан ўтиб, шаҳарга чиқиб кетишди. Негадир бизнинг юklarимиз

бир четга олиб қўйилган, режиссёримиз Мақсуд ака Юнуснинг катта қора жомадони эса ичидаги бор «сир-асрори»ни намойиш қилиб, катта экранда пир-пираб турар, шоп мўйлов полиция ноziри кутиларни очиб кўрсатишга ундарди.

Аввал таъриф этганимиздек, бу томонларнинг кўп тузини ичган, урдуда калом айтса ман-ман деган покистонлини лол қолдирадиган Ансориддин Иброҳимдай одам ҳам «иш чаток, ваколатхонамиз бошлиғи Шухатни топмасак бўлмайди» дея ўзини қаёқ-қадир уриб қолди.

Юзларига гушпилаб қон сапчиб кетган Мақсуд аканинг ҳаяжондан кўзлари жовдираб, қўллари хиёл титраб турибди. Ҳа, нима гап десам, кифтни қоқиб, полициячига ишора қилдилар:

— Бунақа қонун-қондаси борлигини аввалроқ айтсангиз бўларкан. Анаву «шайтон сув»дан ўн-ўн беш шиша олволгандим, таниш-билишлар чивин чақса, юқумли касаллик олдини олиш учун ичиб туришга тўғри келади деганди, ўшаларнинг гапига кирибман, мен нодон...

Худди шу пайт бир тўп чивин режиссёримизнинг бўғриқиб турган юзларига «хужум» қилиб қолса бўладими. У киши жон ҳолатда юз-бўйин аралаш шапшатилай бошладилар:

— Ана, бошланди! Ўзи «командировка» бермагандаёқ келмай қўяқолайлик, дегандим!

Мен Мақсуд акани сал ҳовриларида туширмоқчи бўлдим:

— Ваҳима қилманг, оқсоқол. Бу — ўзимизнинг чивинлар-ку, самолётда бирга келди. Нима, бу савиллар Тошкентда йўқми?

— Борлиққа бор-а. Лекин бу касофатлар каттароққа ўхшади. Ҳар тугул хира эмас экан.

Чивинлар бир ёпирилиб, сўнг қаёққадир даф бўлгач, «оқсоқол»нинг шаштлари сал пасайди, сўнг қора жомадон томон имладилар:

— Энди бу ёғи нима бўлади-а?

— Ҳамма қилинган тоат-ибодат икки пул бўлади. Шишаларингизни мусодара қилиб, учовимизни келган жойимизга қайтариб юборишади. Бу ерда қоида шундай! — дедим бепарвогина.

— Йўғ-е, булар риквизит-ку, ахир! Ансориддин ҳам қаёққадир қочворди.

Баъзан ўта қув, баъзан жуда содда Мақсуд аканинг хомуш тортиб кетганидан таъсирландим. Ёшлари бир жойга бориб қолган, унинг устига телевиденияда анча йил бирга ишлаганмиз. Ўшанда ҳам «оксокол» деб қақирардик у кишини.

Яна шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, «Олтин девор»ни сахналаштириш учун биз билан Покистонга бориши лозим бўлган машхур театр режиссёри Баҳодир Йўлдошевнинг оталари сафаримиз олдидан қаттиқ бетоб бўлиб қолдилар, (жойлари жаннатда бўлсин!) шу сабабли муқобил режиссёр сифатида Мақсуд ака Юнуснинг гуруҳимизга киритгандик.

Мен эски ҳамкасбимнинг кўнглини кўтармоқчидай:

— Ўзингизни бардам тутинг, энди охириги чорани кўрамиз, — дедим-да, костюмим чўнтагидан янги чуст дўппини олиб, бошимга кўндирдим. Мўйловдор полиция томон юрдим.

Қуюқ салом-алиқдан сўнг «хизмат, соҳиб!» дея менга қизиқсиниб қаради у.

Картон яшиқлардан бири устидаги «Тиллаи дивар» — «Олтин девор» ёзувини кўрсатдим:

— Бу бизнинг Ўзбекистонда машхур комедия. Маданият Вазирлигингиз билан келишувга кўра Покистонда сахналаштириб бериш учун келяпмиз. Анаву, театр ашқол-дашқоллари ёнида турган киши жаноб Мақсуд Юнус, бизда эъзозли продюсерлардан ҳисобланади. Комедияни шу киши саханалштиради. Энг қизиғи, унда сизларнинг ҳамкасбларингиз — ўзбек милициясининг ҳам образи бор. Ҳатто шу

ролни ижро этувчи покистонли актёр учун Бобур юрти — Фарғонадан бир сидра уст-бош кийим олиб келянимиз, — дедим-да, қутини очиб, қизил ҳошяли шапкани чиқардим, — Бу Қўқон шаҳар Ички ишлар бошқармаси бошлиғи жаноб Неъматжон соҳибнинг шахсий тухфаси!

— О, шабаш - ажойиб-ку! — нозир шапкани қўлига олиб томоша қиларкан, бошига кийиб ҳам кўрди.

Нарирокда турган икки ёшроқ полициячи «Ваҳ-вах»лаб ярашди дегандай хўжайинга яқинроқ келиб, таҳсин айтишди.

Нозир бирдан яна жиддийлашиб менга ўгирилди:

— Бу шишаларни «Тиллаи дивар»га нима алоқаси бор? — дея экран юзига ишора қилди.

Мен ҳам бўш келмадим:

— Жаноб инспектор, комедияда шундай саҳналар борки, ёмон одамлар ичади. Милиция уларни фош этади. Булар сизларда топилмайдиган «риквизит» бўлганлиги учун продюсер соҳиб ўзимиз билан олиб келишни буюргандилар. Колаверса, жомадон ичидаги шишаларга минерал сув қўйилган бўлса ажаб эмас.

— Бари бир яхшимас, билсангиз керак, биздаги қонун-қоидаларда бу хил нарсаларни келтириш маън этилади, — нозир сал юмшагандай бўлди. Юқларга яна бир бор кўз ташлаб чиқаркан, унча катта бўлмаган яшиқ ёнбошидаги ёзувни беихтиёр овоз чиқариб ўкиди: «Доктор Абдул Қадир Хон! Телефон...»

Хайрат билан каминага қаради:

— Доктор соҳибни қаердан биласизлар?

— Танишлигимиз бор. Ўзбекистонга ташриф буюрганларида Фарғона қовунларига тасанно айтган эдилар. Совға қилиб олиб кетяпмиз.

Бирдан нозир жаноблари коматни ростлаб, чест бергандай қўлини пешонаси ёнига тиради:

— Оқ йўл, сизларга! Доктор соҳибга бизлардан салом айтинглар. Ахтар Ҳасан!

Новжавон полициячилардан бири унинг қаршисида ҳозир бўлди:

— Жи, сэр!

— Қани меҳмонларнинг юкларини ташишга ёрдамлашиб юборинглар!

Йўл-йўлакай Ансориддин Мақсуд аканинг кўнглини кўтариб келганди:

— Уларнинг меҳмон кутиш одатлари жуда бошқача бўлади: тахтачаларга номларимизни ёзиб, шундоқ кутиш залида кўтариб туришган бўлса керак. Бўйинларимизга гулчамбар кийдиришлари ҳам мумкин!

Йўлланма (командировка)сиз сафарга отланганимиздан кўнглидаги хижиллик ҳали ёзилмаган режиссёримиз кўзойнак остидан потирлаб чиқиб турган қалин қошларини чимириб, тўнғилладилар:

— Иш қилиб анаву «қатламахўр»лар факс юборган бўлсин. Кимсан дейдиган одам бўлмаса, ғирт шармандагарчилик!

— Жуда ундоқ бўлмасдир оқсоқол, юракни кенгроқ қилаверинг! Ҳар қалай кўчада қолиб кетмасмиз, — дея тасалли бергандик ҳамроҳимизга.

Аслида инсон «қалбининг инженери» деган сўз режиссёрларга кўпроқ тўғри келса керак. Чунки улар оддий одамлар билан эмас, ҳаётда минг қиёфага кириб «товланувчи» артистлар билан ҳамнафас бўлишади. Шундай «қозон»да қирқ йилдан зиёд «қайнаган» Мақсуд акани ишонтирмоқчи бўлиб айтган баландпарвоз гапларимиз пучга чиққанлигини аэропортнинг кутиш залига кўз ташлабоқ сездик: бизларни ҳеч ким кутмаётган, гулчамбар тақишга ҳам шошмаётган эди.

Аввалдан танишлигимиз бор, авиакомпаниямизнинг Карачидаги ваколатхона бошлиғи Шухратжонни телефон қилиб ишхонасидан ҳам, уйдан ҳам тополмаган Ансориддин яна у ёқ-бу ёққа зир югуриб, бизни

қарши олиши лозим бўлган мезбонлардан бирон кишини учратолмади.

— Бир парча йўлланма қоғози олмай келишнинг оқибати шу бўлади! — Мақсуд ака бошқа ҳеч нарса демай, залнинг бир четида уйилиб ётган юқларимиз устига ўтириб олдилар.

Полиция нозир зийрак киши экан. Ўртада қандайдир тушунмовчилик рўй берганини сизди-да, Ахтар Ҳасанга нималардир буюрди.

Кўн ўтмай хушбичим бу йигитча қизил духоба қопланган шохона бир курси келтириб, продюсер соҳиб ёнига қўйди, марҳамат қилиб ўтирсинлар деди.

Яхна шарбат ичадиларми ёки чой келтирайми, деб сўради.

Биз таржима қилдик.

«Чой» дедилар режиссёримиз.

ХАР ЕРДА ДЎСТИНГ БЎЛСА...

«К арачи каттагина шаҳар. Бир миллион уч юз минг аҳолиси бор. Кўчалар асфальт, дарахт оз, ҳаво иссиқ ва дим» деб ёзганлар устоз Ойбек бундан қарийб эллик йилча муқаддам. Ҳозир ҳам шундай таъриф берса бўлаверади. Лекин, аҳолиси рошна-роса ўн баробарга кўпайган — ўн уч миллиондан зиёд! Улар ичида таниш-билиш, яқин ёр-биродарларимиз ҳам йўқ эмас. Ўчиккандай биронтасининг на ташриф қоғози ёнимизда бор, на адресини эслай олардик. Унинг устига шаҳар аэропортдан анча нарида. Бундай бўлиши кимнинг ҳаёлига келти дейсиз!

Шаҳардаги донғи чиққан сурма дўконининг хўжайини меҳмондўст ва дилбар шахс Ҳошимий жаноблари билан боғланмоққа уриндик, иложи бўлмади... Эски оғайнимиз Муҳаммад Салимнинг телефон рақамини эслашга ҳаракат қилиб, таваккалига тера бошладим.

Узоқ чақирув кўнғироғидан сўнг қизчанинг кўнғирокдай овози эшитилди:

— Хэл-ло!... Чачажи (амакижон), дадам дўкондалар.

Дўкон телефонини олиб, у ер билан боғландим.

— Салим соҳиб кечга томон келадилар, — деди гўшакни кўтарган йигитча.

Мен ўзимни таништирдим. Исломободга учолмай, балки бугун қолишимиз эҳтимolini айтдим. Биз аэропортдамиз, Салим соҳибга шундай денг, яна телефон қилармиз деб таъкидладим.

Мақсуд акам қаршиларига кўнгилочар дастур намойиш қилаётган телевизор ҳам келтириб қўйи-

шибди. Бир ёндан шамол ҳайдовчи паррак ғир-ғир айланиб, «еллиб» турибди. Шоҳона курсида оёқни шоҳона чалиштирганча ўтирибдилар.

У кишига ҳазил-мутоиба билан: «Ҳорманг, оқ-соқол! Яна озгина сабр қилинг, изланишлар давом этяпти. Ҳар қалай кўчада қолиб кетмаймиз!» деб кўйдик-да, айланма мрамар зинадан аэропортнинг иккинчи қаватига кўтарилдик. Исломободдаги элчи-хонамиз билан кўнғироклашмоқчи бўлиб, шаҳарлар-аро алоқа марказини изладик. Ва кутилмаганда кенг ойнаванд хона устидаги «Табани Аэро-Эшия кампани» деган ёзувга кўзимиз тушди.

Ичкарига кириб ўзимизни таништирдик. Ходимлар хушмуомалалик билан дарров дастурхон ёздилар, турли шарбатлар келтирдилар. Котиба қиз телефон орқали Ўзбекистондан бизлар келганлигимиз ҳақидаги хабарни бошлиққа етказди ва гўшакни менга тутди.

— Ассалому алайкум, Хон соҳиб! Ҳеч қаёққа кетмай туринглар, ҳозир етиб борамиз! — бу беш ака-ука Табаниларнинг энг кенжаси Рауф Табанининг овози эди.

Содда, баъзи пулдор бойваччалардай гердайиб юришни мутлоқ ўз табиатига сингдирилмайдиган бу йигит билан Тошкентнинг Мирза Ғолиб маҳалласи кўчаларини кўп чангитиб юрганмиз: ҳозир кўркам иншоотлардан бири бўлиб қад ростлаган, «Таги-тахти» ўзбек бўлиб, Ҳинд-Пок халқларининг буюк шоири даражасига кўтарилган аллома Ғолиб номидаги масжид-мадраса пойдеворини кўпчилик билан биргаликда кўтарганмиз, тоғдай қилиб ғишт туширганмиз... Мана, энди ўша кунларни эслайдиган бўлдик.

Дарвоқе, орадан ярим соатча вақт ўтмай, ака-ука Ёқуб, Рауф Табанилар кучоқ очиб келиб қолишди. Кўярга-кўймай аэропорт ресторанига таклиф этишди.

Яна шуни алоҳида таъкидлаб ўтмоқ лозимки, Ёқуб сохибда хусусий авиакомпания барпо этиш режаси Тошкентда туғилган, адашмасам, унинг номи ва рамзий белгиси ҳам бизнинг юртда шаклланган эди.

Дастурхон устида ўтган-кетган кунларни эслашиб гурунглашар эканмиз, Ёқуб Табани ташрифимиз хайрли иш билан боғлиқ эканлигини эшитиб, хурсанд бўлиб кетди. Дарвоқе, унинг ташаббуси билан бир неча йил муқаддам Тошкентнинг қоқ марказида «Ўзбек-Пок театр ҳамкорлиги жаъмияти» тузилиб, анча вақт ишлаб турганди.

Телефон орқали чакиртирилган авиакомпания ишлари бўйича масъул жанобга:

— Бугундан эътиборан Ўзбекистоннинг «Олтин девор» гуруҳи — мана шу ерда ўтирган уч кишига барча ички рейслар бўйича («Аэро-Эшия» учоқлари Покистоннинг деярли барча катта-кичик шаҳарларини бир-бирига боғлаб турибди) исталган пайтда белул хизмат кўрсатиш ҳақида ҳамма кассаларга факс жўнатиш, — деди.

Исломобод йўналишидаги кечки рейсдан учта жой ҳозирлаб кўйиш айтилди...

Кисқа муддат ичида «ташкилий масала» ҳал этилгач, гурунгимиз яна аввалги изига тушиб кетди.

— «Чодак» қалай, Ашурали аканинг ишлари дурусти? — деб сўраб қолди Ёқуб Табани.

— Ёмонмас... Ҳа, айтганча, у киши бизнинг қоровуллар фақат эшакда юради, «Олтин девор»даги дўкон қоровули Мўминчол ҳам худди шундай қилиб саҳнага эшак миниб чиқсин, деб кўярга-кўймай нақшнкор эгар бериб юборган, реквизи́тлар ичида турибди! Яна, уни кўрган машҳур ҳажвчи Юнус Баттнинг илҳомига илҳом кўшилиб кетармиш.

— Яхшиси, Юнус Батт бошлаб бизга қарашли кўйлар тарихини ёзсин. У жониворлар ҳали ҳам кўпаймаяптими?

— Кайда! Охиргисини ҳам сўйиб, калла-почасини олдингизга қўйганди-ку! Ўшанда пичилган экан деб айтган гапларига чиппа-чин ишониб қўяқолдингиз!

Ёкуб соҳибнинг юзида сунъий жиддийлик пайдо бўлди:

— Ҳеч-да! Нега ишонарканман. Менинг ҳисоб-китобим бўйича ҳозир ўша қўйларнинг боши энг камида мингтадан ошиб кетди. Раис бизлардан яшириб юрибди.

Мен Ёкуб соҳибга тасалли берган бўлдим:

— «Чодак» хўжалигига қарашли тоғларнинг бир томони Тошкент-Фарғона вилоятларидан тортиб, Тожикистон-у Қирғизистонгача чўзилган бўлса, отарлар қаердалигини ким билиб ўтирибди... Хуллас, Ашурали қарасаки, 5-6 йил ичида бозор иқтисодиёти авж олиб, қўйлар нархи кескин осмонга санчиб кетди. Ана шундан кейин «усталик» килди, пишиқ одам-да! Энди бу соҳада компания инқирозга учради дейверинг. Ўзингиз бир пайтлар «Ўзбекистон овози» газетасининг муҳбирига берган интервьюда «Тижоратчилик — таваккалчилик. Кимдир ютади, кимдир ютқазади» деб эдингиз!

— Ха, Ашурали ака ютди! Бунга тан бермоқ керак! — бирдан Табанининг чехраси очилиб, кулиб юборди.

Унга мезбон Рауф соҳибдан тортиб, ҳаммамиз қўшилишиб кулдик.

Шу ерда, Юнус Батт қулоғига етиб бормасдан олдин хангоманамо «Табани қўйлари» ҳақида тўхталиб ўтишга тўғри келади: Тошкентдан кунчиқар томонга қараб қир-адирлар бағридаги далалар, боғроғлар ўртасидан ўкдай ёриб ўтган кенг, равон магистрал йўл бор. Ундан юз чақиримча юрсангиз, қаршингизда баланд тоғ тизмалари пайдо бўлади. Йўл илон изи бўлиб даралар ичидан, тоғлар ёнбошидан, қоялар теварагидан буралиб юқорига кўтарилаверади. Йўлнинг энг баланд, юқори нуқтаси — Қамчиқ дово-

нига чиқиб олгунча яна юз чақирим масофани босиб ўтишга тўғри келади... Ундан у ёғи пастлик — бўғилиб, қакшаб зўриққан машиналарнинг мотори бир текисда гувиллайди, ҳайдовчилар чехрасига осойишталик аломатлари югуради... Тагин, чамаси бир соат юрилгач, узокдан шоир Хамид Олимжон:

Кўм-кўк,
 кўм-кўк,
Далалар
 кўм-кўк

дея куйлаган, Ўзбекистоннинг гавҳари деб аталмиш Олтин Водий — Фарғона Водийси кафтда тургандай кўз ўнгингизда намоён бўлади.

Мана шу «кўм-кўк» борлиқ — табиат мўжизасини мамлакат пойтахти ва унинг бошқа вилоятлари билан боғловчи ягона восита «Тошкент-Фарғона» йўлидир. Хозир бу йўлни жадаллик билан жаҳон андозаларига мослаб кенгайтириш ишлари олиб борилмоқда. Тунеллар қурилмоқда. Эндиликда унинг номи маҳаллий тор миқёсда эмас, мамлакатлараро алоқа йўли «Тошкент-Фарғона-Андижон-Ўш-Қашқар» Магистралли деб аталмоқда.

Мутахассисларнинг айтишларича, бу Гилгит орқали бемалол Покистонга ҳам элтадиган йўл бўлади.

Хуллас, мана шу магистралнинг қарийб юз чақиримли тоғ қисми «Чодак» жамоа хўжалиги худудидан ўтади, тўғрироғи, шу хўжаликка қарайди деб айтавериш мумкин. Хўжаликнинг раиси Ашурали Усубалиев Фарғоналикларга хос ҳазил-мутоибага мойил эски кадрдоним.

Раис ошнамнинг ҳар қандай вазиятдан «йўлини» қилиб осонгина чиқиб кета оладиган тоққирлиғи ҳам бор.

Водийга тез-тез бориб тураман. Қамчиқдан эсон-омон ошиб олганимдан сўнг албатта шундоқ тоғлар

этагидаги бағрли телаликлардан бирига баҳаво жойни танлаб қурилган хўжалик қароргоҳига кириб ўтишни канда қилмайман. Доим ғир-ғир тоғ шабодаси эсиб турадиган яланглик адоғидаги сарҳовуз бўйида қаравот, унга кўрпачалар ёзуғлик бўлади. Ўшанга ёнбошлаб олиб, қоровул чол келтирган кўкчойни симириб, узоқларга тикиламан. Нилгун осмон кўйнида, парқу булутлар оғушида муаллақ тургандай бўлиб кўзга ташланувчи афсонавий гўзаллик — Водийга қараб тўймайман.

Ашурали ошнамнинг гапига қараганда, мана шу ерда ўтириб олиб, озгина ўзини «тиниктирган» одам бир кунлик чарқоқ азобидан фориғ бўлармиш. Яна унинг айтишича, Мирзо Бобур киндик қони тўкилган шу Водийни ташлаб чиқиб кетишдан олдин айнан Кўшминор ёнидаги шу баландликка чодир тикдирган, қадимий Хўқанд, унга ёндош Наманган, Андижон ҳамда ҳов, анови харобалари кўзга ташланиб турган, отаси Умар Шайхни баланд қалъа деворидан Сирдарё тўлқинлари домига қулаб, фожиали ўлимига сабаб бўлган Ахсикентга кўзларида ёш ва ўкинч билан тикилиб, бир неча кунни ўтказган, сўнг жангу жадалли ҳаёт йўлини ихтиёр этган.

Кўндан буён Олтин Водий бўйлаб сафар қилиш, Бобур қадамжоларини зиёрат этиш ниятида юрган покистонли журналист ва ёзувчи дўстим Аббос Хон билан сафарга отландик.

Бу, бор вужуди ғайри-табиий сир-асрорга тўлиб тошган «СССР» деган мамлакатда демократик шабодалар эпкини эсиб, чет эл фуқаролари истаган жойга бориб-келиши учун йўллар очилган, ҳатто тижорат алоқалари ўрнатишга рағбат ишлари авж олдирилган кунларнинг бирида рўй берди.

Албатта, Покистон Табани фирмасининг Тошкентда янги очилган ваколатхонаси вакили вазифасини адо этувчи меҳмон билан Довондан ошиб ўтгач, «Чодак» жамоа хўжалиги раиси Ашуралига йўлиқдик.

Ғир-ғир шабода эсиб турган сарҳовуз бўйида гурунглашиб ўтирарканмиз, раис Аббос Хонни айнан сиз Бобур Мирзонинг чодирини тикилган жойда ўтирибсиз деб ишонтирди ва ўрик шохида илиғлик турган катта дурбинни узоқларга тўғрилаб, дастлабки маълумотларини ҳам бера бошлади:

— Ана, Кўкон-у латиф! Шаҳар ёнбошидан Сирдарё — ўша Умар Шайхни ғарқ қилган дарё оқиб ётибди. Ҳов, анаву Пои — бизнинг туман маркази. Жуда чиройли шаҳар бўли кетди... Манаву, эса Ахсикент қалъаси бўлади. Сув анча нари қочган. Ана, шаҳар харобалари. Бобурнинг отаси қулаб тушган баланд девор...

Асосий «экскурсия» олдидан ахборот тарзида берилган бу тушунтиришдан сўнг Аббос Хон хўжалик раҳбарига бир-икки савол билан мурожаат қилди.

У пайтлар («жон чиқиш» олдидан рўй берадиган сўнгги талваса бўлса керак!) Совет тузуми «система»сини ҳар қандай йўл билан химоя қилиш янада авж олдирилганди. «Социалистик иш юритиш услуби афзалликлари», «шарафли муваффақиятлар» ҳақида баландпарвоз сўзлар айтиш, «бекамикўст — фаровон турмуш»ни мақтаб кўкларга кўтариш жанговар вазифа сифатида ҳар соҳа, ҳар тармоқнинг катта-кичик раҳбарлари зиммасига юклатилганди. Қанча мақтансанг-мақтан, лекин ўзингни ҳам, бошқаларнинг ҳам этагини кўтара кўрма деб зимдан буйруқ бериларди турли масъул идоралар томонидан.

Ашурали ҳам худди шу «муҳим масала»га бағишланган ёпиқ мажлистан қайтиб, кўзи тўрт бўлиб бизларни кутиб ўтирган экан чоғи, чет элли муҳбир меҳмонни қойил қолдирмоқчи бўлиб, илҳоми жўшиб кетди:

— Хўжалигимиз ерлари чегарасиз. Унинг катталиги вилоятдаги тўрт-беш туман худуди билан тенг. Асосий соҳамиз чорвачилик яъни қўйчилик билан эчкичилик. Об-ҳавони ёмон келиши, шароитнинг

ноқулайлиги каби табиат инжикликларига қарамай, колхозчиларимиз ўтган йили социалистик мусобақада катта ғалабани қўлга киритдилар. Зеро, ўртоқ Горбачёв айтганидек «социалистик мусобақада ғалаба қозонмай туриб, қайта қуришни амалга ошириб бўлмайди». Хўжалигимизда эллик минг сўқимга боқилаётган кўй-қўзилар, яна шунча энг сифатли жун берадиган эчки бор. Тоғлар орасидаги лалми ерлардан мўл-кўл буғдой ҳосили оляпмиз. Яна, ўрикзор боғларимиз ҳам бор. Ҳар йили давлатга беш минг тоннага яқин сифатли кўй гўшти, жуни ҳам топширамиз.

Аббос Хон ажабланиб сўради:

— Шунча гўшт топширилса, эллик минг кўйдан нима қолади?

Раис бўш келмади:

— Аввало, гўшт билан жунни беш минг деяпман. Колаверса, бизнинг кўйлар салобатлироқ. Африкадаги кўйларга ўхшаб товукдай, мушукдай эмас, юз-эллик, юз-олтмиш кило тош босадиган бўлади. Нақ сигир дейверасиз! Ҳозир тоғлар орасидаги олис яйловларда боқилмоқда. Икки-уч кунлик йўл. Вақтларингиз бўлганда, обориб кўрсатардим!

Мен имо-ишора билан, ҳой оғайни, сал пастрок тушаверинг, бу меҳмон сизнинг тарғибот-ташвиқотингизга учаверадиган одам эмас, анчадан бери ўзимизда яшайди, жамоа хўжаликларидаги чорва аҳволдан яхши хабардор, демокчи бўламан-у, қани энди бу раис тушмагур мақтовга қамчи босишни бас қилақолса! Балки ён дафтарига рақамлар ёзиб, «кўпайтириш» услуги билан кўқонли лофчилардан ҳам ўтказиб, ўз айтганларини далиллашга тушиб кетди:

— Кўй деган жонивор ҳам бамисоли етти хазинанинг бири! У икки-учтадан, ҳатто тўрттадан болалаб турса, йил сайин кўпайиб бораверади. Янги туғилган иккита кўзичоқ бир йил ўтгач олтита ё саккизта бўлади... Беш йилдан сўнг қарабсизки, бир отар бўлади! Буни ҳар йили минг-минглаб туғиладиган

кўй-кўзиларга зарб қилсак, эҳе, ҳаммаёқни кўй босиб кетадику! Бу — хазина бўлмай, нима?

Аббос Хон қойил маъносида бошларини сарак-сарак қилиб кўйди ва бошладимми дегандай бодом-қовоқ юзидаги кулгичларини ўйнатиб, мамнуният билан тикилиб турган Ашуралига қаради:

— Ўша сиз айтган, янги туғилган иккита кўзичокнинг баҳоси қанча туради, — деди.

— Зотдор, кўпаядигани бўлса — бир донаси 9 сўм, иккитаси ўн саккиз сўм!

— Кўлни ташланг!

Ашурали беихтиёр Аббос Хоннинг узатилган кўлини олди.

— Сиз билан ҳамкорлик қиламиз! Бунга мана шу Заҳириддин Бобурнинг пой қадами теккан азиз жойлар гувоҳ! — Меҳмон бор барака дегандай раис кафтларини қаттиқ қисди. Сўнг ёнида турган қора дишломат оғзини шарақлатиб очиб, Табани фирмаси ёрлиғи босилган далолатнома қоғозларидан бирини кўрсатди, — Энди шу фирма билан кўйчилик соҳасида ҳамкорликни йўлга кўямиз!

Барибир Ашуралининг соддалиги ҳам бор эди:

— Табани кўйлак ишлаб чиқаради-ку! — деди менсимагандай.

— Фирма кўптармоқли. Бошқа соҳаларда ҳам иш олиб боришга тайёр. Айниқса сиз билан!

— Қанақа қилиб?

— Ҳозир ариза ёзаман. Сиз хўжалик ҳайъати аъзолари йиғилишида тасдиқлатиб, бизнинг ҳисобга иккита зотдор кўзичок ўтказасиз. Беш йилдан сўнг уларнинг гўштини алоҳида, терисини алоҳида қилиб қайта ишлайдиган кичик қўшма корхона курамиз. Барча техник жиҳозлари билан асбоб-ускуналар Табани ҳисобидан! Қарабсизки, шундай қилиб, ўзаро манфаатли ҳамкорликка асос солинади. Ҳозир давр талаби шундай!

Ҳазил-ҳазил билан «Ариза» ёзилди. «Шартнома» тузилди. Ўн саккиз сўм нақд пул тўланди... Бу хабар фирманинг Карачида жойлашган Бош идорасига ҳам етиб борди...

Вақтнинг тезовлигини қаранг, ҳув этиб беш йил ҳам ўтиб кетди. Шу орада не-не ўзгаришлар, не-не янгиликлар, не-не қутилмаган воқеалар бўлмади, дейсиз. Бозор иқтисодиёти деган русум «оз бўлса ҳам соз» деганларидай бир меёрда ҳукм суриб келган нарх-наво тартибини бутунлай чалғитиб юборди.

Худди бундан беҳабардек айна саратон кунларидан бирида «фирма қўйлари»дан хабар олгани, атайин вақт топиб, Табани кампаниясининг асосчиси, саксон ёшли Ҳожи Сиддиқ Табанининг шахсан ўзи «Чодак»-ка келди. Меҳмонни кутиб олиш зўр бўлди. Миллий урф-одатга кўра бир сидра сарпо кийдирилди, совғасаломлар берилди. Қария соя-салқин жойларда мириқиб дам олиб, боши осмонга етди.

Гап қўйларга бориб тақалмаган бўларди, Ҳожи соҳибга шу масалада гап очиб, ишни Аббос Хон «бузиб қўйди».

— Ҳа, — деди раис Ашурали кекса отахонга қараб узр-маъзур оҳангида, — Кулоғига «Табани» белгиси — балдоқ зарб қилинганидан беҳабар чўпонлар ҳар икки кўчқорчани бошқалар қатори пичиб қўйишибди. Улардан зурриёд олишни иложи бўлмади.

Раис гапни «нишон»га уриб, ваъзиятдан осонликча қутулиб кетганди. Аббос Хон индаёлмай қолди.

Орадан бир йил ўтгач, Ёқуб соҳиб бу томонларга қадам ранжида қилганида Ашуралидан яна шу гапни эшитиб, қаҳ-қаҳ отиб кулишдан бошқа иложи қолмаган, ҳатто «Табанига қарашли» икки қўйнинг охиригиси — «пичилган кўчқор» ўзининг ташрифи муносибати билан уюштирилган зиёфатнинг қурбони бўлганидан ҳам яхши хабардор эди.

Аэропорт ресторнидаги гурунгда раис Ашуралининг «кулоғини қиздириб» қилинган гап шу хангома-ларнинг дебочаси эди...

Юкларимизни хизматчилар ғалтак араваларга жойлаштираётганда узокдан бўйи нақ икки газ келадиган, баланд қоматли Карачи шаҳар ҳокимлиги ходими Муҳаммад Холид Хонга кўзимиз тушди. Унинг ёнида тижоратчи — дўкандор Муҳаммад Салим ҳамда мактаб муаллими Ахтар Хусайнлар чоғиб келишарди. Бизни кўришлари билан чехралари ёришиб кетди, кучоқ очиб сўрашдик. Жойни ҳозирлаб, телефони-мизни кутишибди. Энди, уйларига олиб кетиш учун келишаётгани экан. Режаларимиз ўзгариб қолганини айтдик, узр сўрадик. Албатта, қайтишда учрашамиз, меҳмонингиз бўламиз, дедик.

«Аэро-Эшия» учоғида кетяпмиз-у, амалдор Холид Хоннинг дўст дийдорига муштоқ меҳрли нигоҳлари, Карачи мактабларидан бирида ўқитувчи Ахтар Хусайннинг болаларча беғубор ва қизиқувчан ҳокисор қарашлари, Салим соҳибнинг савдо аҳлига хос синчков ва баъмани разм солишлари кўз ўнгимдан нари кетмайди. Уларнинг касб-корлари турли-туман, ҳатто қад-бастлари ҳам бир-биридан фарқ қилади. Лекин туйғуларининг самимийлиги, қалбларининг покизалиги, гурунглашиб тўймайдиган улфатижонлиги мени қойил қолдирган.

«Улфати чор» бўлиб, уларнинг даврасига қўшилганимга беш йилдан ошяптики, бир неча бор шу хислатларининг гувоҳи бўлганман.

Баъзан ўн беш-йигирма йиллар давомида орттирган дўстларинг бўлади-ю, юрагинг жиз этган дамларни сезмай ўтасан: учрашиш, гурунг, хайрлашиш ҳам оддийгина кечаверади.

Лекин шундай юракка яқин кишилар бўладики, уларга доим талпиниб турасан. Бу талпиниш на масофани, на йиллар синовини тан олади.

Мен бир муддатли дийдор кўришиб, гурунгдашиш учун ўртамиёна давлат аҳолиси нуфузи билан баробар одамзотни ўз бағрига жо этган улкан ва гавжум шаҳарнинг турли минтақасидан ўттиз-қирк чақирим йўл босиб келган карачилик уч оғайним ва бу мамлакатнинг номи таниқли тижоратчиларидан бўлмиш Табанилар ҳақида ўйларканман, беихтиёр ички бир ғурур хисси вужудимни қамраб олгандай бўлди. Отам раҳматли «қайга борсанг дўст орттир — юкинг ерда қолмайди» дердилар. Бу сўзлар қай даражада нурмаъно, тўғри эканлигини жуда кўп мартаба гувоҳи бўлдим.

...Қулоғимга Ансориддин овозини баланд килиб, Мақсуд акага қараб «Энди хурсандмисиз, оқсоқол?» дегани эшитилди.

— Барибир иш аввалдан хом бўлган — командировкасиз кетяпмиз. У ёғи нима бўлади, Худо билади! — бўш келмадилар режиссёримиз.

— Ҳаммаси яхши бўлади. Ҳар қалай бизни таклиф этган мезбонлар олдига кетяпмиз-ку! — юпатмоқчи бўлади шеригим.

Мақсуд ака бу сўзларни эшитмади. У киши пинакка кетган чоғи, учоқнинг қовоқ ариникига ўхшаш бир маромдаги ғунгуллашига монанд хуррак овози авжга чиқа бошлади.

КИШВАР ХОНИМ

К арачидан парвоз қилган учоғимиз Исломобод аэропортига келиб кўнганида баланд иморат пештоқидаги соат мили тунги «12»ни кўрсатиб турарди. Тошкент билан Исломобод вақти бир бўлганлиги учун соатларимизни тўғрилиб олишга хожат қолмади.

Бизларни «Табани Аэро-Эшия» авиакомпаниясининг Марказий Осиё мамлакатлари бўйича бош директори, кўпдан танишлигимиз бор, ўта камтар ва одамохун Амин Ғозиёний жаноблари кутиб олди. Шаҳар марказидаги қароргоҳдан жой ҳозирлаб қўйишган экан.

Декабр ойи бўлишига қарамай, одатдагидай Исломободнинг ҳавоси илиқ, биздаги эрта тушган куз оқшомларини эслатувчи сарин ел уфуриб турарди. Баданни яйратувчи мусалффо ҳаводан мириқиб нафас олиб, уйкуга кетдик.

Эрталаб Ғозиёний соҳибнинг телефон орқали ким биландур узр-маъзур оҳангида гаплашаётган овозидан уйғониб кетдик: «Кишвар хоним, меҳмонлар келишгани ҳақидаги хабарни ўзим ҳам кечкурун Ёкуб соҳибдан эшитдим. Сизларни безовта қилгимиз келмади. Кўнглингиз тўқ бўлаверсин- яхши кутиб олдик! Афтидан улар қандайдир техник сабабларга кўра хабар беришолмаган. Хижолат чекманг, қайфиятлари яхши! Нонуштани тайёрлаб қўйдик... Ўзбекистон элчихонасидан ҳам салгина аввал кўнғироқ қилишди. Келишяпти. Сизнинг меҳмонларингиз — бизнинг ҳам меҳмонларимиз-ку! Ўн иккиларга!? Хўп-хўп!»

Мақсуд ака ёстикдан бош кўтариб, менга нимадир дедилар. Эшитмадим. Хурракка қарши энг ибтидоий усул-қулоғимга тикилган пахтани олиб:

— Лаббай, — дедим.

— Эрталабдан бу нима, гунғур-гунғур!/? — дедилар норози оҳангда режиссёримиз.

— Элчихонамиздан келишяпти. Вақт алламаҳал бўп қопти, — дедим сочиқни олиб, ювиниш хонасига кириб кетарканман.

Кишвар Наҳид билан бултур Исломободда бўлиб ўтган Халқаро Конгрессда учрашиб, танишиб қолганман. Ундан аввал ҳам бу аёл ҳақида кўп илиқ гаплар эшитгандим: ўзининг жанговор шеърлари билан Покистоннинг хотин-қиз шоиралари орасида ажралиб туради. Жаҳон адабиёти дурдоналарини урду таржимони сифатида ҳам таниқли. Бир неча шеърый китоблари босилиб чиққан.

Покистонда маданият, спорт, туризм ягона вазирликка бўйсинади. Кишвар хоним шу Вазирликнинг маданият ишлари Бошқармаси бошлиғи. Бизнингча, вазир ўринбосари десак ҳам бўлаверади. Истараси иссиқ, 45 ёшлардаги беғубор, дилбар аёл. Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтганда «сўзларни тозалаб, кераклигини гапиради». Гапирганда ҳам бирон «чиқиндиси» бўлмайди!

Йил ўргаларида «Олтин девор» таржима текстини олиб келган кунимоқ шу хонимга топширгандик. Эртасига «ўқиб мазза қилдим, энди ишни бошлай-верамиз» деган жавобни олгандик.

Ўшанда Тошмирза ака Холмирзаев:

— «Олтин девор» Покистонда кўйилди деб ҳисоблайверинг, бу аёл битта гапиради! — деганди.

Вазирлик Маданият Бошқармаси Исломободнинг қоқ маркази, Ўзбекистон элчихонасидан унча узок бўлмаган ерда жойлашган эди.

Кишвар хоним бизларни илиқ қаршилаб сўрашаркан, афсус билдирди:

— Карачида кутиб ололмаганлигимиз учун узр. Лекин, айб ўзларингизда, ҳеч бўлмаса бир кун олдин хабар берганларингизда, яхши бўларди.

Биз ҳам бўш келмадик:

— Ўзбекларда энг яқин кишинисикига борадиган бўлса, палон пайтда кетяпман, кутиб тур дея огоҳлантириш одат эмас. Хоҳлаган пайтда эшикни қоқиб борилаверади.

— Вах! Бу ажойиб гап бўлди, — Кишвар хоним кўлларини ёзиб, хайрат аломати билан атрофидагиларга қаради, — Аслида-ку, бизларда ҳам шундай! Ахир, томирларимиз бир-ку! Қани, ўтиринглар. Қаҳвадан кўра ўзбекистонлилар чойни хуш кўришади, шунинг учун чой дамлаганмиз. Қани, болам Ботин, бир ўзбекча қилиб чой узат! Сен «Олтин девор»даги Мўминчол ролини ўйнамоқчисан, Абдусаломга хушомад қилишинг керак. Унинг кизи бор, ахир! Ҳозирча ишни продюсер жанобларига хушомаддан бошлайвер! — дея режиссёримиз Мақсуд ака Юнусга ишора қилиб кўйди.

Ўртада енгил кулги кўтарилди.

Ўттиз беш ёшлардаги, кўз-қошлари тим қора, баландбўй, келишган йигит одоб билан чой қуйиб аввал Мақсуд акага, кейин бизларга узатди.

Кишвар хоним уни таъриф билан таништирди:

— Сипо кўринганига ишонманглар, аслида ўта қув. Кино ва сахнамизда шунга ўхшаш роллар ижро этавериб, бутун Покистонга танилиб кетган. Кун ора телевизорда чиқади, безор қилиб юборади. «Олтин девор»даги ҳар бир рол танловига муносиб номзодлар излаб топишни шу Ботин соҳиб зиммасига юклаганмиз. Мана бу, чап ёнимда ўтирган жаноб ҳам бутун ҳаётини театр санъатига тиккан фидойилардан Сажжод Ҳайдар бўлади. Айнан шу киши Сизлар билан ижодий ҳамкорлик режасини тузиб, имзо чеккан, Умумпокистон театр жаъмияти «Арт коунсл»нинг Бош директори. Бугундан бошлаб тўрт томони

мустаҳкам «Олтин девор» билан ўралган деб ҳисоблайверинглар. Комедияни сахнага кўйиб, бизларга топширмагунча ҳеч қаёққа чиқиб кетолмайди!

Ўртада яна кулги кўтарилди.

Кенгина ёруғ хонага 15 киши атрофида эркак-аёл йиғилганди. Кишвар Наҳид уларнинг ҳар бирини ўзига хос шоирона таъриф-тавсиф билан бизларга таништириб чикди.

Сўнг илтимос қилгандай деди:

— Биласизлар, Исломобод янги пойтахт шаҳар. Аҳолиси асосан амалдорлардан иборат, нуфузи ҳам кўп эмас. Шунинг учун расмий йиғилишлар ўтказиладиган бинолардан ташқари бу ерда катта санъат кошоналари, театр комплекслари йўқ. Бирок, манаву Ботинга ўхшаш, ўзини шу соҳага тикканлар анчагина. Мен «Болам» деб мурожаат қилишимга кўниқиб кетишган, чунки бу шаҳримизда театр санъати навқирон боладай энди вояга етпти. Унинг тарбиясига Сизлар ҳам ўз ҳиссангизни қўшасиз, тажрибаларингиздан сабоқ берасиз деб умид қиламан. Ахир қадим-қадимдан дину диёнат, зироату маърифат нурлари Сизларнинг афсонавий юртингиздан оқиб келган, ота-боболаримиз сабоқни Ал Беруний, Ал Бухорий, Ибн Сино, Баҳовиддин Нақшбандий, Улугбек, Бобур Мирзолардан олишган!

Бизларда нотик сўзи қанчалик ҳаяжонли бўлмасин, индамайгина сипо (бефарқрок) эшитиб ўтириш одат тусига кириб қолган. Кўшни мамлакатларда эса бунинг акси: суҳбатдош сўзлари пурмаъно бўлса, таҳсинлар айтиб, муносибат билдириб туриш табиий ҳол.

Кишвар хонимнинг ҳам бизларга қарата айтган сўзлари бир неча бор олқишлар билан бўлиниб турди.

Шундан сўнг, Сажжод Ҳайдар бугунги «топшириқлар» қандай бажарилганлиги ҳақида ҳисобот берди:

— Мехмонлар учун транспорт ажратилди. «Равал» мехмонхонасида жой тайёр. Учта томошо залини кўрсатамиз, хоҳлаганларини танлашади. Лекин, Равалпиндидаги Марказий театр — «Мемориал Ҳолл»да таъмир ишларини бошлаб юборишибди...

Шундай қилиб, бугун Равалпиндига бориб, у ердаги мехмонхонага жойлашадиган бўлдик.

Мақсуд акамизнинг юзларида сал жилмайиш аломатлари кўринди: расмий идора ходимлари, ишчан кишилар ёрдамида «Олтин девор» кўйилиши аниқлигига ишонч ҳосил қилдилар.

Хатто, «Равал» мехмонхонасининг биринчи қаватдаги ресторан мулозими кечки овқатга таклиф этиб кетгач, оғзиларидан бол топиб:

— Ансориддин, — дедилар-да, қалин мошгурунч қошларини учириб, кеча полиция «назар» қилган лаънати қора жомадонга ишора этиб, — овқатдан олдин... эсон-омон келиб олганимизга... — дедилар-да, томоққа чертгандилар...

Худди шу пайт банан, апелсин, манго каби турли мева-чева солинган сават кўтариб, хонага Сажход Ҳайдар, Ботинлар кириб келишди-ю, ошга пашша тушгандай бўлди...

Равалпинди Покистон шаҳарларига хос гавжум кўчалари одаму машиналар оқими билан лик тўлиб ётадиган ҳам қадимий, ҳам замонавий шаҳар. Сонсаноксиз бозорлари кечаси-ю кундузи тинимсиз ишлаб туради.

Шаҳарни мухтасарроқ қилиб «Пинди» деб ҳам юритишади.

Ҳар қадамда парранда, айниқса товуқ гўшгидан ўнлаб хил таом тайёрлашга ихтисослашган емакхоналарнинг кўплиги одамни ҳайратга солади.

Масжидларнинг кўкка бўй чўзган минораларидан ташқари шаҳарда кўпқаватли бинолар деярли кўзга ташланмайди. Бор бўлса ҳам жуда кам. Бизлар жойлашган осмонўпар — саккиз қаватли «Равал»

меҳмонхонасининг энг юқорисига чиқиб қараган киши бунни аниқ сезиши, ўзини ўша миноралардан ҳам, бинолар томига ўрнатиб ташланган баҳайбат реклама қурилмаларидан ҳам юқорида турганини ҳис этиши мумкин.

Исломобод Пиндидан йигирма чақиримча нарида бўлиб, бир томони Химолай бағирларига бориб тақалувчи баланд тоғ этагидаги қир-адирлар оғушида жойлашган пойтахт шаҳар. Қир-адир деганда бизлардаги яйдоқ, паст-баланд тепаликларни тушиниш керак эмас. Борлиққа табиат ўзгача зеб берган, ҳаммаёқ йил бўйи кўм-кўк либосли ўрмон билан қопланиб ётади.

Киш фасли деб аталувчи январ-феврал ойларида баъзан кечаси кўкатлар устини ошшоқ қиров қоплаши мумкин. Лекин бу қиров биздагидай изғирин билан келувчи, бир сонияда борлиқ жизғанагини чиқариб кетувчи асоратли эмас. Эрталаб куёш чарақлаб чиқади-ю, борлиқ яна яшнаб тураверади.

Аэропорт Равилпинди билан Исломободни бирлаштирувчи катта магистрал йўлнинг қоқ белида жойлашган.

Лахўрлик машҳур хажвиёт устаси, ёзувчи дўстим Муҳаммад Юнус Баттнинг айтишича «икки шаҳар мушуклари томма-том ошиб келиб, йилда бир мартаба худди мана шу ерда базму жамшид қилмоқчи» бўлишармиш-у, учоқларнинг гумбур-гумбур овозидан ҳафсалалари пир бўлиб, яна уйларига тарқаб кетишармиш.

Манбаъларга қараганда Покистон мустақилликни қўлга киритган дастлабки йиллар мамлакатда фаолият кўрсатиб турган биронта театр труппаси бўлмаган. Ҳатто ҳаваскорлик гуруҳи фаолият кўрсатганлиги ҳақида ҳам маълумот йўқ.

Эллигинчи йилларнинг бошига келиб, дастлабки театрлашган томоша гуруҳлари пайдо бўла бошлайди.

Аста-секин уларнинг фаолияти кенгая бориб, бу ўз йўлида Карачида «Театр санъати жамияти», «Драма гилдия», Лахўрда «Ал Ҳамро» гуруҳлари тузилишига сабаб бўлади. Юзлаб иқтидорли санъаткорларни шу ижодий жамоалар ўз атрофига бирлаштиради.

Дастлаб чет эл драматурглари асарлари асосида томоша кўрсатиш урф бўлган. Ибсен, Шоу, Гогол каби драматургларнинг асарлари урду тил, покистонча шарт-шароитга мослаб талқин этилган.

Лекин кўп ўтмай миллий драма асарлари ҳам пайдо бўла бошлайди. Айниқса Ҳожи Муинуддиннинг «Қизил қалъадан Лалунинг фермасигача» номли драмаси анча шов-шувга сабаб бўлган. Урду драматургияси мана шу асардан бошланади дегувчи мунаққидлар кўп.

Зеро, Мирза Адиб, Интизор Хусайн, Асқар Батт, Анвар Иноятулла каби драматургларни Ҳожа Муинуддиннинг издошлари дейишга ҳаққимиз бор.

Бу Полкистон театр санъати ривожининг дастлабки даврларига бир назар холос.

Ҳозир деярли барча йирик шаҳарларда доимий фаолият кўрсатувчи, иқтисослашган театр жамоалари, кўплаб хаваскорлик труппалари ва улар учун томошагоҳлар мавжуд. Айниқса Лахўрдаги «Ал Ҳамро» театр комплекси ўз маҳобати, замонавийлиги билан одамни лол қолдиради. Бу ерда ҳар икки йилда бир маротаба Халқаро Театр кунлари ўтказиб турилади.

Ҳукумат театр санъат турларини янада ривожлантириш учун Умумпокистон «Арт Коунсл» театр жамияти орқали ҳар томонлама имкониятлар яратиб берган.

Исломобод чиндан ҳам театр санъати эндигина шаклланиб келаётган шаҳар. Бу ерда сахна асарлари кўрсатишга мўлжалланган ўртамиёна 500-700 ўринли иккита театр биноси бўлиб, бири шаҳарнинг гавжум Жумабозор мавзеида, иккинчиси давлат идоралари билан тўлиб тошган марказий Шоҳқўча бўйида жой-

лашган. Хар икки бинода ҳам театр томошолари билан бир қаторда кинофильмлар кўрсатиб турилади.

Бу жойлар режиссёримиз Максуд Юнусга маъкул тушмади. Шунинг учун қарийб уч ярим миллион нуфузли аҳолиси бўлган Равалпиндидаги энг катта «Лаёқат Мемориал Холл» деб аталувчи театр биносининг машқ залларидан бирида «Олтин девор» учун артистлар танловини бошлаб юбордик.

Премьерани ҳам шу ерда ўтказиш мўлжалланган эди. Бирок, сахнани айланадиган қилиб қайта жиҳозлаш ишлари бошлаб юборилган, у кундан-кун авж олиб борар, охири кўринай демасди.

Буни сезган Кишвар хоним:

— Бошқа йўлни ўйлаб топамиз. Қандай қилиб бўлса ҳам «Олтин девор»ни катта сахналардан бирига олиб чиқамиз, тушкунликка тушманглар, — дея кўнглимизни кўтариб қўйди. Сўнг шишигандай деди. — Эҳ, шу кунларда Тошмирза соҳибнинг кадрлари жуда билинди-да!

Дарвоқе, Кишвар Наҳиднинг ҳамюртимиз номини эслаб қўйганида жон бор: бир пайтлар шу покистонликларнинг ўзларидан «биз урдуни профессор Тошмирза соҳиб (у кишини эъозлаб шундай унвон билан гапиришади. Д.Н.)дан ўрганишимиз керак» деган сўзларни эшитганман. Хатто бу ҳақда ёзишган ҳам... Ўтган йили Тошкентда бўлган бир суҳбат чоғида Покистоннинг «айтгани-айтган, дегани-деган» ёзувчиларидан бири Отаул Ҳақ Қосимийга «Сизларда Заҳириддин Бобурнинг обрўйи ўзимиздагидан ҳам зиёда экан» деганимда «ўша зотнинг муборак номлари ёнига Тошмирза (Холмирзаев) соҳибни ҳам бемалол қўшиб айтаверинг» дегани эсимда.

Бизлар билан хайрлашаркан, Кишвар хоним:

— Доктор Абдул Қадир Хон жаноблари билан учрашмадиларингизми? — деб сўради.

— Бугун кечки пайт телефон қилмоқчимиз, — дедик.

— Албатта, Сизларни ким юборганини айтишлар.
Йўқса, докторга етказмасликлари мумкин. Чунки, у
кишининг ҳар дақиқаси ҳисобли. Тошмирза соҳибни
доктор жуда ҳурмат қилади, — у охириги бу сўзларга
алоҳида ургу бергандай қилиб айтди.

«БУЮК ФУҚАРО» ХУЗУРИДА

Ўзбекистондаги кўпгина урду-хиндиабонлар устози Тошмирза Холмирзаевнинг бу ердаги обрўи чакки эмас. У киши тўғрисида Покистонда неча бор бўлган бўлсам, шунча кўп илиқ гаплар эшитганман. Таниш-билишлар профессор Тошмирза соҳиб Пок-Ўзбек дўстлик алоқалари жонкуяри, тиниб-тинчимас фаол инсонлиги ҳақида ҳурмат билан гапиришар, баъзан «ўзимизнинг акахонимиз» деб ҳам кўйишарди.

Тошмирза Холмирзаев ўша Шўролар сиёсати кескир бўлиб турган даврларда ҳам дипломат сифатида Покистонда узоқ йиллар ишлаган, бу ернинг одамларини чин юракдан севиб қолган, улардан кўндан-кўн ёру биродарлар орттирган, ўзбек халқининг ҳаёти ва унинг залварли тарихи ҳақида ҳақиқатни сўзлаб берган. Худди шунинг учун албатта, қитмирликка қурилган тузум югурдаклари томонидан танбехлар олган.

Менга шундай воқеани айтиб беришган: Тошмирза ака бизда ҳам ўз адабиётимиз, миллий тилимиз, тақдирларимиз муштарак минг йилларга бориб тақалувчи тарихимиз бор дея дунёга машхур алломаларимиз ҳақидаги китобларни қизиққан кишиларга тақдим этади. Алишер Навоий ҳақидаги фильмни ўзи таржима қилиб кўрсатади. Шундан кейин боши ғавғодан чикмай қолади. Унинг ҳатти-ҳаракатида «майда миллатчилик» ғояси бор дея, ёпик партия мажлисида муҳокама қилишади, қаерга борса, орқасидан айғоқчи кўйишади. Ҳатто, кимлар билан учрашиб гаплашганлиги ҳақида ҳам «ҳисобот» сўрашади.

Одатда кўпчиликка чет элда яшаб, ишлаш (айниқ-са дипломат бўлиб) жуда роҳатижон ишдай туюлиши мумкин. Шунинг учун уларнинг «бекамикўст» ҳаёти-ни кўз-кўз қилиш бошқаларнинг ғашига тегади деган тушунча бор. Аслида ҳар қандай одам ҳам ўзи туғилиб ўсган тузроқ, қариндош-уруғ, яқин сирдош дўстлар даврасидан бир ой узилиб, яшаб кўрсин, ана ўшанда билади, мусофирлик нималигини!

Умрининг анчагина қисмини ўз ота-онаси, ака-ука, қариндошлари ҳатто фарзандларидан узокда ўтказиб, озод юртимиз шон-шухрати, нуфузи йўлида баҳоли қудрат хизмат қилаётган Тошмирза акалар кўпайиб бораётганлиги учун ҳам кўнглимда бир ички ғурур туйғуси билан ушбу мавзуга сал тегиниб ўтмоқни лозим топдим...

Дарвоқе, Тошмирза ака Холмирзаев Исломобод-даги яқин дўстларидан бири доктор Абдул Қадир Хонга «омонат» деб Фарғона қовунидан бериб юбор-ган, бизларга иложи бўлса, у киши билан учрашиб, суҳбатини олинглар, ажойиб Инсон дея тайинлаганди.

Чинданам бу одам номини бутун Покистон мамла-катида катта-ю кичик ҳурмат билан тилга олади. Унинг оламшумул салоҳияти билан ғурурланади. Бу одам ҳақида жуда кўп китоблар ёзилган, ривоятлар тўқилган. Ҳатто «Бу юртда доҳийлар санокли, лекин доктор Абдул Қадир Хон битта» деган гап ҳам юради.

Келишилган пайтда кўнғироқ қилиб, Тошкентдан Тошмирза соҳибдан салом олиб келганимизни айт-дик. Кимлар, неча киши эканлигимизни сўрашди, сўнг кутинглар, ўзимиз натижасини хабар қиламиз, дейишди.

Бир соатлардан сўнг хонамизга чопар келиб, бизларни эрталаб соат саккизларда машина олиб кетишини, шахсан Абдул Қадир Хон жанобларининг ўзлари қабул қилишларини билдирди.

Бу машхур шахс ҳақида аввалари ҳам эшитиб юрардим. Лекин учрашув бундай осон кечишини ҳаёлимга келтирмагандим.

Тўғри, ўтган йили исломободли шоир ва публицист дўстим Изҳор ул Ҳақнинг катта шахсий кутубхонасида кўлимга тушиб қолган Зоҳид Малик қаламига мансуб салмоқли китобни кўраётганимда, мезбон унинг муқовасидаги суратга ишора қилиб:

— Бу киши улуғ шахс! Шеърнараст. Лекин шеър ёзмайди. Покистоннинг буюк фуқароси! — деганди.

Бирон одамга баҳо беришда минг ўйлаб, бир гапирадиган, «Яхши» деган сўзни тежаб-тергаб «зикналик» билан ишлатишга одатланган ҳамкасбимнинг бу таъриф тавсифидан фойдаланиб қолмоқчи бўлдим:

— Мақтаяпсиз, демак бир гап бор. Ўзингизга маълум, «Ўзбекистон ҳақида хотиралар» китобингизга жавобан «Даричам рўнарасидаги Покистон» китобимни ёзаяман. Демак, уни Покистоннинг «буюк фуқароси»сиз тасаввур қилиб бўлмайди. У киши билан учрашса бўладими?

— Бу қийинрок-ов! Аввал докторнинг мулозимлари билан боғланишга тўғри келади. Кейин у одам ҳақида ёзиш учун фақат ўзининг розилигини олиш керак бўлади, — деганди Изҳор соҳиб...

Ниҳоят, мана, ўша орзуим ушаладиган бўлди.

Биз эрталабдан меҳмонхонанинг биринчи қаватдаги кенг равонли айвонга қўйилган юмшоқ креслоларга ўтириб, соат мили «8» га яқинлашишини кута бошладик.

Айтилган вақтда кўринишидан фақат юқори лавозимли кишиларга мўлжалланга ажабтовур машина келиб, меҳмонхона қаршисидаги майдонда тўхтади. Бу доим соқчилардай шай турадиган эшик оғаларида қандайдир жонланиш уйғотди. Ҳодимлар синчковлик билан ташқарига кўз ташлашди-да, телефон гўшагини кўтаришди. Ўз хонасидан апил-тапил костюмини елкасига ташлаб, биз билан изма-из меҳмонхона

хўжайини чикди... Хайдовчи машина эшикларини очиб, ўтиришга таклиф этди.

Серкатнов, шовкин суронли Пинди кўчаларини ортда қолдириб, Исломободга элтадиган кенг, равон йўлга чиқиб олди.

Пойтахт марказига етай деганимизда чапга бурилиб, «Файз Аҳмад Файз роуд» — шохкўчаси бўйлаб кета бошладик. Чорраҳаларда туриб, йўл ҳаракатини назорат қилаётган, ахён-ахёнда учраб қолувчи полициячи бизнинг машина қорасини узоқдан кўриши билан йўлни «бўшатиб» ўтказиб юборар, сўрашгандай жил-майиб қўл ишораси қилиб кўярди.

Атрофи адл комат дарахтлар билан ўралган йўл адоғида ғиштин деворларга туташ катта дарвоза кўринди. Соқчилар уяли телефон орқали кимларгадир хабар беришди-да, ичкарига марҳамат дегандай йўл кўрсатишди. Боғ-роғлар оғушидаги кичик шаҳарчага кириб келгандай ҳис этдик ўзимизни.

Йўлнинг икки томони кета-кетгунча гулзор.

Навбатдаги назорат постидан ҳам ўтдик. Ниҳоят, пештоқига олтин рангли улкан ҳарфлар билан «Абдул Қадир Хон Илмий Маркази» деб ёзиб қўйилган дарвоза қанотлари очилиб, катта саҳли ҳовлига кириб келдик.

Хаммаёқ гулзор. Бу ер худди дунёдаги жамики гулларни ўзида мужассам этган Гулистонни эслатарди. Бир қарашдаёқ бу даргоҳнинг боғбони ўта нозиктаб, шоирона шавқ-завқли одам эканлигини сезиб олиш қийин эмасди.

Кўзни камаштирувчи кип-қизил гилам поёндоз солинган йўлакдан ичкарига кирдик. Мулозимлар кутиш залига таклиф этишди. Лаҳза ўтмай қаршидаги баланд эшик салобат билан очилиб, келишган бўйбастли, қалами ранг костюм-шим кийган, сочларига ярашуглик оқ оралаган, эллик ёшлар чамасидаги забардаст киши чиқиб келди.

Одатда бундай келбатли одамлар жиддий, салгина такаббурроқ ҳам бўлишади. Бирок, мезбон юзларида қандайдир содда камтарлик, беғубор жилмайиш аломатлари бор эдики, бу йўл-йўлакай вужудимизда пайдо бўлган хис-хаяжон чигилини бир лаҳзада ёзиб юборгандай бўлди.

— Абдул Қадир Хон! — дея ўзини таништирди у киши, сўнг ҳаммамиз билан кучоқ очиб кўришди. Ҳол-аҳвол сўради. «Бизнинг акахонимиз» дея Тошмирза акани эслаб у кишининг ишлари, оилалари аҳволи билан қизикди.

Докторнинг ўзи пахта гулли шиёлаларда, Ўзбекистондан эсдалик совға эканлигини ғурур билан гашириб, чой куйиб узатаркан, «ўзбекча одатга риоя қилдик» дея ҳазиллашиб қўйди.

Анча вақт гурунглашиб ўтирдик. Гап орасида Карачи аэропортида рўй берган воқеани эслаб, божхона нозирининг саломини етказиб ҳам қўйдик.

«Мемориал Холл» театрида бошлаб юборган ишларимиз ҳақида гаширдик.

— Хабардорман. Тошмирза соҳиб юртга қайтишдан аввал шундай ниятимиз бор дегандилар. Маданий алоқалар борасида бу ажойиб янгилик! — деди-да, ҳаммамизга бирма — бир қараб таъкидлагандай кўшиб қўйди, — нимаики ёрдам зарур бўлса, ҳеч тортинмай менга мурожаат қилаверинглар. Сизлар бошлаган хайрли ишга ҳиссам қўшилса, ғоят хурсанд бўламан. Камина ҳам ҳаваскор адабиёт шайдоси!

Доктор соҳибнинг ишораси билан мулозимлардан бири учта зарварақли китоб кўтариб келди. Абдул Қадир Хон илиқ сўзлар билан дастхат ёзиб, ҳаммамизга биттадан совға қилди.

Китоб қарийб икки юздан зиёд бетли ғазал ва шеърлардан иборат бўлиб, «Абдул Қадир Хон ёндафтаридан» деб номланган эди. У турли мушоираларда, шоирлар даврасида ўқилган, олим ўзига ёққанларини

ёдлаб олган ғазаллар ҳамда жахон шеърият намуналарининг «кўнгилга яқинлари»дан жамланган экан.

— Бизлар, — дедик китобни қабул қилиб оларканмиз, — аввал Ҳазрат Шайх Саъдийнинг ҳақиқий «Гулистон»ига кириб қолгандай ҳис этгандик ўзимизни, энди эса, унинг боғбонидан ҳам «Гулдаста» олишга мушарраф бўлиб ўтирибмиз!

— Ваҳ-вах, — дея завқланиб ўрнидан туриб кетди мезбон ва биз келтирган қовун — совғамизга ишора қиларкан деди, — бу «Гулистон» ичра Захириддин Бобур ўз «Нома»сида таъриф этган Фарғона қовунларининг муаттар бўйи ҳам таралиб турибди. Менимча Фарғона — «Парихона» сўзидан келиб чиққан бўлса керак. Ўзбекистонли ҳамкасб дўстларим Самарқанду Бухорони, яна кўп ажойиб жойларни кўрсатишди. Лекин «парилар юрти» — шу Водийни айланишга, Бобур қадамжоларини зиёрат қилишга вақтимиз етмай қолди. Алоҳида, оддий бир сайёҳ сифатида сайр қилиб чиқиш ниятим бор.

— Мана бу соҳиб ўша сиз айтган парилар юртидан бўлади, — деди Ансориддин Иброҳим менга ишора қилиб ва кўшиб кўйди, — машҳур ҳажвчи Муҳаммад Юнус Батт ўз китобларида хўп таърифини келтириб ёзган «00-20» лақабли зўр машинаси ҳам бор. Хоҳлаган вақтингизда таклиф этиб, Фарғона бўйлаб айлантириши мумкин.

— Марварид тутлар ширасига бурканиб майизак бўла бошлаган, гилосга ранг кириб, хандалаклар бўйи анқий бошлаган паллани мўлжаллайверинг! Ўзим айлантираман. Унгача тилими тилни ёрадиган Амирий қовунлар ҳам етилиб қолади! — дедим.

— Ундай бўлса, шарт шу! — мезбон гапимизни маъқуллагандай кўшиб кўйди, — бугун менинг машинам кун бўйи хизматларингизда бўлади.

— Машинамиз бор, бир эмас, иккита, вазирликдан ажратишган, — дедик мезбонимизни ортиқча ташвишга қўймаслик учун.

— Гап вазирлик машинасида эмас, масаланинг бошқа томони бор! — деди-да, доктор соҳиб ўрнидан туриб кетди, — Биринчидан: олдиндан сизларни «қарздор» қилиб қўймоқчиман. Иккинчидан: «Олтин девор»нинг қўйилишида бизнинг ҳам ҳиссамиз қўшилсин-да! Лекин премьерасига айтишни зинҳор унутманглар, мен шу ерда бўлсам, албатта бориб кўраман... Қани сураткашни чақиринглар, эсдаликка биттадан расм тайёрлаб берсин!

Бу учрашув арафасида дўстим Изҳор соҳиб ҳамда журналистлик қонун-қоидаларини сув қилиб ичиб юборган покистонли ҳамкасблар менга йўл-йўриқ кўрсатишганди. Шунга кўра иложи топилиб қолган пайтдан фойдаланиб, мезбондан сўрадим:

— Ёзувчи халқини биласиз, бундай ажойиб учрашувдан кейин бирон нарса ёзиб, чиқармаса кўлининг «қичиғи» босилмайди!

— Гашингизга тушундим, — деди Абдул Қадир Хон, — Шахсан Сизга бемалол ёзиб, эълон қилаверишингиз учун ижозат бераман. Қани, сураткаш, ўзбек матбуоти учун ҳам алоҳида суратга олингчи...

Шу ажойиб учрашувдан сўнг машҳур алломалар Ал Беруний, Ибн Сино, Мирза Улуғбек каби бобокалонларимизнинг муносиб издоши, замонамизнинг буюк олими бўлган ўта камтар бу Инсон ҳузурига ташриф буюриб, бир неча бор мулоқотда бўлдим.

У кишининг шоирона кайфият, Одамий фазилатлари, қолаверса жаҳоншумул салоҳияти ҳақида мақолалар ёзиб, халқимизни хабардор этдим.

УЧРАШУВЛАР

Худди ўзимизнинг қишлоқ йигитларини эслатувчи, полвонсифат, ранги тоза 35 ёшлардаги йигит (асли боболари Фарғонадан)нинг оти Асадуллахон Муҳаққиқ. Покистонли ўзбеклардан. У киши билан аввалдан танишлигимиз бор эди. Дўстим Изҳор соҳиб ташаббуси билан Исломободда очилган дастлабки ўзбек тилини ўрганувчилар курсида муаллимлик қилган.

Ҳозир Асадуллахон Исломобод университетининг туркий тиллар қуллиётида ўзбек тилидан дарс беради.

Мана шу одам бизларни элчихонамиз орқали ўз талабалари билан учрашувга таклиф этганди. Айтилган вақтда университет шаҳарчасига етиб келдик. Маъмурлар иззат-икром билан кутиб олишди.

Қуллиёт ўқувхоналари, кугубхона ва техник жиҳозлар ям-яшил кенг майдон ўртасидаги кўпқаватли ошпоқ бинога жойлашган. Бу ерда турк, ўзбек, қирғиз, уйғур, туркман, озарбайжон тиллари ўқитилади.

«Ўзбек талабалари» орасида тилимизни ўрганишга кизиқиш катта. Бу шундоқ сезилиб турибди. Улар иложи борича бизлар билан сўзлашиб, янги жумлаларни дафтарларига тушириб олишга ҳаракат қилишарди.

— Аввал «кирил»чада ўқиб-ёздик. Энди лотинча ҳарфларни ўрганиб бўлгандик, яна қандайдир ўзгартишлар киритилибди деб эшитдик... Бизларда ҳозирги озод Ўзбекистон ҳақида ҳикоя қилувчи адабиётлар йўқ. Ўша Шўролар даврида чоп этилган «Ўқиш китоби»дан фойдаланиб келмоқдамиз. Яна тар-жима машқи учун элчихонадан «Халқ сўзи», «Ўзбе-кистон

овози» газеталарини баъзан олиб турамыз. Лекин, ҳар доим боравериш ноқулай — тикиб қўйилган ўрамдан чиқариб беришади, — Асадуллаҳон қўлдан-қўлга ўтавериш хилвираб кетган 2-3 дона газетани кўрсатади...

Қуллиётнинг каттагина кутубхонаси ва ўқув-машқ залининг бир томонини тили ўргатилаётган мамлакат китоб, газета, журналлари учун алоҳида жовонлар эгаллаган. Қозоқ, қирғиз гуруҳи талабалари ўз муаллимлари ёрдамида керакли адабиётларни ўқиб ўтиришган экан. Салом-алик қилиб, анча гурунглашдик.

— Сизлар ҳам бу ерда машқ ўтказиб турасизларми? — сўраймиз Асадуллаҳондан.

У киши сал ўнғайсизланади ва чайналиб жавоб беради:

— Машқларни синфнинг ўзида ўтказамиз. Бу ерда адабиётлар йўқ.

Бейхтиёр тепасига «Ўзбек тили» деб ёзиб қўйилган бўм-бўш жавонларга кўзимиз тушиб, юрагимиз шиғ этиб кетди.

Асадуллаҳон худди ўзи айбдордай гуноҳкорона бизга қарайди, синик овозда дейди:

— Кўп илтмос қиляпмиз, натижа йўқ! Ўзбекистондаги ёзувчи, ношир оғайниларимизга айтсангиз, китоб, газета-журналлардан юбориб туришса, бошимиз осмонга етарди.

Мен бошқа қардош тилларга таалуқли жовонлар тўлалигини кўриб, ҳаёлимдан «нега бизлар бу даражада ҳафсаласизмиз» деган фикр ўтди.

Асадуллаҳон кўнглини кўтарган бўлдим:

— Албатта, ёзувчи ҳамкасбларга айтиб, нашриётлардан илтмос қиламиз. Ўзбек адабиёти ва матбуоти кутубхонасини ташкил этишда ёрдам берамиз... Анаву, Ленин суратли китобларни ўқитманг! Бошқасини жўнатамиз!

Университет шаҳарчасидан чикиб «Мемориал ҳолл» театрига қараб йўлга тушдик. Роллар учун артистлар танлови ҳали давом этарди.

Куни билан Абдул Қадир Хон жанобларининг машинаси бизнинг хизматда бўлди.

Шомга яқин меҳмонхонага қайтарканмиз, ходимлар кўлимизга бир нечта конверт топширишди. Уларнинг ичида бугун доктор ҳузурида бўлиб, у киши билан тушган суратлар бор эди.

Кечки овқат учун пастга йўналдик. Лифт эшикларини бўғиқ овоз чиқариб очилди-ю рўпарамизда икки таниш киши пайдо бўлди.

Уларнинг ўрта бўй, қорамағиздан келгани томдан тараша тушгандай «пўписа» қила кетди:

— Ҳеч нарсага тушунмай қолдик! Нима, бу махфий ташрифми. Бизлардан бесўроқ келиб-кетавериш экан-да! Ҳе, ўргилдим!

— Кўнғирок қилавериб телефонда тополмасак, нима қилайлик? — ўзимни окламоқчи бўлдим.

— Бекор гап. Мени астойдил излаганлар дунёнинг нариги бурчидан туриб ҳам топишади. Манаву носқовоқни, — у кўлидаги ихчамгина уяли телефонга ишора қилди, — кечаси ҳам линшамга қистириб ётаман.

— Аввал сўрашиб олайлик, кейин бир гап бўлар, Башир соҳиб, — дейман уни сал ховридан туширмоқчи бўлиб.

Қучоқлашиб кўришамиз. Сўнг хонага таклиф этамиз.

— Йўк, — дейди чўрткесарлик билан Башир соҳиб, — Меҳмон мезбоннинг қули! Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас. Тўғрими, Ясин?

Унинг шериги, келбатига хос салобатли овоз билан:

— Албатта, тўғри! — деди.

— Ана, масала ҳал! Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас. Қани кетдик.

Бу одам «ортиқча гап бўлиши мумкин эмас» деди-ми, бас. Оёқ тираб туриб олади, сўзини икки қилиб бўлмайди.

Ташқарида кутиб турган машиналарга ўтириб «бош оққан» томонга кетдик.

Мақсуд ака ажаблангандай:

— Бугун нукул амалдорларнинг ваҳимали машиналарида юриш насиб этган экан, — деб қўйдилар.

— Подшо бўи кетдиг-е! — Ансориддин у кишининг гаини қувватлаган бўлди.

Ярим тунда шаҳардан анча четдаги дала ҳовлида уюштирилган меҳмондарчиликдан қайтарканмиз, Башир соҳиб эртага кечқурун уйга олиб кетаман деб туриб олди.

Ишни сал йўлга қўйиб олайлик, кейинроқ борамиз дея ялиндик. Ҳар тугул рози бўлди...

Исломободнинг Жумабозор мавзеидаги бизлар дастлаб бориб кўрган театр биноси сахнасида ёш актёрлар трушаси томонидан қўйилаётган «Бисвин саъди» («XX аср») спектаклини кўришга таклиф этилгандик.

«Олтин девор» машқини барвақтроқ тугатиб, соат саккизларда (бу ерда театр томошалари кечқурун 9 ларда бошланади) Башир соҳиб машинасида Жумабозорга қараб жўнадик. Театр биноси олдидаги майдон одам билан тўла. Маълум бўлишича, чипта сотилаётган экан.

Асар сиёсий мавзуда бўлаб, XX аср — кексайиб соч — соқоллари оқариб кетган Қариянинг бир умр давомида бошдан кечирган аянчли фожеалар тизими асосида ривожланиб боради. Ички зиддиятларга кенгроқ ўрин берилган. Сотқинлик ва унинг оқибатида оддий халқ бошига тушган кулфатлар телба аёл образи орқали талқин этилади.

Томоша давомида турли даврларда Покистонни бошқарган раҳбарлар шаънига, ҳатто яқиндагина вақтинча Бош вазир лавозимига тайинланган Мирож

Холид номига айтилган танқидий сўзларни эшитиш мумкин.

Кўтарилган муаммолар юкори саъвияда эмас, актёрлар маҳорати ҳам шунга яраша бўлса-да, зални тўлдириб ўтирганлар томошани яхши кутиб олишди.

Негадир спектаклда антимусулмон сиёсатининг бош гиж-гижловчиси фақат Америка деган тушунча олға сурилади. Унинг айғоқчиси қиёфасидаги кишилар каттиқ танқид остига олинади.. Аммо XX аср охирларида катта жинояткорона босқинчилик урушини содир этиб, тинч Афғон элида беадад хунрезликлар уюштирган; шу хунрезликлардан йирик мусулмон мамлакати — Эронни чалғитиб туриш учун ўзларининг энг содиқ ҳамтовоғига айлантириб олган коммунистлараст (ҳозир Жириновскийдек кимсанинг оғиз-бурун ўшишган яқин дўсти) Саддам Хусайнни ҳузурларига чақириб, йил сайин Швецария банки орқали унинг ҳисобига ярим миллион доллар ўтказиб туриш ҳамда сарф бўлажак бутун харажатни ўзлари қошлаш шарти билан кўшни шу мамлакатга уруш очдирган; бунинг натижасида бир неча миллион мусулмоннинг қони тўкилишига сабабчи бўлган масковли зўравонлар ҳақида, шу кеча-кундузда ҳам турли дин-этиқоддаги халқларни бир-бирига қайраб, унинг оловида қўлини иситмоқчи бўлаётган ҳозирги Россия раҳбариятидаги шовинист гуруҳлар хусусида лом-лим дейилмайди.

Томоша сўнггида Сажжод Ҳайдар бугунги спектаклни кўришга қардош Ўзбекистондан азиз меҳмонлар ташриф буюришганини эълон қилиб, ҳаммамизни саҳнага таклиф этганида, зални гулдирос қарсақлар босиб кетди. «Пак-Ўзбек дўсти зиндабад!» деган қақриқлар янгради.

Режиссёримиз Мақсуд ака ёш актёрларни саҳнада илк бор ўйнаётган роллари билан муборакбод этиб, оқ йўл тилади. Покистонли театр ишқивозларини яқин ўртада ажойиб ўзбек комедияси билан хушнуд

этажигимизни маълум қилиб, бугунги спектаклда иштирок этган қизлардан бирини «Олтин девор»даги роллар учун кўрик-танловга таклиф этди.

Равалиндинга қайтар эканмиз Башир соҳиб:

— Бу танловларинг тугайқолса, ана ундан кейин кичкина дастурхон ёзиб «Олтин девор»га оқ потиха олиб берардим, — деб қолди.

Биз унга ҳазиллашдик:

— «Кичкина дастурхон» билан қутулмайсиз. Хали «Олтин девор»нинг тўйини қилиб берасиз!

— Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас! — кўлларини кўкрагига уриб кўяди Башир соҳиб.

— Ҳамма жойда танишингиз бор. Бунақа одамларни қайдан тошиб олгансиз? — Менга ўтирилиб қарайди Мақсуд ака.

— Ўзим ҳам хайронман-ҳеч қутилмаганда кўчадан тошиб оламан — дейман-да, кўшиб кўяман, — Аслида Башир акани Мансурхўжа деб чақирсангиз ҳам бўлаверади.

— Қанақасига?

— Қизиқ тарихи бор...

ПИНДИЛИК МАНСУРХЎЖА АКА

У пайтлар Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси шаҳар марказидаги «Ўзбекистон» меҳмонхонасига кўшни уч қаватли бинога жойлашган эди. Кечки пайт уюшмадан чиқиб, катта кўчани кесиб ўта бошладим. Бундоқ қарасам, қаршидаги йўлакда зиппиллаб, ихчам «дипломат» кўтарган эски кадрдонимиз Мансурхўжа ака кетяпти.

Бу одамни ҳамкасб ижодкор дўстларимдан кўпчилиги яхши танийди. Қизик-қизик одатлари бор.

У Тошкент-Қўқон йўлининг Қамчиқ довонидан ошиб, Фарғона Водийсига кириб бораверишдаги биринчи «дарвоза» — Данғара (собик Фрунзе) туманида узоқ йиллардан бери раҳбарлик қилар, номи чиққан бирон ёзувчи ёки шоир шу одамнинг рухсатисиз «чегара»ни босиб ўтиб кетишга ҳаққи йўқ эди. Ўтиб кетган тақдирда, албатта қайтишда «қўлга тушарди». «Гуноҳ»ни ювишининг бирдан-бир йўли — меҳмон бўлиш, дастурхон устида оз-моз гурунги бериш эди.

Мансурхўжа аканинг бундай мажбурий меҳмондорчилик русуми ҳақида ҳар хил ҳазил-мутоибали гаплар тарқалган.

Қўқонли жиддий ижодкор Ҳабибулло Саид Фанининг гувоҳлик беришича, бу одам билан бир ҳафта юриб, бир жилд ҳангома асар ёзса бўлади.

Камина ҳам Фарғонанинг хазилкаш, ҳаммага гапи ўтадиган «эрка» шу раҳбарининг кўп меҳмони бўлганлардан.

Бир куни денг, Йўлдош Сулаймон билан Данғарада тўхташни унутиб, Қўқонга ўтиб кетиб қопмиз.

Орқамиздан ўт ўчирувчиларнинг ваҳимасини қилиб, киёмат-қойим билан сигнал чалганича милиция машинаси келиб қолди. Қайтишга мажбур бўлдик.

Қабулхонага кирсак, кираверишда ўрта яшар бир жувон ўтирибди. Мансурхўжа ака катта стол ёнбошидаги радиотелефон қулоғини босиб, гапиряпти:

— Алло, алло, Фарғона! Мен Мансурхўжаман.

Карнайдан овоз эшитилади: «Ким? Каттиқроқ гапиринг!»

— Мен, Мансурхўжа! Данғараданман.

— Эшитмаяпман. Ким?

— Мен, Ман-сур-хўжа...

— «Ким?»

Мансурхўжа аканинг кўзи бизга тушади-да, каршидаги курсиларга ўтиришга ишора қилади ва гапида давом этади:

— Эшитяпсанми! Мен Мансурхўжа!

— «Ким? Ким?»

Ниҳоят, хуноби ошиб кетган тушпа-тузук раҳбар одам:

— Амма холангни... — деб юборса бўладими.

Бирдан радиотелефондан равшан, жарангдор овоз янгради:

«Э, Мансурхўжа ака, Сизмисиз?! Шундай демай-сизми!»

У киши бошини ергача эгиб, кўнишиб олган жувонни кўриб қолди-да, дарров ўзини оқлагандай бизларга қараб:

— Ана, кўрдингларми, буларга шунақа гапирмасанг, тушунмайди. Мажбур қилади! — деб кўйди, сўнг гўшакка қараб гапида давом этди, — ҳой, менга қара, анаву олтмиш ўринли болалар шифохонасини қирқ ўринга тушириб қўйибсан. Хонамда бош дўхтир йиғлаб ўтирибди. Мухбирлар ҳам шу ерда. Аввалги лойиҳа бўйича қурилишни тезроқ бошлаб юбормасанг, газетага урилсан!

— «Хўп-хўп. Айтганингиз бўлади, Мансурхўжа ака!...»

Шу гапларни бўлиб ўтганига ҳам олти йилдан ошиб қолган, ўшандан бери Мансурхўжа ака билан кўришганимиз йўқ эди. Энди ўзини кўрмаганга солиб, ўтиб боряпти, бу кишим. Синамоқчи шекилли!

Унинг орқасидан эргашдим. Яқинроқ келганда «дишломат»нинг бир четидан ушлаб, тортгандим, кугилмаганда «тап» этиб ерга тушди. Мансурхўжа ака шошиб уни ердан кўтарди, хавотирланиб юзимга қаради ва индамай йўлида давом этмоқчи бўлди.

Кўзларимиз тўкнашди-ю, мен ноқулай ахволда қолдим.

— Қалтис ҳазил қилганлигим учун Сиздан узр сўрайман, — дедим хижолат чекиб, — Бир танишим бор эди, унга жуда ўхшар экансиз!

Йўловчи: «Кья?» яъни «Нима?» дея менга дуруст-роқ ўгирилиб қаради.

Шунда билдимки, бу одам билан осонгина «тил топишиш» мумкин.

Энди узримни ҳиндустонида айтиб:

— Ўша танишим Мансурхўжа акани кўрмаганимга ашга вақт бўлганди, — дея кўшиб кўйдим.

Қаршимда турган одамнинг юзида беғубор табас-сум пайдо бўлди. Қорачадан келган, қотмалиги, кўзлари, қошлари, кирра буруну лабларининг юшқалиги, бўй-басти, ҳеч кимникига ўхшамас қуврок боқишлари... Эй, тавба, дейман ичимда, одам ҳам шундай бир-бирига ўхшаш бўладими.

— Мениям таниш! ўртоғим бор эди. Мактабда бирга ўқиганмиз. Оти Юсуф. Ўн йилча бўлди кўришганимизга. Сизга қараб, ўша ошнамни кўргандай бўлиб турибман. Отингиз нима? — деди янги танишим.

— Ҳар қалай Юсуф эмас!

— Мен ҳам ҳар қалай Мансурхўжа эмасман. Башир Аҳмад отим!

Кўл олишиб кўришдик.

— Хўш, йўл бўлсин, меҳмон?

— Кеча Ашхободдан келдим. У ерда кўшма корхонамиз бор. Бугун Исломободга учушим керак эди. Анаву таксини гаплашайми деб келётувдим.

— Овора бўлиб нима қиласиз. Мана, беминнат тайёр такси! — дедим-да, нарирокдаги машинани кўрсатдим.

Аэропортга келгач, у мени чинданам таксичи деб ўйлади шекилли, кира ҳақи бермоқчи бўлди. Олмадим.

Ялинди. Кўйсангизчи, дедим.

Касбимни сўради. Қаламқашлигимни айтдим.

«Мен сизни топиб оламан» деб хайрлашди...

Орадан йиллар ўтгач, тасодифан танишиб қолган бу одам билан яна учрашаман деб асло ўйламагандим...

У шериги билан эшикни тақиллатмай хонамизга кириб келганида, аввал кўзларимга ишонмадим.

— Танияпсизми, мен хў, ўша Мансурхўжа бўламан, — сўнг ёнидаги салобати кўр тўкиб турган, қарашлари оғир-босиқ ўрта яшар кишига ишора қилди, — Оғайним Мухаммад Ясин билан Халқаро Конгрессга ташриф буюрганларингиз ҳақидаги хабарни газетада ўқиб, икки кундан бери қидирамиз. Исломобод, Пиндидаги бормаган меҳмонхонамиз қолмади. Хайрият, «Шалимар»да экансизлар! Айтгандим-ку, топиб оламан деб.

Баъзи одамларда ҳар кимга ҳам юкавермайдиган, кўпчилик даврасига кўшилган заҳоти тезда эл бўлиб кетиш хислати бўлади. Башир соҳиб ҳам шундай одамлар тоифасидан эди. Осонгина ҳамроҳларим-ёзувчиларимиз билан «тил топишиб» олди. Апоқчапоклашиб, гап ҳазил-мутоибага ҳам бориб етди.

— Энди ган бундай, — деди Башир Аҳмад шоир Тўра Мирзонинг қўлтиғидан олиб, ҳаммага қирғий қараш қилганича, — Покистонда неча кун бўлсангиз-

лар-шунча вақт менинг меҳмонимсиз. Меҳмон бу дегани — мезбоннинг қули. Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас! Қани, кетдик! — у иккинчи кўли билан делегациямиз аъзоси Абдусайд Кўчимовни кўлтиқлаб олди.

— Ие, бу нима деганингиз жаноб, нега биз қул бўларканмиз! Аввал аниқлаб олайлик: мезбон ким-у, меҳмон кимлигини! Кимларнинг хонасида турибсизлар, ўзи? — Тоҳир Қахҳор қошларини чимириб, «без» бўлганча Башир Аҳмадга қаради.

— Хў, менга қара йигитча, — бўш келмади меҳмон ҳам, — Ўзбекистоннинг буюк шоири бўлсанг-да, чапанироқ кўринадан. Мен сендайларнинг ўнтасидан ўтаман. Сўзим-сўз: ортиқча гап бўлиши мумкин эмас!. Кетдик!

— Қаёққа?, — деди Тоҳир овозини баландлатиб.

— Бош оққан томонга!

— Бу «Мансурхўжа» ҳам ўзимизга ўхшаш шоир экан-ку! — Шеригимиз ҳаммамизга бир қараб чикдида, деди, — ортиқча гапга ўрин бўлмаса, кетдик-да!

Башир Аҳмад кўлидаги уяли телефон орқали қайсидир емакхона хўжайини билан боғланди.

Кейин алламаҳалгача бизларни Пиндининг қадимий ва замонавий қалъа-ю кошоналари, бир-бирига мингашиб кетган қулбалар-у тор кўчалари бўйлаб сайр килдирдилар. Ўз шаҳарлари тарихини сўзлаб бердилар. Муваффақиятлардан фахрланиб, муаммолардан куйиниб гапирдилар.

Кечки салқин тушганда, чиройликкина ҳарбий шаҳарчага кириб келдик. Бу ерда бундай жойлар «очик» ҳисобланади. Бемалол кириб-чиқавериш мумкин. Айниқса, бой-бадавлат кишилар ҳар ерда ўзларини эркин тутадилар.

Биздаги каттагина ўзбекча ҳовлини эслатувчи, ўртада фавворалар отилиб турган ресторан яланглигида ўтириб овқатландик. Гурунглашдик. Дастурхонни хилма-хил салқин ичимликлар, мева-чевалар билан

тўлдириб ташладилар. Умуман Покистонда мавжуд ҳар хил даражадаги емакхоналарнинг диққатга сазовор жойи шундаки, маст қилувчи ичимликлар «анқонинг уруғи», мутлоқ дастурхонга қўйилмайди.

Ён-атрофимиздагилар биз Ўзбекистондан келган ёзувчи-шоирлар эканлигимиздан хабар топишиб, мамлакатимиз ҳаётига оид ўзларини қизиқтирган саволлар беришар, Покистондан олган таассуротларингиз қалай деб сўрашар, бизнинг тилимизда бирон ғазал эшитиш истагини билдиришарди. (Бу ерда, катта-кичик давраларда ҳар доим шеърят ихлосмандлари қўшлаб топилиши одамни ҳайратга солади)

Вақт алламаҳал бўлганда меҳмонхонага кириб келдик.

Эртасидан бошлаб бизнинг делегация аъзолари хизматида бўлиши учун Башир соҳиб томонидан навбатчи машина қўйилди. Зарурат йўқ дейишимизга қарамай, Японияда чиқарилган «Тойота» деган микроавтобус эртадан кечгача меҳмонхона олдида хизматимизга мунтазир бўлиб турарди... Вақт тошилганида баъзан ўзимиз, баъзан Башир Аҳмаднинг қистови билан яқин атрофдаги диққатга сазовор жойлар, бозорларни айланиб келардик.

Башир, Ясин соҳиблар ҳаммамизни Исломободдан бир неча ўн чақирим наридаги, атрофи ўрмон билан ўралган «Жаҳон бозори» деб аталувчи савдо шаҳарчасига олиб бордилар. Дам олиш (жума) кунини шу ерда ўтказдик.

Қарийб бир ҳафта давом этган Анжуман охирлаб қолган кунларнинг бирида Башир, Ясинлар бизларни уйларига таклиф этишди.

Меҳмондорчиликнинг асосий қисми Муҳаммад Ясиннинг кенг саҳли ҳовлисида давом этди. Чунки яқин орада хонадоннинг тўнғич қизи Ойша бонунинг тўйи бўлиши керак. Бундай шодиёна арафасида турган оиллага қутлуғ қадамли меҳмонлар ташриф буюрса, келин-куёвлар ҳаёти шод-хуррамликка бурка-

нади, улар меҳр-оқибатли бўлишади, уйдан меҳмон, кут-барака аримайди деган ажойиб тушунча бор экан.

Бизларни Ясин соҳиб хонадони соҳибаси Фарҳанда хоним, ўғиллари Умар, келинлари Эърам Али, катта-кичик қизлари Ойша, Омина ҳатто бўлажак куёв Амир Хонлар кутиб олишди.

Дастурхон атрофидаги суҳбат қизигандан қизиби, мушоирага айланиб кетди. Шеърхонликни Тохир Қаҳҳор бошлади. Хосиятхоним Бобомуродова давом эттирди:

Баҳор ҳатто кетолмайди бу элдан,
Аҳмад билан Ёсинлари бор учун.
Шавқи кетмас бу кечанинг ҳеч дилдан,
Илҳомли дам юракларга ёр учун,
Раҳмат дўстлар, меҳр учун, ор учун.
Ёшлик билан донишлик учрашди бугун,
Садоқатла меҳр кўшилиб кетди.
Исломободда қалблар туташди бутун
Наволар, кўшиқлар осмонни тутди.

Бу жумлаларни таржима қилишга ҳожат қолмади. Даврада ўтирганлар юрагига ҳар бир сўз, ҳар бир жумланинг оҳанги сеҳрли куйдай сингиб борар, ўртада завқиёб туйғулар жўш урарди.

Мушоирани «Ён дафтари»га ҳавас учун шеърлар битиб юрадиган Фарҳанда хоним давом эттирди...

Ойша-Амир Хонлар биз меҳмонларни яқинлашиб келаётган тўйларига таклиф этиб, бир сидрадан Покистон миллий либослари, совға-салом улашишди.

Башир соҳиб:

— Албатта тўйда иштирок этишларингиз шарт. Мушоира давом этиши керак. Шу тантанага бағишлаб Тохир Қаҳҳор ошнам янги шеър битсин. Ортиқча ган бўлиши мумкин эмас, — дея ўтиришга яқун ясади.

Афсус, Ойша-Амир Хонларнинг никоҳ тўйларида ништирок этолмадик. Тилак ва дуоларимизни улар номига жўнатилган қутлов шошилиночмаси орқали изҳор этдик...

Ўзбекистонга қайтгач, Пиндилик «Мансурхўжа» суратини индамайгина ҳозирги пайтда Фарғона вилоят ўрмон хўжалиги бошлиғи бўлиб ишлаётган Кўқонли «адаши» олдига қўйдим.

— Ие, қўллар чўнтакда! Худди кенг кўчанинг султонидай йўргалаб кетяпмиз-ку! Ҳа, ҳа, бу Тошкентдаги «Чинобод» санаторияси! Вот, масала қаерда! Ўшанда билинтирмай олиб қўйган эканлар-да!

— Йўқ, бу покстонли «адаш»ингиз Мир Башир Аҳмад! Ўз суратини Сизга эсдалик учун бериб юборди! — дейман Мансурхўжа акага уни хайрон қолдириб ва бир неча йил аввал тасодифан кўчада учрашиб қолганимиз тарихини сўзлаб бераман.

У киши суратдан кўз узмай:

— Ғалати ишларни қилиб юрасиз. Худди ўзим-а! Довдирлиги ҳам менга ўхшайдими? — деб сўрайди қув боқиш қилиб.

— Худди ўзингиз. Айниқса «Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас» дея бир сўзда туриб олиши!

— Мучалимиз ҳам бир бўлса керак! — Кутилмаганда Мансурхўжа ака стол устига муштини уриб, ўрнидан туриб кетади, — Тутиб келиб, бир меҳмон қилмаймизми-а!...

ПОКИСТОНЛИ ЎЗБЕКЛАР

Исломобод миллий тиллар университетининг ўзбек тили гуруҳи талабалари билан бўлган учрашувдан қайтар эканмиз, режиссёримиз Максуд Юнус эҳтиёткорлик қилибми, овозларини пастлатиб:

— Анаву, тил ўрганаётганлар ичида ўзбеклар ҳам бор шекилли. Кўриниши худди ўзимизникиларга ўхшайди, сўзлари анча бурро. Умуман, бу ерда ўзбеклар борми? Учрашганмисизлар? — деб сўрадилар.

— Изласа — топилади, — жавоб қилди Ансориддин бепарвогина.

— Мен излаб топганман. Ҳатто, Қўқонча чойхона палов қилиб, гурунглашиб ўтирганмиз ҳам. Э, улар анчагина! — дедим.

— О, Қўқон! — деб юбордилар оксоқол қандайдир ички бир соғинч оҳангида ва лаҳза ўтмай, беихтиёр оғиздан чиқиб кетган бу эҳтиросли «чекиниш»дан бизни чалғитмоқчи бўлдилар чоғи, икки қаватли кўзойнакни пешонага кўтарганча менга ўгирилдилар:

— Ростдан ҳам улар билан гап-гаштак қилган бўлсангиз, кўп эканда!..

Дарвоқе, мен аксар таниш-билишлардан Покистонда ўзбеклар борми? Улар билан учрашиб, суҳбатлашгансизми, деган саволларни эшитаман.

Ҳатто «Олтин девор»ни кўйиш ҳаракатида юганимиздан хабардор адабиётчи бир дўстим, жуда яхши ишга қўл урибсизлар, у ерда ҳам ўзбеклар кўп дейишади, менимча комедияни уларга тушунарлироқ қилиб, эски ўзбекчада сахналаштирилгани маъқул деб қолди.

Бу одамга асар урду тилида, покистонли артистлар томонидан қўйилади деб тушунтириб бермоқчи бўлдим-у, шаштини қайтаргим келмади.

Хақиқатан Покистонда ўзбеклар борми, улар қанча? Покистонли ўзбеклар деб аташ мумкинми ёки оддийгина қилиб, «ўзбеклар» деб қўяқолган маъқулми?

Бу саволларга бир томонлама жавоб бериш анча мушкул!

Шунинг учун Покистонга турли даврларда тақдир тақозаси билан келиб қолган миллатдошларимиз ҳақида гап юритган маъқулроқ деб ўйлайман.

Бундан бир неча йил аввал Карачи кўп миллатли шаҳар эканлиги, ҳатто у ерда ўзбеклар маҳалласи ҳам борлиги ҳақида эшитгандим. Бироқ, вақт топиб боролмагандим.

Бу шаҳарга қилган навбатдаги ташрифимиз чоғида катта Жомеъ масжид ёнида тасбеҳ сотувчи ёшгина йигит афғоний ўзбекча лаҳжада биздан:

— Ўзбакмисизлар? — деб сўраб қолди.

— Ҳа-да! Ие, ўзимизнинг ҳамқишлоқ шекилли, бу бача, — кинорежиссёр Фарход Ҳайдаров бир пастда у билан апоқ-чапоқ бўлиб, «тиллашиб» кетди, — Қаердан бўласан, ошна?

У шаҳарнинг олис бир даҳаси номини айтди.

— Мабодо, ўзбеклар маҳалласи эмасми?

— Бале, шундоқ, — деди йигитча ярқ этиб менга ўгирилиб ва қўшиб қўйди, — Катта бозор бор!

— Ўзбекистондан келиб қолганлар ҳам яшайдими, ўша ерда? — яна уни саволга тутдим аниқроқ маълумот олмақ учун.

— Яшайди! Ургутли ҳамсоямиз бор. Ўтинглар, жуда хурсанд бўлади.

— Ўзинг қаерликсан?

— Шу ерлик. Отам афғони ўзбаклардан бўлганлар.

Биз янги танишимиздан адресни ёзиб олиб, ҳафта охириларида боришимизни айтдик.

Салим соҳиб ҳам шаҳарнинг у томонларини яхши билмас экан. (Карачи ҳаддан зиёд катта-да!) Қоғозда ёзилган бўйича сўраб-суриштириб керакли адресни топиб боргунимизча, атрофга қоронғи тушиб бўлди. Яккам-дуккам шувокқа ўхшаш ўт-ўланлар ўсиб ётган яйдоқ текисликдан асфальт йўл бўйлаб бироз юрганимиздан сўнг, ҳаммаси бир хил тўрт қаватли иморатлар кўзга ташланди. Улар ниҳоятда зич эди. Кўринишидан олтмишинчи йилларда Тошкентда барпо этилган «квартал»ларни эслатарди. Ҳар томонга шахмат нусха бўлиб чўзилиб кетган йўлақларнинг икки томони сон-саноксиз дўкон-у турли боққолик расталари билан тўлиб-тошган. Газмол, кийим-кечак, болалар ўйинчоқлари, оёқ кийимлару дафтар-қаламлар, тартибсиз пештахталар устига уйиб ташланган, турли-туман мева-чевалардан тортиб, Япониянинг сўнгги моделда чиқарилган телерадиоаппаратларигача шу ердан топишингиз мумкин. Ҳаммаёқда одам қайнайди. Ғала-ғовур авжида. Бу ҳам етмагандай, ҳар қадамда кулоқни қоматга келтириб, оҳанграбо тасмаларидан турли нағмадаги кўшиқлар янграйди. Иморатларнинг дўконлар учун ажратилган пастки биринчи қаватида минг-минглаб турли шакл-шамоилли электр чироқлари ёниб тургани ҳолда, негадир тепа қаватлар зимистон қўйнига чўккандай бўлиб кўринарди.

Туртиниб-суртиниб анчагина юрдик. Ниҳоят, рақами ёзилган «сектор»даги қўл соатлари ва унга занжирлар сотиладиган дўконни топиб келдик. Афсус, таниш йигитчани учратолмадик. Ҳали шаҳардан қайтгани йўқ дейишди. Унинг «қўшниси» ургутли ҳам-юртимиз ҳам куни кеча Пешоворга — молга кетган экан.

Бизни қарши олганлар ҳам ўзбеклар бўлиб, аксари Афғонистоннинг Мозори Шариф, Шивирғон деган шаҳарлариданмиз дейишди. Тижорат, қолаверса тирикчилик ташвиши кўпчиликни бу ерга етаклаб келган. Улар асосан ўттиз-қирқ ёшлар нари-берисидаги

кишилар. Мўйсафид қариялар ҳам бор. Ўзбекчани шикаста шева билан гапиришади. Баъзи сўзларни тушиниш қийин бўлса-да, оҳанги ёқимли.

Бизларни ширинлик, мева-чевалар билан меҳмон қилишди.

Атрофимизни ўраб ўтириб олиб, Истиклолга чиққан Ўзбекистон, унинг ҳозирги ҳаёти ҳақида кўпдан-кўп саволлар беришарди.

Яқин-атрофдан йиғилганлар билан алламаҳалгача гурунглашиб ўтирдик.

Хайр-хўшлашиб ўрнимиздан турарканмиз, шундоқ ён кўшни дўкондан биз учун кадрдон, таниш кўшик янграй бошлади:

«Тарихингдир минг асрлар
Ичра пинҳон ўзбегим...»

Вужудимизни ички бир ҳаяжон қамраб олгандай бўлди. Ҳофиз гўё бу кўшикни шу ерда жамулжам бўлган барчамизга қарата айтаётгандек эди...

Бир кун Исломободда Асадуллахон менга:

— Сиз билан эрта ё индин қавмдошларимиз учрашиш ниятидалар. «Ньюз» ахборида чиққан интервьюингизни ўқишибди. У кишининг «даричаси рўпарасида» турсак-да, (гап «Даричам рўпарасидаги Покистон» ҳақида кетмоқда. Д.Н.) нега бизларга назарлари тушмайди, дейишяпти. Мен учраштириб кўяман деб ваъда бердим.

— Сиз қачон десангиз тайёрман, — дедим-да, учрашув кунини белгиладик.

Аммо, эртаси кун дўстим Тоҳир Аслам рафиқаси Садия хоним билан олдимга кириб келди:

— Лахўрдан атайин Сизни ўзимиз билан олиб кетишга келдик, — дейишди эр-хотин.

Режа ўзгарадиган бўлди.

— Ҳечқиси йўқ, — ўзига хос босиқлик билан деди Асадуллахон, — Сизни келишилган ўша жума

куни Лахўрдан топиб оламиз. Дўстларнинг ҳам ниятлари Пешовордан бу ерга келиб, сўнгра Лахўрга бормоқ эди. Сизларни ўзим учраштириб кўяман.

— Улар неча киши? — дедим шунга яраша совға-салом-эсдалик ола кетишни хаёллаб.

— Абдул Раҳим, Абдубоқи Туркистоний, Қози Мустазаф, яна шопур — тўрт киши!

— Келишдик, жума куни эргалаб Лахўрда кўн-ғироқларингизни кутамиз, — деди Тоҳир Аслам ганга яқун ясаган бўлиб, ёнидан ташриф қоғозини чиқариб бераркан.

Айтилган пайтда телефон жиринглаб, Асадуллахоннинг юмшоқ овози эшитилди. Улар Лахўрда кўноқ бўлган жой адресини ёзиб олди. Ҳозир етиб борамиз дедик.

Бизни катта дарвоза олдида кутиб олишди. Худди олдиндан таниш, қадрдонлардай бирма-бир кучоқ очиб сўрашдик.

Асадуллахон Абдул Раҳим деб таништирган баланд бўй, қонқора соқолли, қирқ-қирқ беш ёшлардаги келишган қоматли кишининг юзларидан илик табас-сум ёғилиб турарди.

Тўладан келган, ўрта яшар Абдубоқи Туркистоний биринчи кўришдаёқ лутфи ҳазилга мойилроқ, ҳар қандай тоифадаги киши билан тез тил топишиб кета оладиган одамлиги сезилиб турибди.

Бир четда қўлларини ковуштириб турган бўй-басти ихчамгина, чўққисоқол, кўринишидан шерикларига тенгдош киши ниҳоятда одоб билан сўрашаркан:

— Қози Мустазаф, — деб кўйди синиқ овозда ўзини таништирган бўлиб. Яна нималар айтди, эши-толмадим, бу учрашувдан ғоят мамнунлигини изҳор қилди, шекилли.

Атрофи заъфарон гуллар билан қопланган асфальт йўлакдан ичкарига кирдик. Бу ер катта ҳовлини эслатувчи бир қаватли уйлардан иборат меҳмонхонага

ўхшаш манзилгоҳ бўлиб, Абдул Раҳимнинг кенгрок хонасидаги стол теварагидан жой олдиқ.

— «Даричам рўнарасидаги Покистон»да биз ўзбеклар ҳақида ҳам ёзсинлар, деб гина қилганим яхши бўлган экан. Худонинг марҳаматини қарангки, Асадуллахон оғайнимиз сабаб бўлиб, мана, дийдор кўришиб ўтирибмиз, — деди Абдубоқи Туркистоний ўртага чўкиб қолган жимликни бузиб, — Сизларни кўришни, тўйиб-тўйиб мулоқот қилишни истаймиз. Илгари Шўро бунга йўл қўймасди, биламиз. Энди берк эшиқлар очилиб, Ўзбекистонда истиқлол бўлди. Қулоғимизга хўн яхши гаплар чалинади. Ҳақларингизга дуолар қиламиз.

— Бале, — бир қўлини олдинга чўзиб, бошини чайқаганича гапга қўшилди Қози Мустазаф, — Энди бизлар бир-биримизни яхшироқ биладиган, чамбарчас боғлиқ тарихимизнинг муштарак томонларини биргаликда ўрганиб, авомга етказадиган вақт келди. Зеро буюқ бобомиз ҳазрат Мир Алишер:

«Эл нетиб топгай мани,
Мен ўзимни топмасам»

деб бекорга айтмаганлар. Бунинг тагида бир олам маъни бор. Яъни илми дониш топишмаса, оддий авомдан не кутиш даркор.

«Ўзбакча» чой устида бошланиб кетган гурунгимиз узоқ давом этди. Тоҳир менга икки-уч бор кўз ташлаб қўйди. Биляиман: турайлик деяпти. Чунки соат ўн бирда «Пок-Ўзбек дўстлик жаъмнати» идорасида унинг раиси Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари билан учрашишимиз керак эди. Ундан чиқиб «Ал Ҳамро» театри комплекси маъмурларига йўлиқиб, «Олтин девор» хусусида маслаҳатлашишни режалаштиргандик.

Мен Абдул Раҳимга узримни айтиб, эртага бафуржа гаплашсак дегандим, у норози оҳангда:

— Дарровок кетасизларми! Бизда ош едирмай меҳмонни кузатиш одатимиз йўқ. Гапим тўғрими, Абдубоки! — деб ёнбошига қараганди, у гавдасига ярашмаган чаққонлик билан ўрнидан зип этиб турди:

— Албатта, ош тайёр, — дея ташқарига йўналди.

Бироз вақт ўтгач, Абдубоки катта лаганда палов билан матал ўқиб, кириб келди:

Меҳмон келар эшикдан,
Ризқи келар тешикдан.

— Уста пазанда, ҳам суҳандон, — деди Абдул Раҳим унга ишора қилиб.

— Кўп мактаб юборманг ака, доим Сиз мактайдиган, устига зирвагу қалампирлар босилган Фарғонача чойхона паловга ўхшамайди, — у бу гаплари билан шеригини Ўзбекистонда икки-уч бор бўлганлигига ишора қилиб ўтди.

Ўзбек ҳамма жойда ўзбек экан. Баъзи мезбонларга ўхшаб нима ейсан, қорнинг қалай деб ўтирмайди, тоғанини олдинга келтириб ташлайди ва албатта, аччиқ чой ичирмай, палов едирмай жўнатмайди.

Мезбонларнинг таърифлашлари бўйича Абдул Раҳимнинг «доно маслаҳатлари», Қози «калон» ёқиб турган «оташ тафти», Абдубоқининг «капгури остида» пишиб етилган таом савзи-гурунчи алоҳидалиги билан «Фарғонача палов»дан сал ажралиб турса-да, хушбўй ва тотли эди.

Хаммамиз иштаҳа билан едик.

Дастурхон йиғиштирилгач, Тоҳир Аслам бир четда турган атлас тугунга ишора қилиб:

— Бундай ажойиб палов ижодкорлари таҳсин ва инъомга лойиқ деб ўйлайман, — деди.

— Тўғри айтасиз, Тоҳир, қани ўзингиз ёрдамлашиб юборинг! — дедим-да, тугунни ечиб, мезбонларга бир сидра сарпо-чопон, чуст дўппи кийдириб, белларига қийиқ боғладик.

— Мана, энди ҳаммамиз бир бўлиб-тўртта ўзбакка айландик. Бу сарполарни то Пешоворга боргунимизча эгнимиздан ечмаймиз. Кўриб кўйсинлар, биз кимлигимизни, — дея Абдубоқи қаддини ростлаб ғоз қараш қилди, сўнг менга ўгирилди, — Хўш, таксир, ўзлари қачон Исломободга қайтмоқчилар?

— Эрта-индинни мўлжаллаб турибман.

— Яхшиси эртага йўл-йўлакай гурунглашиб, бирга кетақолайлик. Мошин тайёр. Келишдикми? — Абдул Рахим бир менга, бир Тохирга қаради.

— Яхши маслаҳат! — дедим.

Тохир Аслам ҳам елка қисиб, илож қанча дегандай бўлди.

Эртага эрталаб соат тўққизларда Лахўр марказидаги «Ҳолидэй» емакхонасида учрашадиган, ўша ерда нонуштани бирга қилиб, йўлга тушадиган бўлдик.

Абдубоқи айтганидек, улар учовлари миллий кийимда — кеча биз кийдирган сарполарда келишди. Бу емакхона ходимлари орасида бироз жонланиш ҳамда қизиқиш уйғотди. Атрофимизда парвона бўлишди.

«Ҳолидэй»да асосан Хитой таомлари тайёрланар экан, чинни косачаларда бизнинг угура ошни эслатувчи майда гўштли овқат келтиришди. Сўнг ўртага масаллиғи жизиллаб қайнаб, қопқоғи четларидан буғуфуриб турган мис това кўйишди. Албатта, дастурхонда чаватига ўхшаш юпқа нон, ҳар хил резаворлардан тайёрланган егуликлар ҳам бор эди.

Нонуштадан кейин Тохир Аслам билан хайрлашар эканмиз, у тайинлади:

— Тушликни «Скай вэ» («Осмон йўли»)да қилинлар. Халил соҳиб кутиб олади, телефонда айтиб кўяман!

Японияда ишлаб чиқарилган бақувват «Ниссан» машинасига ўтириб, аэропорт томон кетдик. У ерда Асадуллахон тушиб қолди.

— Таксир, бизлар билан кетмайсизми? — дедим хайрон бўлиб.

— Сизни дўстлар билан таништириб кўйиб, елкамдаги қарздан қутулдим. Бу ёғига йўл узоқ. Бемалол, гурунг қилиб кетинглар. Сиқилишиб юра-мизми! Мен учоққа чипта олганман. Мана, шонур Шоввали бу йўлларда юравериб жуда «фас класс» бўи кетган. Сизларни зериктирмай олиб боради. Биз сизни Исломободда кутиб оламиз. Кўришгунча хайр!

Лахўр шаҳридан чиқиб, катта йўл бўйлаб 15-20 чакирим юрганимиздан сўнг Абдул Рахим зорлангандай Абдубоқиға деди:

— Биродар, Сиз Чинда кўи бўлгансиз, кишини ёшартирадиган ҳар хил овқатларини кўи егансиз. Бугун еган таомларимиз мобоодо... илон гўштидан эмасмиди? Вужудим қизиб боряпти.

— Ростданам шундай бўлса, ўзингизни йигирма ёшли паҳлавон йигит бўлдим дейверинг. Морнинг гўшти тансиқ, фойдали нарса! — жавоб қайтарди Абдубоқи.

Шундан кейин мавзу «илон шўрваси» атрофида айланиб, бир-бирига уланиб кетаверди.

Қози «калон» Мустазаф Шарқ табобатининг илми донишлари бу хусусида кўи ва хўи ёзиб қолдирган-ликлари, алоҳида «Тиббий сир асрорлар» китоби ҳам борлиги ҳақида тўлқинланиб сўзларди.

У киши аввал ўзини қанчалик сишлоликка солишга уринмасин, вақт ўтган сайин юзларига қизиллик югуриб, нугку ҳатти-ҳаракатлари «жўшқинлашиб» борар, бундан Абдубоқи Туркистоний илҳомланиб гапдан гап чиқарарди.

Хуллас, эрталабки нонуштанинг «зўри»данми, уч-тўрт жойда ташналикни босиш учун муздай чанқоқ-босди шарбатлар ичдик, яна беш-олти шишадан ўзимиз билан олволдик ҳам.

Лахўр-Исломобод Катта йўли бўйлаб кета-кетгунча тез-тез учраб турадиган гавжум чойхона-ю бозорчалар

олдида машинамиз тўхтаб, ундан бу томонларда урф бўлмаган кийимли «меҳмонлар» тушиб келишгач, кўпчилик уларга кизикишиб қарашар, илтифот билан «Ассалому алайкум» дейишар, ҳар ён-ҳар ёндан «Ўзбекистон» деган шивирлаш эшитилиб қолар, чакқон дўкандорлар эса атрофимизда парвона бўлишарди.

— Кўряписизми, — дерди шундай пайтларда Абдул Раҳим мени четроққа тортиб, — тўрт-беш йил аввал «Ўзбекистон» сўзини тасаввур ҳам қилишолмасди, Афғонистоннинг бошқача номи ё у ернинг бирон шўъбаси бўлса керак деб ўйлашарди. Буларнинг ҳаммаси — Истиқлол шарофати!

Қози Мустазаф чинданам йўл юрганамиз сайин кўз ўнгимда ўта зукко ва теран билимли Инсон сифатида гавдаланиб борар, худди сим-сим эшикларини аста очаётган афсонавий хазинага ўхшарди. Унинг гаплари лўнда ва аниқлиги билан кишини ҳайрон қолдирар, бу кечаги ёки бугун эрталабки қисиниб-қимтиниб, ҳокисор ўтирган одамга асло ўхшамасди. Адабиёт, фалсафа, дину диёнат, хандаса ҳам табобот илмидан тортиб, қадимшунослиг-у ҳозирги замон сиёсат майдонидаги бўҳронлардан яхши хабардор, шу билан Туркистонимиз ўз бошидан кечирган қонли фожеаларни йилу кунигача адашмай айтиб берадиган хотираси ҳайратланарли даражада кучли эканки, шундақ кичкина вужудга бу даражада ақл-заковатнинг залварли уммони қандай жо бўлдийкин деб ўйланиб қоласан.

Яна, маълум бўлишича «Ньюз» газетасидаги интервьюни ўқиб, шерикларини хабардор қилган, каминани Асадуллахон орқали йўқлатган ҳам шу киши экан.

Ўзимни қизиқтирган нимаики савол бўлса «Доктор Қози» (мен шундай деб атаёй бошлаган эдим) дан батафсил жавоб олардим.

Гап шўйримиз Эркин Воҳиднинг «Ўзбегим» қаси-дасига келиб тақалди.

— Ҳа, Иқбол ҳам бир пайтлар «Таронаи Ҳинд»ни ёзган. «Ўзбегим» қасидаси Ўзбакларга — ҳаммамизга бағишланган таронадир. Лекин мухтарам шоиру замонамиз, — дея бир лаҳза жимиб қолди-да, сўнг таъкидлагандек овозини сал баландлатиб, қўшимча қилди суҳбатдошим, — «Ўзбегим»га ҳали кўп қўшимчалар киритишлари керак...

Вақт пешиндан ошганда Лахўр-Исломобод йўлининг қоқ ўртасида жойлашган, шоирона номли Тохир айтган «Скай вей» яъни «Осмон йўли» ресторанига кириб келдик.

Бўш жойлардан бирига ўтириб улгурмасимиздан қаердандир пайдо бўлиб қолган ресторан хўжайини Халил соҳиб қўярга-қўймай ичкарига — хосхонага бошлади;

— Хурматли меҳмонларга яраша жойимиз бор. Йўлда чарчаб қолмадингларми? Хуш келибсизлар. Анчадан бери кутаман, Тохир ошнам эрталаб кўн-ғироқ қилганди.

Биз бир неча кун олдин Лахўрга кетатуриб шу ерга тушиб ўтган, Тохир қадрдон бу оғайниси Халил соҳибга мени хўн таъриф этиб таништирганди.

— Қалай, бизнинг юртимиз — Лахўр Сизларга ёқдими? — деб сўради тўрда савлат тўкиб ўтирган Абдул Раҳимдан ресторан хўжайини.

— Жуда ажойиб шаҳар, одамлари ундан ажойиб!

— Ваҳ-ваҳ! Бизнинг урдуча каломни хўп чиройли талаффуз билан айтасизлар!

Кози Мустазаф кичкина бошига сал катталик қилиб турган дўшини пешонадан юқори тортиб, тўғрилаб олди-да, мезбонга лутф этди:

— Жаноб, азал-азалдан биз ўзбаклар лисон тилли бўлганмиз. Аждодларимиз Ал Беруний, Ал Хоразмий, Ибн Сино, Ал Бухорий, Заҳириддин Бобурни эсланг!

— Бешак, гапларингиз тўғри. Шундай буюк зотларга риштадорлиги бор Сизлардай меҳмонларнинг ташрифидан бошим осмонга етди.

Мен сўз ўйини қилдим:

— Ўзи «Осмон»да ўтирибмиз-ку!

Халил соҳиб ўзини тугулмай завқи жўшиб, кулиб юборди.

Шу орада ёшгина йигит кириб, нима тамадди қиласизлар, буюринг, дегандай бизларга қаради. Бирок, хўжайин биронтамизни оғиз очишга қўймади: йигитчага уқдиргандай деди:

— Худди ўша, душанба кунидагидай энг аввал дастурхонга нон, чой келтиринглар. Чой албатта ўзбекча бўлсин!

— Халил соҳиб, узр сўраб, гапингизга қўшимча қилсам.

Марҳамат дегандай мезбон менга қаради.

— Маълумки, Ўзбекистонда чой ниҳоллари ўсмайди. Ўстиришга ҳаракат бўлди, лекин иқлим кўтармади. Шунинг учун бу хушбўй ичимликнинг «масаллиғи» Хиндистон, Шри Ланка, Индонезия, Хитой мамлакатларидан келтирилиб, ўзбекча усул билан чой дамланади.

— Гапингизга тушундим, — деди Халил соҳиб ҳамон мендан кўзини узмай, — чойни айтган усулингизда қойиллатиб дамлаймиз. Лекин «масаллик» қайси мамлакатники бўлсин?

— Ҳозир бизда Шри Ланка чойининг мавқеи баланд!

— Хўрандининг, айниқса меҳмонларнинг истаги биз учун қонун. Ҳозирок бу масалани ҳал этишга киришамиз, — мезбон ташқарига чиқиб кетди.

Дастурхонга муздай шарбатлар қўйилди, ҳархил таомлар келтирилди, бироқ, чойдан дарак бўлавермади. Мулозимга бу ҳақда икки-уч бор эслатиб қўйдик ҳам, натижа чиқмади.

Ниҳоят, бошлиқни чақиринглар, дедик.

— Томоқларимиз қақраб кетди, жаноб. Эрталабдан бери чой умидида юрибмиз, қачон келади? — Абду-

боки хикичоғини шишадан куйилган маъданли сув билан босиб, Халил сохибга қаради.

Ўз навбатида ресторан бошлиғи кўлидаги уяли телефонга ишора қилди:

— Яна озгина сабр қилинглар, ҳозир гаплашдим; учоқ Коломбо аэропортидан «Осмон йўли»га қараб энди кўтарилди, дейишди. Масаллиқ етиб келсин!

— Эҳа, ортикча кутишга вақтимиз йўқ! Майли, бу сафарча шу ернинг-Покистоннинг чойидан бўлаверсин! — деди жиддий оҳангда Абдубоки.

Халил сохиб:

— Мехмонлар истаги биз учун конун! — деб кўйди-да, юзига парда тутилган эшик қанотларини қия очиб овоз берди, — Йигитлар, ўзимизнинг чойдан дамлаё қолинглар!

Лаҳза ўтмай мулозим йигит киши бошига биттадан қилиб чой дамланган катта паднусни кўтариб кириб келди...

Шундай қилиб ўзбек қондошларимиз билан ҳазил-мутоибалар билан йўл юриб, йўл юрсак ҳам мўл юриб кечга томон Исломободга етиб келдик.

Бизларни шаҳарга киравериш Шоҳкўча бўйидаги полиция қароргоҳи олдида Изҳор ул Ҳақ билан Асадуллахонлар кутиб туришган экан. Мен қисқа вақт ичида жуда қадрдон бўлиб қолган дўстлар билан хайрлашдим.

Машиналар жилиб бир-биридан беш-олти қадамча узоклашганди, бирдан «Ниссан»нинг орқа эшиги очилиб, Абдубоқининг боши кўринди: ҳазил-хузул гаплар қилган бўлсак, ёзиб юрманг. Биродарларимиз ўқиб хайрон бўлишмасин. Лекин манаву «доктор қози калон» жанобимиз ҳақида қанча ёзсангиз арзнийди. Китобни кўп ўқийдилар!

Мен хўп бўлади дегандек кўл ишораси қилиб кўйдим.

Биз Изҳор соҳиб билан у кишининг ижодхонасида «Олтин девор»даги айрим ўзбекча қочиримли ибораларнинг урдудаги муштарак лаҳжасини излаб, китоб кўриб ўтирардик.

Эшик кўнғироғи жиринглаб, бироздан сўнг хонага баланд бўй, ёши етмишлардан ошганга ўхшаб кўринса-да, бардам, қадди-қомати расо, сочларига оқ оралаган киши кириб келди.

У соф ўзбекчада гапира бошлади:

— Сизни кўриб бўладими, укажон. Шундоқ яқин жойда турар экансиз-у, бизникига бир айланиб ўтай демайсиз!

Ҳозир Исломободдаги элчихонамининг кўпчиликлари ходимлари янги-яқинда ишга келишган. Шунинг учун уларнинг аксарини яхши танимасдим. Бу кўриниши салобатли кишини элчихонамининг янги ходимларидан деб ўйладим-да:

— Бизлар ҳам яқинда келдик, — дедим.

— Хабарим бор: «Олтин девор»ни кўймоқчисизлар. Мен у томошани Тошкентда кўриб эдим. Бу ерда кўрсатилса, катта қизиқиш уйғотади.

Суҳбат давомида маълум бўлдики, бу киши Шамсиддин Туркистоний бўлиб, уйи сал наридаги маҳаллада экан.

— Сиз соф ўзбекчада гапиришингизга қараганда, бу томонларга яқин ўртада келиб қолган бўлсангиз керак, — дедим у кишига қизиқишим ортиб.

— Э, қайда ука, анча бўлган. Анжандан чиқиб кетганимизга олтмиш беш йилдан ошяпти. Соф ўзбекчада гапиришимга келсак, ким ўз она тилини унутади. Сут билан кирган — жон билан чиқади дейдилар-ку! Ватандошларни кўрсам, икки оғиз суҳбатини олсам, кўнглим тоғдай кўтарилиб кетади. Вақтингиз бўлса, ука, бизнинг ғарибхонага кечга томон айланиб ўтинг, бир пиёла чой қуйиб берай...

Исломободда ҳам замонавий шаҳарлардаги каби адреслар ўта қисқа ва лўнда ёзишга ўтилган.

Масалан: Шаҳар туманларга бўлинган. Улар алифбо тартиби бўйича бош ҳарф билан белгиланади. Ундан кейин мавзе, «сектор» ёки маҳалла, кўча, бино ва ундаги хонадонлар ё ҳовлилар махсус рақамлар билан юритилади.

Биз «А-9/1, 28-101» адреси бўйича Шамсиддин ака Туркистоний ҳовлисини қийналмай топдик. Шундоқ Изҳор соҳибга яқин жойда экан.

«Ғарибхона» катта темир панжарали дарвоза орқали кириладиган, олдида кўкаламзор майдони бор, икки қаватли кўркам иморат бўлиб чиқди. Шамсиддин ака ҳовли яланглигига киравериш ўнг тарафдаги кенгина меҳмонхонага бошлади бизни. Дид билан қисман Оврупа русумида жиҳозланганди бу ер. Диван, юмшоқ креслолар, ўртада катта стол бўлиб, атрофига серҳашам курсилар қўйилган. Деворда турли суратлар... Дикқатимни тўрдаги тилла ранг рамкага солиб осиб қўйилган кекса нуроний кишининг фотосурати тортиди.

— Падари бузрукворимиз, — дея тушунтириш берди хонадон соҳиби суратга қараб қолганимни сезгач ва қўшиб қўйди, — отлари Нурбаҳодир Мирабдулло. Ўн саккиз йил аввал саксон беш ёшларида қазо қилганлар. Қабрлари Равалпиндида. Бобом тўқсон тўққиз ёшда бандаликни бажо келтирганлар. У кишининг қабрлари Кобулда...

Шундан кейин Шамсиддин ака қандай қилиб ватанни тарк этиб чиқиб кетишгани ҳақида бир пиёла чой устида ҳикоя қилиб берди.

— Ўттиз иккинчи йили қулоқларни тугатиш, одамларни колхозга жалб этиш ишини жадаллаштириш учун Анжанга ҳарбийча кийиниб, тўппонча таққан малла сочли ўруслар келди. Улар аввал бойроқ ўтган мол-мулкки кишилар борки, тутиб, олиб кетиб, қамайверди. Уларнинг бор бисотини мусодара этиб, узоқ юртларга бадарға қилди. Ўша пайт ўзига тўқ киши ҳисобланган бобомнинг иккита ўғиллари

бўлган. Яъни Мирпўлат амаким билан менинг отам! Мирпўлат амакимни уч-тўрт оғайниси билан комиссарлар тутиб олиб, отанг қаерда, молларинг, бойликларингни яширган жойни кўрсат деб роса қийнайди, қаҳратон совукда устидан пақирлаб сув қуюди. Лекин улар ҳеч нарса айтишмайди. Амаким ва унинг бир неча шериклари совукда қийнаб ўлдирилгани, катта дала четидаги хандакка обориб ташлангани ҳақида хабар келади. Бобом ярим тунда отам ва яна бир неча киши билан келиб, марҳумларни ювиб-тараб кафанлашади, жаноза ўқиб, нарироқдаги қабристонга кўмишади. Шунда бобом юртни ёвуз маҳлуклар босди, уларда имон-эътиқод йўқ, бизларнинг бошимизга ҳам шу кунларни солиши мумкин деб, ҳаммамизни олиб, Анжандан чиқиб кетадилар. Ўшдан Қашқарга келиб, уч-тўрт йил яшадик. Сўнг Қоракурум йўли орқали кўч-кўронимизни от араваларга юклаб Қашмирга ўтдик. Тижорат билан шуғулландик. Иккинчи жаҳон уруши бошланганда Равалпиндига келиб, муқим туриб қолдик. У ерда «Пурана қила» — «Эски қалъа» маҳалласи бўлиб, истиқомат қилувчиларни кўпи ўзбеклар эди. Эллигинчи йиллардаги бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди: тоғни урса талқон қиладиган забардаст, девдай қад-қоматли бир ҳамюртимиз бор эди. У тўсатдан қаттиқ бетоб бўлиб қолди. Унинг кулбасига кириб, ҳолидан хабар олиб турардик. Бир куни аҳволи оғирлашиб, маҳалламиз оқсоқоли орқали ҳаммани кулбасига чорлади. Ўртада, чорпояда аранг нафас олиб ётарди, атрофдагиларга қарашга ҳам мадори йўқдай эди. Бирдан у қаддини ростлаб бизларга тикилди ва шердай наъра тортиб, ватандошлар деди кўзларида ёш билан, иншооллох, қутлуғ замонлар келиб, ўз киндик қонимиз тўкилган тупроқдан жудо этган нопок босқинчиларнинг шум қадамидан юртимиз мусаффо бўлса, у томонларга йўлингиз тушса, бир кап тупроқ олиб келиб, мен бечоранинг қабрим устига сочиб юборинглар. Ўтиниб

сўрайман, шу илтимосимни унутманглар. Ана ўшандан кейингина у дунёнинг қийноқ — азобларидан қутулиб, гўримда тинч ётсам керак. Рози бўлинглар. У-ф-ф... — деди-да, жони узилди... Мен ўтган йили Ўзбекистондан бир сиқим тупроқ олиб келиб, унинг васиятини адо этдим. Елкамдан оғир юк ағдарилгандай бўлди.

Шамсиддин ака мусофиротда кечган узок йиллик ҳаёт йўлини қисқача ҳикоя қилиб бераркан, бир лаҳза ҳаёл суриб қолди, кўзларида ёш қалқди.

— Ҳамма нарса муҳайё, Исломободнинг энг сўлим ва кўркем жойларидан бирида яшар экансиз, — дея у кишини суҳбатга тортмоқчи бўламан. Гурунглошим нима демокчилигимни дарров илғаб олади:

— Э, ука, ҳамма нарса бор. Етарли. Куёвларим топармон-тугармон. Рафиқам Худоёрхон авлодидан. Қизларимни ўзимизнинг туркистонликларга турмушга берганман. Ўзимнинг ҳам ишим ёмон эмас, фабрикам ишлаб турибди. Фақат ватан соғинчи қийнайди мени. Кечалари тушимга кириб чиқади, ўша Анжан томонлар. Бу бойликларнинг ҳаммасидан юртимнинг бир сиқим тупроғини афзал кўрардим! — Сўнг Шамсиддин Туркистоний овозини пастлатиб, кўшиб кўяди, — юртнинг кадрини фақат мусофиротда юрганлар билади!

Ҳа, мен хонадонида меҳмон бўлиб ўтирган бу кишининг турмуши яхши. Ҳатто, ҳозир бизда пайдо бўлаётган янги «бой»лардан ҳам кўп даражада аъло. Юзлаб кишилар ишлайдиган катта корхонаси кун сайин фойда келтириб турибди. Лекин кўнгли ярим... фақат Она юрт соғинчи билан яшайди.

Мана, сизга Покистон мамлакатида мен йўлиққан ҳар хил тақдир, ҳар хил тоифадаги ўзбеклар. Улар ҳақида баҳоли қудрат ҳикоя қилдим. Аслида, бу кишилар покистонлими...

Бундан бир неча йил аввал Мозори шарифлик Нурулла Тўлақоний Ўзбекистон радиоси орқали қизиқ бир воқеани сўзлаб бергани эсимда: узоқ Малайзиянинг пойтахт кўчаларидан бирида кетатуриб у кишининг қулоғига таниш оҳанг чалиниб қолади. Хайдовчидан машинани тўхтатиб, орқага юришни илтимос қилади. Мундоқ қараса, кўча беткайидаги кичик дўкончада магнитофондан таралаётган «Ўзбегим» кўшиғига маст бўлиб, кўзларини юмганча тебраниб, кексароқ бир киши ўтирибди. Шубҳасиз шу дўкон эгаси. У кўшиққа чунонан берилиб кетганки, хатто ичкарига меҳмон кириб келганини ҳам сезмайди. Ниҳоят, куй тугагач, салом-алик қилишади.

— Ўзбекистонликмисиз? — деб сўрайди дўкондор хайрат билан.

— Нима фарқи бор, қаердаки бўлмайн, яшамайн, ўзбекман, — дея жавоб қайтаради меҳмон.

— Оҳ, ўзбегим, мани йўқлаб келган қадамларингизга ҳасанот, — дўкон эгаси чопиб келиб, Тўлақонийни бағрига босади ва кўярда кўймай уйига олиб кетади. Икки кун меҳмон қилади.

Энди, буларни ким, қандай ўзбек деб ёзай...

Бизга қарийб етмиш йилдан зиёд «рахнамолик» қилган «Буюк оғалар» «Одоб билан саломингни бергин-у ўтиб кетавергин» (Абдулла Қаҳҳор) деган Шарқона бағрикенглик тушунчасини англаб етолмасдилар. Ҳар қандоқ миллат биз турганда орқароқда юриши керак деган қалондимоғлик ақидасини «қонунлаштириб» олгандилар ва шуни «миллатлар тенглиги ва ҳақ-ҳуқуқини кимсатмаслик» никоби остида амалга ошираддилар. Яна, бу дунёда «Совет ўзбеклари»дан бошқа ўзбеклар йўқ, бор бўлса улар синфий душман деган тушунча онгимизга сингдирилган, улар ҳақида ёзиш, бирон жўялироқ маълумот бериш мумкин эмасди. Ҳатто бир пайтлар Алишер Навоий «чет элли» бўлганлиги учун ундан воз кечиш керак-

лигини талқин қилишга урунганлар ҳам бўлган дейишади.

Мен бугун ўтмишнинг қора кўланкаси бўлиб қолган «анъана»ни бузиб, хориждаги ватандошларимиз ҳақида қисқача ҳикоя қилиб ўтдим холос. Улар покистон-афғонистонлими, малайзия-арабистонлими ё бўлмаса америкалими — фарқи йўқ, тилдош, дилдошлар ҳақида ёздим. Чунки ўзбек деган бу миллат қаерда бўлмасин, бир-бирини риштадорлик ишлари узвий боғлаб туради. Эт билан тирнокни ажратиб бўлмагани каби, уларни ҳам айириб бўлмайди.

ЎЗГАРГАН РЕЖАЛАР

Кечаси вақт алламаҳал бўлганда телефон жиринглади.

Лахўрдан «Пок-Ўзбек маданий ва иқти-содий алоқалар дўстлик жамияти»нинг раиси Махмуд Али Бҳаттий жаноблари ҳол-аҳвол сўрагандан сўнг, эртага Исломободга етиб бораман, тушликни бирга қиламиз деди.

Энди артистлар танлови поёнига етай деган, Ботин ҳамма ишини йиғиштириб кўйиб, Мақсуд ака айтганидек «Мўмин»га яъни ўзига муносиб «хотин» — («Хуринисо») қидириш билан овора эди.

Бирок, эртаси кун Исломободнинг «Чайна» ресторанида бир неча киши иштирокида бўлган гурунг режаларимизни буткул ўзгартиб юборди.

— Аслида маданий алоқаларимиз тарихида бу биринчи маротаба амалга оширилаётган катта тадбирлардан биридир, — дея босиқлик билан гап бошлади Бҳаттий жаноблари, — Шунинг учун «Олтин девор»ни бор бўй-басти билан юқори даражали театр саҳнасида намойиш этишимиз керак. Асарга ана ундан кейин Покистон бўйлаб катта йўл очилади. Қолаверса, ўтган йили Дадахон соҳиб Лахўрга келиб, Тоҳир Аслам икковлари Ал Ҳамро маъмурияти билан гаплашишган.

— Лекин, — дея суҳбатга аралашди Кишвар Наҳид хоним, — маълумки, комедия бойликка ўч, олтин васвасасига тушганлар ҳақида. Шунинг учун уни ўзимизнинг пойтахт амалдорларига кўрсатишдан бошламоқчи эдик. Афсус, «Мемориал Холл»да таъмир ишлари бошланиб қолиб, саҳна масаласи кўнда-

ланг бўлиб турибди. Ҳали ҳам Ал Ҳамрога кўчирсак кеч эмас. Вактни бой бермаслик учун бугун Сажжод Хайдарни Лахўрга жўнатишга тайёрмиз. У ерда ташкилий ишларни уюштириб туради.

Дастурхон атрофида юқори лавозимли икки-уч ҳукумат аъзолари ўтиришарди. Уларга ҳам бу фикр маъкул тушди.

Сочлари мошгурунч бўлиб оқарган, ҳазилкашрок жаноб:

— Агар Кишвар хоним бизни назарда тутаётган бўлсалар, комедияни Лахўрга бориб, кўриб кела-верамиз, — деди.

Жаноб Бҳаттий уяли телефони орқали аэропорт билан уланиб, битта чиптага буюртма берди. Сўнг Лахўрга қўнғироқ қилди. «Жимхона» кўрғонидан учта жой ҳозирлаб кўйишни айтди ва бизларга ўгирилиб:

— Бугун-эрта Исломободни томоша қилинглар, тоғли Марини бориб кўринглар, индинга Сизларни Лахўрда кутамиз, — деди.

Бу «юмуш»ларнинг ҳаммаси ўн дақиқалар ичида ҳал қилинди.

Комедияни сахналаштириш билан бирга унинг китобини чоп этишни ҳам Тоҳир Аслам Гўра билан келишиб олгандик. У «Олтин девор»нинг урду нусхаларидан бирини ўзи билан олиб, Лахўрга кетганди.

Бу томондан ҳам иш осон кечадиган бўлди: «Гўра паблишарс» нашриёти билан Ал Ҳамро театри комплекси бир-бирига яқин масофада жойлашган.

Доим қувноқ, юзидан шўх табассум аримайдиган, тиниб-тинчимас Покистоннинг таниқли артистларидан Ботин билан қисқа вақт ичида қадрдонлашиб қолгандик.

У бизлардан сўраб, Мўмин монологигаги энг қизиқарли жойларининг ўзбекча матнини ҳафсала билан

ёзиб олар ва хайрон қоларли даражада тез ва соф ўзбекча талаффузда ёддан айтиб, хонамизга кириб келар, бундан ўзи завқланиб кетиб «Қалай! Яхшими?» деб қўярди.

— Шу тиришқоклигинг бўлса, сани Тошкентга олиб кетамиз. «Олтин девор»ни ўзбекчасига ўйнаб берасан, — дея унинг кўнглини кўтариб қўярдилар Мақсуд ака.

Ботин режалар ўзгарганлигини эшитган шекилли, кечкурун хузуримизга сўниқ кайфиятда кириб келди. Унинг чакнаб турадиган кўзларида қандайдир хомушлик бор эди. Шунда ҳам сир бой бергиси келмади шекилли, жилмайган ҳолда:

— Афсус, Мақсуд ака, Сиз айтган «Хуринисо»ни тошгандим... Лекин биз бари бир «Олтин девор»ни қўямиз, — деди.

— Айнан, сен қўйишинг мумкин. Бу ишни сенга ишониб топширамыз, — Мақсуд ака овозини баландлатиб давом этди, — чунки сен комедиянинг бутун моҳиятини англаб етдинг. Балки биздан яхшироқ қилиб қўярсан!

Эрталаб узоқ сафарга йўлга тушиш учун хонадан чиқарканмиз, телевизор орқали Ботин бош роллардан бирини ижро этган кўп қисмли янги видеофильмдан реклама учун парча намойиш қила бошланди: Ботин баланд бир тепаликда турганича кимгадир қўл силкиб, гўё хайр деб, бизларга оқ йўл тилаётгандек эди.

Кишвар хоним эрталаб меҳмонхонага келиб, узоқ йўлга кузатиб қоларкан:

— Учок кўзни боғлагандай ғир этиб элтади-қўяди. Бу ерларга келиб юрибсизларми, томошалаб кетинглар деб машина ажратдик, — деди-да, Мақсуд акага ўгирилди, — Бхайжан (акажон), илтимос, Сизлардан тажриба ўрганишимиз керак. Менимча, комедияни театр санъати намоёндаларининг уч авлоди, яъни кекса — тажрибали, новқирон ҳамда энг кенжа умид-

ли ёшлар иштирокида сахнага кўйилиши мақсадга мувофиқ бўларди. Бу масалада Сажжод Хайдар Сизларга ёрдам беради. Анча ишлар қилиб қўйибди, гаплашдим. Эртага ўзим ҳам етиб бораман.

Покистон маданият вазирлигига қарашли «Ниссан» микроавтобусида Лахўрга қараб йўлга тушдик.

Шаҳар чегарасигача бизларни кузатиб келган Башир соҳиб барибир сизларни ўзим топиб оламан, кичкина дастурхон ёзиш ҳам, «Олтин девор» тўйини ўтказиш ҳам амалга ошади, ортиқча гап бўлиши мумкин эмас, дея хайрлашиб қолди.

Равалпинди билан Лахўр ораси қарийб уч юз чақиримли йўл. Бу масофани самолётда 45 минутда, машинада ҳайдовчи тажрибали бўлса, тўрт соатлар ичида босиб ўтса бўлади. Ўтган йил бизлар Т.А. Гўраннинг «Тойота»сида эрталаб йўлга чиқиб, сайри-саёҳат билан кечга яқин шаҳарга кириб келганмиз.

Автобусада худди бизнинг Самарқанд билан Бухоро орасидаги Чўлу Малик манзарасини эслатувчи пасту баланд қирликлар бағрига кириб бораверди... Ҳавонинг намлиги, тез-тез бўлиб турадиган ёғингарчилик сабабли борлиқ ям-яшилликка бурканган: аксар ариқларимиз бўйида ўсиб ётадиган толга ўхшаш чўзинчоқ япроқли дарахтлар, пакана бўй бугалар тўп-тўп бўлиб кўзга ташланиб қолади.

Баъзан қаршидан кенглиги бир чақиримчага чўзилган тик жарликлар пайдо бўлади. Улар устидан қилич дамидай бетон кўприклар ўтган. Кўприкдан елдай учиб бораркансиз, ҳов пастликда, баланд қоялар этагида теп-текис қилиб ҳайдалган далаларни, ундан нарироқда кўм-кўк экинзорларни кўришингиз мумкин. Ҳозир «қиш» эмасми, биронта дехқон қораси кўзга чалинмайди.

Катта магистрал йўл бўйлаб кета кетгунча жуда кўп қулай ва кенг қилиб, ҳозирги замон талабига мос кўприклар қурилмоқда. Буларнинг ҳаммаси Ўзбекистон ва унга қўшни мамлакатларни Қарачи порти

орқали Хинд океанига «чиқариб юбориш», уларни осон ҳамда қулай савдо-сотик йўли билан боғлаш учун қилинмоқда деган сўзларни эшитасиз.

Лахўр, ундан ўтиб Карачигача чўзилган шу гавжум йўл ёқалатиб қурилган темир йўл ҳам бора-боргунча нигоҳингиздан нари кетмайди.

Қатта йўлнинг ҳар ўн-ўн беш чақиримида турли хил мева-чева сабзавотларга тўлиб-тошган бозорларни, биздаги туман марказини эслатувчи гавжум, тўс-тўнолон манзилгоҳларни кўп учратасиз.

Мамлакатнинг оби-ҳаёти, шу билан тошқин пайтларда минглаб қишлоқ аҳолисининг шўри ҳисобланувчи азим Жҳелам, Чиноб дарё кўприкларидан ҳақ тўлаб (бу ерда ҳар транспорт воситаси учун уч рупия берилади) ўтиб, Лахўрга яқинлашиб келганимиз сари йўлнинг икки томонида бир-бирига қапиштириб қурилган пастак кулбалар ва улар ўртасида осмонга бўй чўзиб, қора тутун бурқсатиб турган ғиштин мўриларни кўплаб учратасиз.. Шу мўрилар яқинидаги ялангликка тоғ-тоғ қилиб уйиб қўйилган шишган ғишт тахламлари кўзга ташланади. Уларнинг ранги бизниқидан фарқ қилади. Қишқизил.

Хумдонларнинг қўшлиғи шу атрофда ғишт ясаш учун сифатли хомашё мўллигини кўрсатиб турибди. Дарвоқе, ҳар қадамда қизил ғишдан тикланган катта-кичик кўрғон, гир айлантириб ўралган томорқалар, иморатларни кўришингиз мумкин. Ҳатто, бетон кўприкларнинг устунлари ҳам шу ғишдан кўтарилган.

Гужронвала шаҳарчасидан кўнгил тортарроқ емакхона қидириб кўп овора бўлдик. Бир мусофирхона дарагини айтишди. Унинг ресторанида тамадди қилиб, яна йўлга тушдик.

Машинамизнинг орқа ўриндиклари ўша, театр реквизитлари — ашқол-дашқоллар билан тирбанд. Отнинг қашқасидай маълум қора жомадон ёнида қорнини қаппайтириб, у ҳам Мақсуд акага қарашли, жун ёқа палто, сувсар терици кулоқчин, кўлқоп, (совук

иклимли юртга кетяпмиз деб ўйлаганлар чоғи) учта авра-астарли кишки костюм-шим, кўқонли келинойимиз ҳар эҳтимолга қарши деб бериб юборган кўпдан-кўп кўйлак, ички кийим, жун пайпоқлар билан лик тўла ола хуржун турибди. Хуллас, кўрган киши кимдир бор кўч-кўрони билан кўчиб кетяпти деб ўйлайвериши мумкин.

Ниҳоят, кун яримдан оққанда Лаҳўр шаҳар остонасига келиб тўхтадик. Тўғрироғи, машинамизни кирди-чиқдини назорат қилиш божхона полицияси тўхта-тиб, четроқдан жой кўрсатди. Юқларни кўриб қаерга, нима мақсадда олиб кетилаётганлиги ҳақида ҳужжат тўлдиришга тугинди. Бу албатта, текширувсиз бўл-майди, дегани.

Бизга хамроҳлик қилиб келаётган «Арт Коунсл» вакилининг тушунтиришлари, ниҳоят ялинишлари зое кетди. Шаҳарда икки кун олдин кўнгилсизлик рўй берган экан, назорат кучайтирилибди.

Айниқса, кўзлари дум-думалоқ, қотмадан келган полициячининг ҳид билиш хислати бор эканми, айнан қора жомадон устида ғўдайиб туриб олди.

Мақсуд акахонимизнинг юзлари бобоқ хўрознинг тожидай тагин қип-қизариб кетди.

Ансоридинни четга имлаб, нимадир дегандилар, у биз аралашсак иш жиддийлашиб кетиши мумкин деди. Сўнг, Мақсуд ака менга яқинроқ келдилар:

— Бу ҳам ўлғудай хирасидан шекилли, дўппини киймасангиз бўлмайди, дейман.

У кишининг айтганини қилиб, машинадан пастга тушдим:

— Бош инспектор жаноблари қанилар? — дея амалдорларга хос виқор билан дум-думалоқ кўзлига яқинлашиб сўрадим.

— Ана, қаршингизда турибдилар.

Ўрта яшар, миқтидан келган бошлиқ одамохун, остонага қадам кўйган меҳмонни қадрлай биладиган киши экан. Тезда тил топишдик. Кўқонли милиция

бошлиғи Нейматжоннинг ялтироқ хошияли шапкасини кўрсатишга, тушунтириш беришга хожат қолмади...

Шаҳарнинг марказий кўчаси — Қайдэ Аъзам бўйлаб, тўрт томони боғ-у кўм-кўк чимзор билан ўралган «Жимхона» қароргоҳига кириб келдик.

Хар тугул бу ердаги полиция кийимидагилар жомадону картон қутиларимизга шубҳали қарамай, табас-сум билан илиқ кутиб олишди. Хизматкорлар юкларимизни пастга тушира бошлашди. Бизлар учун тайёрлаб қўйилган хоналар рақамини айтиб, ичкарига таклиф этишди.

Шунда Мақсуд ака бу ерга ташриф буюрадиган юқори мартабали жанобларнинг етти ухлаб тушига кирмайдиган иш қилдилар: Ансориддиннинг ҳай-ҳайига ҳам қарамай, зил-замбил қора жомадонни хизматкор кўлидан тортиб олиб, ўзлари кўтарганча йўлга тушдилар...

«Жимхона» — бу ўз русуми, ўз қонун-қоидаларига эга инглизлар давридан қолган «Клуб». Унга ҳар қандай сармоядор аъзо бўлиб кириши мумкин. Фақат белгиланган йиллик бадални тўласа бас. Ана ундан кейин бутун оила аъзолари; ҳатто яқин танишлари имтиёзли суратда «Клуб» қошидаги спорт заллари, кўнгилочар дам олиш хоналари, ресторан каби барча қулайликлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Тўй-томоша ўтказиш; туғилган кунларни нишонлаш, байрам кунлари кўнгилли хордиқ чиқариш учун барча шарт-шароит муҳайё этилади. Яқин-йироқдан келганларга эса олий даража хизмат кўрсатувчи меҳмонхона ҳам бор.

Бизлар «Жимхона» клуби аъзоси Маҳмуд Али Бҳаттий жанобларининг яқин кишилари қаторида шу меҳмонхонага жойлашдик.

Муздай шарбатлар ичиб, Лахўр анчагина иссиқ эди, бироз хордиқ чиқаргач, машхур Покистон мусавири Шокир Али уй-музейига қараб йўлга тушдик. У

ерда бизни бир гуруҳ актёрларни йиғиб Сажжод Хайдар жаноблари кутарди.

Уй-музей Лахўр марказида жойлашган бўлиб, ўзимизнинг ўзбек маҳаллалари ҳовлисидан деярли фарқ қилмайди. Рассом ҳаётлиги даврида бу ер доим гавжум бўлган: турли ижодий кечалар уюштирилган, мушоиралар ўтказилган, тасвирий санъат оламида яратилган янги асарлар кўрикка қўйилиб, оқ фотиҳа берилган.

Машҳур рассомнинг васиятига кўра шу хайрли анъана ҳамон давом эттириб келинаётганлиги сабабли «Олтин девор» гуруҳининг биринчи йиғилишини шу кутлук даргоҳда ўтказишга қарор қилинибди.

Мусаввир асарлари қўйилган кўргазма хоналарини айланиб, томоша қилдик. Бу ердаги суратларнинг аксари замонавий авангард услубида бўлиб, мойбўёк, пастел ранглари билан ишланган. Катта-катта қоғоз картонларга рангли бўр билан чизилганлари ҳам бор. Мавҳум қиёфалар. Тикилиб, диққат билан қарасангиз, бир нарсани англаб оласиз.

Шу ўринда Покистонда бироз оммалашган санъатнинг бу тури ҳақида қисқача тўхталиб ўтишга тўғри келади: олтинчи йилларгача тасвирий санъатда анъанавий Шарқ минатюра услуби етакчилик қилиб келган. Бу йўналишнинг «кекса авлод» деб аталувчи қилқалам усталари яъни ўз даврининг машҳурлари бўлган Абдурахмон Чигатой, Оллоҳ Бахши, Ҳожи Шарифлар шулар жумласидандир.

Лахўрдаги бадий санъат мактабида таълим олган А. Чигатой (1897-1974) ўз миниатюралари, айниқса, 1927 йили Мирза Ғолиб ғазалларига ишлаб тугаллаган туркум ранг тасвир асарлари билан машҳур бўлиб кетади.

У миниатюра жанри имкониятларга бой, кўн қиррали эканлигини ўзи яратган янгидан-янги асарлар орқали исботлаб беради, катта шуҳрат қозонади. Ҳозир Покистонда тасвирий санъат ривожига қўшган

улкан хизматлари учун рассомларга бериладиган Чиғатой номидаги Олий унвон мавжуд.

Лахўрдаги тасвирий санъат академиясида таҳсил олган Файзи Раҳмин ижодида ғарб рассомчилигининг таъсири устунлиги сезилиб туради. У кўп қиррали мусаввир саналиб, портрет жанри, манзарали суратлар, натурадан ишланган расмлар ва миниатюра услубида ҳам кўп асарлар яратган.

1970 йиллардан бошлаб Покистон тасвирий санъати оламига рассомларнинг янги авлоди кириб келади. Улар ўз йўналишлари, тасвирлаш услуби, мавзунинг хилма-хиллиги билан кўпчилик диққатини тортадилар.

Покистонли санъатшуносларнинг ёзишларича бу янги оқим билан кириб келган икки юздан зиёд мўйқалам соҳиблари ичида Шокир Али билан Зубайда Оға алоҳида ўрин тутадилар...

Шу куннинг ўзидаёқ алламаҳалгача «Шокир Али музейи»да қолиб кетдик. Йиғилганларнинг кўлларидаги текст бўйича бирма-бир «ролга солиб» кўрган Мақсуд ака Сажжод Хайдарга қараб:

— Яшанг! Мана бу бошқа гап! — деб юбордилар.

Дарвоқе, Лахўр, Лахўр-да!

Мўмин ролига таниқли комик актёр Муҳаммад Аслам Рао; Абдусалом ролига — актёр ва машҳур театр режиссёри Анжум Аёз; Хуринисо ролига — машҳур актриса ҳам таниқли хикоянавис адиба (кўплаб ажойиб китоблар муаллифи) Убайда Саййид Хоним; Оқсоқол ролига — кекса устоз актёр Назир Хусайн; Қиличбек ролига — Нурул Ҳасан Малик; Саидмалик ролига — Имтиёз Аҳмад; Нодир ролига — Анжум Шаҳзод Аҳмад; Дилором ролига — Шамоила Канвал; Матлаб ролига — Салмон Бҳатти каби иқтидорли актёрлар, ҳамда Шафоат, Зухра, Доктор ролларига «Олтин девор» орқали катта саҳнага илк маротаба «йўлланма» оладиган Тоҳира Имом, Биндия Саййид, Нуъмон Али Саидлар танланди.

Эртасига Исломободдан етиб келган Кишвар хоним ҳам «Олтин девор»нинг янги гуруҳи билан танишиб, энди кўнглим ўрнига тушди, бундай ажойиб «гулдаста» ўз машғулотларини фақат Ал Хамрода ўтказиши керак деди.

Ал Хамро театр колмплекси фақат Покистонда эмас, яқин Шарқ мамлакатларида ҳам ягоналиги билан ажралиб туради дейишади. Бир-бирини тўлдирувчи пишиқ қизил ғиштлардан тикланган учта Катта театр биноси, «экспозейшн ҳолл» — кўрғазма заллари, маъмурий бинолардан иборат бу иншоот Бобурийлар даври қалъа қурилиши аънагалари ҳамда замонавий архитектурани уйғунлаштириб бунёд этилганлиги билан одамни лол қолдиради. Бинолар атрофи кенг саҳнли кўм-кўк майдон. Қаёққа қараманг, анвойи гулларга кўзингиз тушади. Бежирим йўлаклардан айланиб юриб, баҳри-дилингиз очилади.

Биринчи, иккинчи театр биноларида мунтазам спектакллар кўрсатиб борилади. «Концерт ҳолл» деб юритиладиган учинчи бино классик ва замонавий музыка ишқивозларига мўлажалланган. Бу ерда Покистон халқлари миллий кўшиқ ва рақс труппаларининг чиқишларидан тортиб, евроналашган жаз ансамблларигача ўз санъатларини намоиш қилишади.

Комплексга ҳамоҳанг қилиб узунасига қурилган, улкан қалъани эслатувчи намоишлар зали ҳар доим одам билан гавжум-гурли оқимга муносиб рассомлар асарлари, халқ амалий санъати намуналари, бадиий фото, адабий асарлар кўрғазмалари ташкил этиб турилади.

Бу улкан маҳобатли кошонага Ҳиндистон ва Покистон халқларининг аллома шоири Файз Аҳмад Файз асос солган, у киши қурилишга узвий раҳбарлик ҳам қилган.

Биз мана шу қутлуғ даргоҳда «Олтин девор» машқини — Мақсуд акамиз таъбири билан айтганда «читка»сини бошладик.

ЛАХЎР КЎЧАЛАРИ БЎЙЛАБ

Панжоб Покистон Ислом республикасининг ўз ҳукумати, ўз парламенти, ўз бошқарув тизимлари бўлган тўрт шубасидан энг йириги ҳисобланади. Бугун мамлакат аҳолисининг қарийб 70 фоизига яқини шу ерда истикомат қилади. Иктисодиётнинг асосий негизи бўлган саноат, қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг талайгина қисми ҳам шу ерда етиштирилади.

Қадимий Лахўр Панжобнинг марказ шаҳри ҳисобланиб, мамлакатнинг санъат ва маданият пойтахти деб юритилади. Кўндан-кўп Халқаро анжуманлар, театр, кино санъатига бағишланган фестиваллар, марказий ҳукуматнинг асосий тadbирлари шу ерда ўтказилади.

Ҳар қандай шаҳар ҳаётига баҳо бериш учун аввало унинг кўчаларини бир айланиб чиқиш кифоя.

Лахўр ҳам «эски», «янги» қисмлардан иборат, қадимийлик билан замонавийлик бир-бирини тўлдириб туради.

Шаҳарнинг қоқ ўртасидан чамаси ўттиз чақиримча чўзилган катта канал оқиб ўтади. Унинг икки томони текис асфальт йўл. Канал қирғоқларига сув бўйлатиб қурилган пиёдалар учун йўлак ҳам тасмадай ястаниб ётибди. Лиммо-лим оқиб турган сув йўлакка чиқиб кетмасин деб эни бир қарич кенгликда бетон «деворча» қурилган.

Оқшом тушиши билан шу «деворча»лар устида сон-саноксиз лампочкалар порлайди-да, сув юзида акс беради. Унга икки тарафдаги кўча бўйлаб қарама-қарши ҳаракат қилаётган машиналар чироғи кўши-

либ, ажойиб манзара кашф этади — тим қора осмон сатҳига отилаётган оловли мушак зарраларига ўхшаб айлана бошлайди.

Мен бу сеҳрли манзарани ўтган йил биринчи маротаба кўрганимда, Тоҳир Асламдан:

— Денгиз флоти кунига бағишланган бирон байрам бўлаяптими? — деб сўрагандим.

Ўшанда у бепарвогина:

— Доим ёниб туради. Шаҳарга файз киритиш учун қилинган, — деганди.

Юз минглаб чироклар поёндоз бўлиб, нур таратиб, узоқларга чўзилиб кетган бетон «деворча»лар ёнидан одамлар ўтиб туришибди. Улар ичида ёш-яланг, бола-бақралар ҳам бисёр. Лекин ҳеч ким эҳтиётсизлик қилмайди, шундоқ оёғи остидаги чирокларга тегиниб кетмайди, бураб ҳам кўрмайди. Қадамини билиб босадиганларни бу ерда кўплиги мени ҳайратга солганди.

Орадан рошпа-роса бир йил вақт ўтгач, яна шу манзаранинг гувоҳи бўлиб турибман. Чироклар ҳамон ёниқ, куйиб ҳам қолмаган. Аввалгидек марварид шодаларидай узоқ-узоқларга чўзилиб кетган. Йўлакдан ўша-ўша одамлар ўтиб туришибди, улар ичида ёш болалар бисёр.

Беихтиёр мўмин қобил, ишакдай мулоим табиатли дўстимиз Тоҳир Асламнинг ўғли — ерга урсангиз осмонга сапчийдиган, бир ҳаракатга тушиб қолса, икки жаҳон торлик қилиб қоладиган кичкина Довуд кўз олдимда гавдаланиб кетади. Ўзимча ўйлайман: Покистон қандай бағри кенг мамлакат-а!...

«Ялтираган машиналар, чиройли тўнголлар, тўда-тўда эшаклар, хилма-хил майда дўконлар ва магазинлар, суронли, жуда рангдор оломон — худди эртақлардагидай...» (Ойбек) Бу сўзларга яна шуни қўшимча қилиш мумкин: катта-кичик боққоллик расталари; кўзингиз олдида истаган мевадан шарбат чиқариб, кўлингизга тутувчи «гулобхона»лар; бирон одамлар-

дан холи бурчакроқда ёки кўчанинг қоқ ўртасида дейсизми, беминнат хизматингизга тайёр «умумий овқатланиш шаҳобчалари» ҳамма ерда тўлиб-тошиб ётибди. Умуман оч қолмайсиз. Ҳеч бўлмаса, бир рупияни анаву, мис баркаш лаганда бизнингча чалпак- қатлама ясаб сотаётган йигитчага узатсангиз, қорнингиз тўяди. Ёки... манову, аравача устига қаранг: сарҳовуз бўйига ҳафсала билан қурилган супачанинг ўзи-ку! Бир четдаги жажжи лойсувоқ ўчоқ ичида кафтдаккина тараша ёниб турибди. Яналок қозончада эса маккажўхори доналари бодрок бўлиб, осмонга сакрайди, лекин атрофга сочилиб кетмайди-бадрокчи қўлидаги ихчам човли билан моҳирона илиб олади, бунинг ўзи ҳам бир санъат. Ўчоқ ёнбошидаги «яланглик»ка хонтахтача қўйиб, атрофига намат тўшалган. Иккита лўлаболишчаси ҳам бор.

Хуллас, бу ерда ҳам бор-йўғи бир рупия эвазига бодрокхўрлик қилишингиз, хатто лўлаболишга ёнбошлаб, хонтахта устига миҳлаб қўйилган гулдондаги елим гулларга қараб завқ олганча, анча нари кетиб олишингиз ҳам мумкин.

Чинданам «Дунёда эшак зотидан ақли, захматкаш жонивор» (Юнус Батт) бўлмаса керак. У бепарвогина, сон-саноксиз машиналар, рикша-ю велосипед ҳайдаганлар, от, туя хатто бузоқ кўшилган файтеунлар орасидан йўл тониб, шотисининг олди қаҳрабо маккажўхори сўталари билан кунгираддор қилиб безатилган (реклама керак-да) шохона аравани тортиб кетаверади. Чунки, бодрокхўрлар бир жойда тўпланиб турмаслигини билади. Яна, ҳаракатда баракат деган гап бор...

Мамлакатнинг бошқа шаҳарларидаги каби Лахўрда ҳам ҳар хил тур машиналарни тўй оқшомидаги келинчакнинг уйидек зийнатлашга алоҳида эътибор беришади: кўзmunчоғу, шалдур-шулдир занжирлар, уларга осилган сон-саноксиз қўнғироқчалар кўзни

камаштиради, кулокни батанг қилади. Уларга ишланган суратлар таърифини, Лахўр кўчаларини кезиб, устоз Ойбек куйидагича келтирган: «Машиналарнинг бортлари шарклилар завқида ҳар хил расмлар билан ёрқин базатилган».

Роса 45 йилдан сўнг эса, таникли адибимиз Ўткир Хошимов Покистон кўчаларидаги машиналарда «Хатто дарахт шохига чиқиб, сайраб турган балиқ сурати ҳам бор» деб ҳайратланиб ёзган...

Яна, бу ерда ҳар нарсадан имконият даражасидан ошириб фойдаланиш — ишбилармонлик ҳисобланса керак. Буни ҳар қадамда кузатишингиз мумкин: юк машиналарининг кабинаси устига ҳам одам бўйи баробар қилиб юк босишади, бошқа жой қуриб қолгандек худди ўшанинг устига беш-олти киши ёнбошлаб олиб, чақчақлашиб кетишаверади.

Эргалаб, кечки пайт кўчалар одам билан авжи қайнаган палла ҳисобланади. Катта-кичик автобусларнинг на ҳайдовчиси, на эшик деразаси, на ғилдираги кўринади десак ишонаверинг. Тангадек оёқ илинадиган жой бўлса бас, томидан тортиб, чор атрофига мўр-малахдай ёпишиб олган ғуж-ғуж одамларга кўзингиз тушади халос.

Машхур Анаркали бозорига олиб борувчи катта кўчанинг деярли ярмини эгалаб, осмон баробар юк силжиб келмокда. Бу қанақа машина бўлди экан, деб тургандик, той-той қилиб босилган маккажўхори поялари орасидан туянинг боши кўринди.. Бир ўрта яшар жаноб мўжазгина Япон мотоциклининг ёқилғи баки устига катта-кичик уч ўғил, бўйни орасидан оёқларини ўтказиб, бошига маймундек ёпишиб олган яна бир чайир бола, орқасига 14 ёшлардаги қиз, ундан кейин икки чақалоғини қўлтиқлаб олган хонимчаси (аёлнинг бир қўлида музқаймоқ ҳам бор!) билан визиллаганича машиналар орасидан ўтиб кетди.

Ҳамроҳимиз Ансориддин ҳам бу томонларда шунча юриб, бунақасини кўрмаган чоғи, ҳайратини яширолма-й «Циркчи бўп кет-е, оғайни» деб юборди.

Бу ердаги ҳайдовчиларнинг эпчил ва хушёрлигига тасаннолар айтиб, улар минган уловнинг суяги йўқми-кан деворинг келади. Яна, сабр-токатли, асабларининг мустаҳкамлигига ҳам қойил қоласан киши.

Бизларни Исломободдан олиб келган автобусчамиз ҳайдовчиси Исҳоқ соҳиб гавжум кўчанинг қоқ ўртасида қарши томондан келаётган қандайдир танишини кўриб, қулоқни қоматга келтириб сигнал берди. У ҳам «алик» олиб, машинасини тўхтатди. Икки ҳамкасб ёнма-ён туриб олиб, ўн минутлар чамаси қозон-товок, бола-чақа дегандай ҳол-аҳвол сўрашишди. Яна, кимларнидир эслашишди. Шу вақт ичида ҳеч ким машинасидан сакраб тушиб, чошиб келмади, йўлни бўшат деб дағдаға ҳам қилмади.

Бейхтиёр дўстим Тоҳир Аслам Гўрани эслайман. Менимча шофёрлик касбидан ўта маҳорат билан унумли фойдаланишда ундан ўтадиган одам бўлмаса керак; одатдагидай ҳаракат авжига чикқан, машиналар тирбанд бўлиб, уларнинг бир-бирига яқинлик масофаси орқадан бир қарич, у ёну бу ёндан 4-5 энликка бориб қолган бир пайтда гавжум бозор томон йўлга тушдик. Орқа ўриндикда Садия хоним. Унинг ёнида... йўқ-йўқ, Тоҳирнинг елкасида экан, Худо-таоло ўнта маҳалла болаларига тегишли шўхликни бир қилиб, шу йигитчада мужассам этган (сизга аввалдан маълум) олти ёшлардаги Довуд билан кетмоқдамиз. Машина юриб турибди. Ҳайдовчининг бир қулида рул, иккинчи қулида уяли телефон. Кафтига жо бўлган ҳозирги замоннинг бу алоқа мўъжизаси устида бармоқлари эпчил ҳаракат қилиб, рақамларни теради. Ким биландир гаплашади. Сўнг менга қарайди: «Видеокамерага батарея топилди, Карачидан эртага олиб келишади!»

Ўзим ҳайдовчи эмасманми, Худо ҳайрингни берсин ошна, олдинга қара, ҳозир бирон жойга уриб, японги машинани... дейман. У ўзига хос босиклик билан таскин беради: бемалол ўтираверинг, жаноб. Бу машина анча эски, ўрганиб кетган, ўзи йўлни топиб олади. Энди сизларни келишингиз баҳонасида янгилаймиз-да!

Орқадан Садиянинг «Та-хи-ир» деган юмшоққина овози эшитилади: «анаву, Ичра бозоридаги таниш дўкондордан сўраб кўринг-чи, «Лактоген»и бормикан. Озоданинг чақалоғи (яъни каминанинг набираси)га бериб юборардик!»

Ичимда, ҳозир «Лактоген»га бало бормиди, дейман-да, машинани физиллатганича бир кўзини кичкина телевизор экранидан узмай, яна телефон рақамини тераётган Тоҳирга ялингандай дейман: «Керакмас, у болаларнинг овқати ўзимизда ҳам бор!» «Биламан, сизларда борлигини. Мен айтаётганим бошқа — Швейцарияда ишлаб чиқарилган. Чақалоққа ўшандан едириш керак. Довудни ҳам шунда катта қилганмиз» деб туриб олади Садия.

Хулиас, машина булбулнинг боши сиккудек ораликдан ҳам йўл топиб, кетиб бормокда. Ҳайдовчимиз телефонда гаплашмокда, шу билан қандайдир спорт мусобақасини олиб кўрсатаётган телевизорга қараб ҳам улгуради. Тинчимас Довуд эса, энди жойини ўзгартириб, отасининг оёқлари остида ўрмалар, кўлига илинган нарсага тегиниб чиқарди. Орқадан эса Садия хонимнинг ҳаво исиб кетганидан нолиб «совут-кични каттароқ очинг» деган овози эшитилади.

Машина юриб турибди, тўғрироғи тўлқинлар узра қалқиб, сузиб кетаётганга ўхшайди.

Тоҳир яна телефон орқали ўз нашриёти билан боғланиб, бугун эрталабдан босила бошлаган «Олтин девор» китоби хусусида гаплашди ва бирдан мен кутмаган баланд овозда «Қаранг, бизникилар ютишди. Гол!» деб юборди. Бундан сўйиниб кетган Довуд бир

сақраб, отасининг тиззаси кўзига ўтириб, рулга ёпишди.

Ниҳоят, Покистон крикет командаси австралияликлар устидан ғалаба қозонган дақиқаларда тинимсиз «хай-хай»ю асабларни анча жунбушга келтирган бир соатли йўл «сайри»миз поёнига етди — эсон — омон манзилга келиб, тўхтадик.

Ха, бу ерда ҳайдовчиликни ҳам катта маҳорат талаб қиладиган санъат деб атайвериш мумкин.

Шуларни ўйлаб, ҳаёлан чағиштириб кўраман: бизнинг ҳайҳотдай кенг, равон, ҳар қадами хушёр ва чапдаст йўл назорати ҳодимлари кузатувида турадиган кўчаларимизда мабодо шу «Йўл ҳаракати»нинг учдан бири пайдо бўлиб қолса борми, асаби гаранг ҳам-касбларимизнинг ҳоли не кечарди. Балки, ҳар чорраҳада икки-учтадан ёқалашиб турганларни кўрармидик.

Мен олти ярим миллион аҳолиси бўлган Лахўр шаҳрида кўп кездим. Қарийб бир ярим ой мобайнида кирмаган кўчам, бормаган жойим қолмади десам ишонаверинг. Шунча вақт ичида бор-йўғи иккита «Йўл ҳаракат ҳодисаси»ни гувоҳи бўлдим. Бири Қайдэ Аъзам шохкўчасининг шаҳар ҳокими қароргоҳига етмасдан, чап томонида. Иккинчиси аэропортга боравериш йўл бўйида. Анчагина «лат» еган икки машина турган жойида уч кун ётди. Ҳайдовчиликни эшполмаслик оқибати мана шу, бошқаларга сабоқ бўлсин, дейишса керак.

Яна, бу ерда машинани тақиқланган жойга қўйиш йўл қондасини кўпол равишда бузиш ҳисобланади. Уловингизни полициячининг ихчам қранли машинаси «шоҳсупа»сида қаёққадир олиб кетишаётганини (бунинг кўплаб гувоҳи бўлиши мумкин) кўрдингизми, бас, анча жаримага тушасиз. Лекин ҳайдовчилик гувоҳномангизга бадном қилувчи белги қўйиб беришмайди.

Бир пайтлар Покистонда ижодий сафарда бўлган бир гуруҳ ўзбек ёзувчилари Карачидаги «Кўча ҳаракати»ни ким ошди қилиб таърифлашга бас бойлашиб, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида чиқиш қилгандик. Ўшанда Ўткир ака Ҳошимов «Покистон шаҳар кўчаларини машинада ўтириб айланиш — қутирган йўлбарсни миниб олиб, унинг киндигига бигиз тикиб, ёввойи ўрмонда сайр қилиш билан баробар» деб ёзиб «улоқ»ни олиб кетганди. Яна у киши «бу кўчаларда самолётдан бошқа ҳаракатланувчи ҳамма нарсани учратиш мумкин» деганди.

Мени кечирсинлар-у, устоз шу ерда андак янглишган эканлар: Лаҳўр кўчаларида бир эмас, бир нечта учиб кетаётган самолётларни кўриб, видеотасвирга туширдим. Тагин, исботига шубҳа уйғонмасин деб, Эркин ака ўз «Олтин девор»и премьерасида иштирок этиш учун шаҳарга келган куннинг ўзидаёқ шу самолётларни кўрсатиб, тасдиқлатиб олдим...

Лаҳўрда кўзга ташланадиган яна бир манзара одамни жиддийроқ мушоҳада қилишга ундайди. Покистон марказий телевиденияси биноси жойлашган гавжум кўчанинг бошидан охиригача юриб, турли хил номдаги ўнлаб кинотеатр томошагоҳларини санаб чиқиш мумкин. Шунинг учун бу кўчани кўпроқ «Филмистон» деб аташади. Ҳар жойда бўлгани каби рекламага алоҳида эътибор берилган. Икки-уч қават биноларга баробарлаштириб ҳафсала билан ишланган фильм қаҳрамонлари (асосан қизлар, аёллар)нинг ҳар хил мақомдаги суратлари шу қадар рангинки, қараб кўзингиз қамашиб кетади. Шунга яраша «сермаъно»ки, кинони бир сидра кўриб чиққандай бўласиз.

Диққатимни кўчанинг катта масжидга қарши томондаги манзара тортди. Яъни масжид рўпарасида кинотеатр. Унинг олди осмонга бўй чўзган мезоналарга рақобатлаштириб ишланган фильм суратлари билан тўла: базми жамшид — раққоса қизлар, созандалар, ўрмондан чиқиб келаётган қандайдир ёмон

ниятли қуролланган кишилар, от чоштириб уларни ўққа тутаётган (автомат билан!) суҳсурдай жувонлар... Савия ҳақида бир нарса дейиш қийин. Лекин масала бошқа томонда. Кўчанинг ҳар икки тарафидаги майдон одамлар билан гавжум; кимлардир масжид хонақоҳларига ошиқмоқда, кимлардир янги фильмга чицта олиш учун навбатда турибди. Нарирокда алоҳида касса, хотин-қизлар учун. У ер ҳам гавжум.

Мен буларни кўриб, ўзимиздаги айрим дину диёнат «пешволари» томонидан «жорий» қилинган, ҳали ҳам учраб қолаётган «қонун-қоида»лар, бизга суқштирилаётган миллий анъаналаримизга бутунлай ёт кийиниш удумлари ҳақида мушоҳада юритгим келди.

Наманганлик рассом танишим маҳалла масжидига номоз ўқиш учун чиқади. Шунда унга кўзи тушган «домла» ҳамманинг олдида огаҳлантиради: бугундан бошлаб сурат чизишни бас қиласиз. Чунки бизнинг динимизда бундай ишлар гуноҳ ҳисобланади.

Ўйланиб қоламан. Шу чаламулланинг гапига кириладиган бўлса, Беҳзоддай буюк мусаввирга мурувват кўрсатиб, унга устозлик қилган Навоий бобомиз «гуноҳдор» эканлар-да... Қолаверса, бутун дунёга машҳур, ҳатто дину Ислом маркази Саудия Арабистонидай мамлакатда асарлари кўргазмаси очилиб, «Саудиянинг даҳлсиз фуқароси» унвонига мушарраф бўлган Покистон Ислом республикасининг номдор рассоми, менинг яқин дўстим Иқбол Меҳди нима қилиши керак!

Бундан бир неча йил аввал бахтли тасодиф туфайли Бобоколонимиз Баҳовиддин пиримиз асос солган Нақшбандия тариқати «Жаҳон илмий Маркази» Бош уламоси, Покистонли муҳтарам зот Зулфиқор Аҳмад Нақшбандий (у киши Баҳовиддин ҳазрат меросларига оид ҳали ўзимизга номаълум бўлган кўпгина ҳужжат ва китоблардан бизларни хабардор қилиб турибди) жанобларининг Самарқанд, Бухоро, Фарғона водийси

шаҳарлари бўйлаб қилган сафарлари пайтида ҳамроҳ бўлганман.

Андижонга келганимизда ҳар ердагидек юқори мартабали меҳмон иззат-икром билан кутиб олинди. Бироқ, дин пешволари билан учрашув, тарихий жойларни зиёрат қилиш давомида ёши ўттизга етиб-етмаган бош «домла» жанобнинг ўзини тутиши, ислом динимизга ноҳос бетакаллуф, ҳар нарсага муросасиз тезовлиги бизга ёқинқирамади. Айниқса, кечки дастурхон устидаги гап ҳаммасидан ошиб тушди:

— Бизлар ҳозир аёллар кўчада юришини таъқиқ-лянимиз. Қизлар уйларида чикмай, отинойилар кўлида ўқисин деб ҳаракат қилиб ётибмиз, — деди мезбон «уламо» ғурурланиб меҳмонга ҳисобот бергандай.

— Тақсир, қаерда таълим олганлар? — босиклик билан сўради ҳазрат Зулфиқор Аҳмад.

«Тақсир» чайналиб, аниқ бир тайинли даргоҳ номини айтолмади. Маълум бўлишича, бу йигит қайсидир «муқаддас» жойда қирқ кун «чиллада ўтириб» қайтган экан.

Шунда Нақшбандий жаноблари:

— Ахир, бу қилаётган ишларингиз мутаассибликку! Болаларни дунёвий билимлардан ажратиб қўйиб, уларни гумроҳ қилмоқчимисиз? Бу йўл билан муқаддас динимизга обрў ҳам, равноқ ҳам келтириб бўлмайди! — деди-да, бошқа индамади.

Шом номозидан кейин шаҳардан чиқиб кетдик.

Мен Покистоннинг деярли ҳамма ерларида замонавий машиналарни маҳорат билан бошқариб кетаётган хотин-қизлар анчагина эканлигини кўриб, ҳайратга тушганман. Кўчаларни тўлдириб, ўзларига бирам ярашган ранго-ранг миллий кийимлардаги шўх қизлар (кўпчилигининг кўлида китоб: мактаб, коллеж, ёки бирон олий ўқув юртига кетаётганлиги билиниб турибди)га ҳавас билан қарайман. Мунаққид ва ёзувчимиз Иброҳим Ғофуровнинг Карачи кўчалари бўйлаб кетарканмиз, бир тўп қизларга қараб «мана,

миллийлиг-у, мана, латофат!» деб юборганини эслайман. Мен бирон жойда ғайри табиий либосга бурканиб, бошқалардан ажраб турган, ўтган-кетганни билиб-билмай ўзига қаратмоқчи бўлаётган «ожизалар»ни учратганим йўқ.

Беихтиёр, кейинги пайтларда бизнинг кўчаларда пайдо бўлиб қолган на шарт-шароитимизга, на ўзбекона миллий удумимизга сингадиган, бошдан оёқ қопқора кийимга ўралган (қора кийим қачон кийилади?!) «отинча» кизларимиз кўз олдимда гавдаланиб кетади. Зулфиқор Аҳмад Нақшбандий жанобларининг сўзлари қулоғим остида эшитилиб кетгандай бўлади: «Гап мен мусулмончилик йўлида у қилаянман, бу қилаянман деб ўзни кўз-кўз қилишда эмас. Дину имонга этиқод юракда бўлмоғи керак».

ПАНЖОБДАГИ ДАЛА-БОҒ

«Олтин девор»ни сахналаштиришга ажратилган ҳар куннинг ҳар соати, ҳар дақиқаси ҳисобли эди. Катъий режалар тузиб олинган эди.

Шунга қарамай, мезбонларимиз ҳафтанинг дам олиш куни — жумани зиёлилар билан учрашув, матбуот, радио-телевидения мухбирлари учун пресс-конференция, тарихий обидаларни, музейларни зиёрат қилиш куни деб белгилашганди.

Келганимизнинг эртасигаёқ Лахўрда чоп этиладиган мамлакатдаги энг йирик матбуот органи ҳисобланмиш «Жанг» газетаси таҳририятида бўлдик. Бош муҳаррир Хасан Ризвий жаноблари ва ижодий ходимлар билан халқларимиз орасидаги алоқалар қадимий ва бир-бири билан чамбарчас боғлиқлиги ҳақида қизиқарли давра гурунги қилдик.

Марказий Покистон телевиденияси ўзбек шоири ва унинг «Олтин девор» комедияси илк бор мамлакат сахнасида қўйиш учун тайёргарлик кетаётганлиги ҳақида ижодий гуруҳимиз иштирокида махсус кўрсатув намойиш этди.

Лахўр яқинидаги бобокалонларимиз Бобурийлар томонидан бунёд этилган сон-саноксиз гўзал фавворалар билан ўралган мармар оромгоҳлар-у нақшинкор саройларни ўз ичига олган Шалимар боғ комплекси, Шоҳ Жаҳон масжиди кўз қорачиғидай сақланаётганлигидан қувончга тўласиз, уларнинг маҳобату гўзаллигини кўриб, хайратга тушасиз. Шундай буюк бунёдкор кишиларнинг авлоди эканлигингиздан ғурурланиб кетасиз.

Шахар марказидаги Покистон Давлат музейи залларини айланиб, бутун мамлакатнинг ўтмиши ва шу кундаги ҳаёти билан боғлиқ воқеалар тафсили ёзилган улкан китобни ўқиб чиққандай бўласиз.

Бизларни бу хил «Ишдан бўш вақтлар учун» деб режалаштирилган дастурдан ташқари «Бир пиёла чой»га таклиф этувчилар кўп эди.

Лаҳўрнинг номдор кишиларидан кекса шоир Жўш хассасини дўқиллатиб, Ал Ҳамронинг машқ залига тез-тез кириб келарди: «Шу машқларингизни менинг уйимда ўтказсангиз ҳам бўлади, продюссер соҳиб. Катта зали бор, ўзим аччиқ-аччиқ чой қуйиб бериб тураман!» деди бир куни Жўш соҳиб паймонаси тўлди шекилли, Мақсуд аканинг елкасига қўл ташлаб.

— Нима дейверади, ҳар куни келиб! Айтинглар, ҳалақит бермасин! — дейдилар ишга шўнғиб кетган продюссер соҳиб норози оҳангда...

Тоҳир Аслам ҳам, Садия янги машинани қачон оласизлар деб безор қиляпти, сизларга қараб турибман. Кейин, ўша машинага ўтириб Файсал-ободга боришимиз керак. Жаноб Чоудхури кутяпти, дея такрорлашни қўймайди.

Ниҳоят, келаётган жума куни учта «муаммо»ни бир йўла ҳал этадиган бўлдик: нонуштани Жўш соҳибникида қиламиз; Тоҳирга янги машина сотиб оламиз; шу машинада Сиддик Насим Чоудхури жаноблари ҳузурига жўнаймиз.

Жўш соҳибнинг бемалол «Олтин девор» машқини ўтказса бўлаверадиган хоналари кенг ва кўп, икки қават иморатли ховлисида Отаул Ҳақ Қосимий, Амжад Ислом бошлиқ беш-олти чоғли шоир-ижодкорлар нонушта дастурхони атрофида бизларни кутиб ўтиришган экан. Бир-биридан лутфли, бамаъни кишилар. Адабиёт, шеърият ҳақида гурунглашдик. Ҳазалхонлик бўлди. Машҳур хонандалар ижросида хонадон соҳибининг ғазаллари билан айтиладиган кўшиқлар янгради.

Бизлар бу мусавффо тонг саҳарда бошланган завкли мушоирани узоқ давом этишини истардик. Лекин, Тоҳирнинг чўнтак телефони икки-уч бор жиринглаб, Чоудхури соҳиб қачон йўлга тушиб, қачон етиб келасизлар деб сўради...

Тоҳирнинг миниб юрган машинасини сотув майдонига қўйиб, унинг ёнгинасидаги дўкондан янгисини олиш жуда осон кечди: кўпчилик бўлиб, машина рангини танлашга 15 минут, пул санашга эса 10 минут вақт кетди ҳолос.

Тоҳир ялтираб турган Японларнинг сўнгги моделдаги машинасига ўтираркан, менга ўтирилди:

— Ҳали бу бизнинг кўчаларга ўрганмаган, шунинг учун аввалига секинроқ ҳайдашга тўғри келади, бемалол ўтираверинг!

Файсалобод Лахўрдан қарийб 130 чақирим узоқликда жойлашган, саноат ғоят ривож топган шаҳарлардан бири. Уни Осиёнинг «Манчестр»и ҳам дейишади. У ерда кўзга кўринган сармоядор, шу билан тарихий мавзеларда асар ёзувчи ҳамкасбимиз Сиддик Чоудхури яшайди. У киши Тоҳирнинг яқин дўсти.

Чоудхури соҳиб бундан бир йил аввал Тошкентда бўлганида учрашиб, гурунглашганмиз. Шаҳар айланганмиз.

Салобатли, дарслик китобларда кўравериб кўзимиз пишиб кетган Гоголнинг Тарас Булбасига ўхшаш шобмўйлов, полвонсифат, забардаст одам. Овоздан ҳам худо берган. Шукур Бурхон дейверасиз.

Тошкентдаги ўша гурунда Чоудхури соҳиб «Олтин девор» ҳақидаги режаларимизни эшитиб, жуда хурсанд бўлган, Покистонга борган кунларингизок менга хабар беринглар, ўтиришиб бир суҳбат кураимиз деганди.

Бугун дам олиш куни бўлгани учунми, машиналар оқими анча кам, бизнинг яп-янги уловимиз эмин-эркин физиллаб, кетиб борарди.

Ярим соатлар ичида шаҳардан чикиб, узок узокларга чўзилиб кетган ям-яшил далалар бағрига санчилиб қолган катта асфальт йўл бўйлаб кета бошладик. Ўнг томонда лиммо-лим бўлиб канал оқиб турибди. Ундан қарталарга бўлиниб, турли хил экин экилган дала пайқалларига сув қулоклари очилган.

Бу ерлар миришкорона ишлов берилганлиги, суғориш тармоқларининг расолиги билан бизнинг Фарғона Водийси далаларига ўхшаб кетади. Равалшндидан Лахўрга келавериш «Чўлу Малик» манзараларидан буткул фарк қилади.

Озгина юргач, йўлнинг чап тарафида бир неча чақиримга чўзилган қалъага ўхшаш қизил гиштин деворли кўрғонга кўзимиз тушди. Унинг йўл ёқасидаги маҳобатли дарвозаси худди Ал Ҳамро комплексига ўхшаш қадимги ва ҳозирги замон архитектура услубида тикланган.

Тоҳир Аслам:

— Бу янги «Сабз шаҳар», уни бир ров томоша қилиб кетақолайлик, — дея машинани атрофи турфа гуллар билан қопланган йўлакдан чапга бурди.

Полиция кийимдаги соқчи жаноб бизга пешвоз чикди.

Мақсуд ака:

— Шуларни кўришим билан юрагим безиллайдиган бўи қопти! — дедилар-да, юзларини тескари ўгириб олдилар.

— Нега кўрқасиз! Ҳозир ҳаммаёқда машхур бўлиб кетдингиз. Газеталар «Продюссер жаноб Мақсуд Юнус» деб суратингиз билан ёзиб ётишибди. Энди сизга тил текизиб кўришсин, ўшани кўрсатамиз!

— Қора жомадон ичидаги ҳалиги савиллар ҳам қолмади шекилли, — дедим Ансориддиннинг таҳсин берувчи сўзларига қўшимча қилиб.

Ўзбекистонли меҳмонлар эканлигимизни эшитиши билан соқчининг юзлари ёришиб кетди. Катта дарвозалар салобат билан очилди.

Худуди тахминан юз гектарларни эгалловчи бўла-жак шаҳарча ўртасидан катта асфальт йўл ўтган. Йўл бўйидаги гулзор билан ёнма-ён банан, апелсин, манго дарахтларининг новниҳоллари гуркираб ўсиб турибди. Ҳаммаёк кўм-кўк — ҳақиқий сабза шаҳар. Сув, элек-тр тармоқлари муҳайё. У ер-бу ерда чиройли килиб уйлар тикланмоқда.

— Шаҳарчадан ҳар ким имконияти кўтарганча ер-ни сотиб олиб, махсус лойиҳа бўйича қурилиш қури-ши мумкин, — дея тушунтириш берди Тоҳир дўсти-миз бирма-бир ном ва рақамлари белгилаб қўйилган «Сабз шаҳар» мавзеларини айлантларкан.

Йўл-йўлакай Чоудхури соҳиб билан боғланиб, яқин-лашиб келаётганимизни айтдик. Вақтимиз чегаралан-ганлигини ҳисобга олиб, у киши билан Лахўр-Файсалобод оралиғидаги «Дала ҳовли»сида учрашишга келишгандик. Мезбон бизларни ўша ерда кутаётганди.

Куёш тиккага келиб қолганда Адда Нал қишло-фининг бозор-ўчор билан тўлиб-тошган кўчаларидан ўнгга қараб бурилдик. Икки томони настқам ҳовли-лар, тезаклар ёниб ташланган деворлар билан қопланган қинғир-қийшиқ кўчалар бўйлаб узоқ айла-ниб, ниҳоят катта анҳор бўйига чикдик. Бетон кўприкдан ўтиб, ҳар ер — ҳар ери қиров тушгандай оқариб ётган, баъзи жойлари кўм-кўк маккажўхори-зор ҳамда шакар қамиш пайкаллари билан қопланган чегарасиз дала бўйлаб кета бошладик.

«Қиров» деганимиз шўр-туз экан. Худди ўзимиз-нинг зах босиб, шўри ўйнаб кетган Мирзачўл ерлари-га ўхшайди. Аксар жойларда сув кўлошлаб ётибди. Икки томони дов-дарахт билан ўралган тикка кетган йўл бўйлаб анча юрдик. Кичик-кичик қишлоқ, ферма хўжаликларини оралаб ўтдик.

Йўл бўйидаги «Рави фармс» кўрсатғич ёзувидан ўннга буридик.

— «Дача»га (дала ҳовлига демокчи) келдик, — деди Тохир.

Фермага элтувчи йўл атрофи ҳам кета-кетгунча бизнинг теракларга ўхшаш адлкомат дарахтлар билан қопланган, ҳар бирининг танаси одам бўйича қилиб, оқлаб кўйилган эди.

— Бу ерларда ҳам манзарали дарахтларнинг ошиғи олчи экан. Мевали дарахт экишса-чи! Шу масалани Покистон матбуотида бир кўтариб чиқсангиз бўларкан! — деб кўйди елкамга туртиб, йўл атрофидаги «манзара»га қараб, хайрон бўлаётганимни сезган Ансориддин.

Тўғри, йўлларга кўрк берадиган не-не мевали дарахтлар бор, ахир!

Қаршимизда серҳосил шохлари ерга қадар эгилиб ётган мандаринзор, унинг этагида эса икки қаватли ошпоқ кошинқор иморат пайдо бўлди. Қалин бамбукзор ёқалаб, айлана йўл билан дарвоза олдига келдик.

Бизнинг ятакка ўхшаш кенг либос кийиб, бўйнига узун қалами ранг лахтак ташлаб олган Чоудхури соҳиб кучоқ очиб, истиқболимизга чикди. Кўришдик. Мезбон илтифот билан дарвозадан ичкарига бошлади:

— Қадамларингизга ҳасанот, қани бизнинг ғарибхонани бир кўриб кўйинглар!

Анвоий гулларга бурканиб ётган катта кўрғон ичи одамни лол қолдирадиган даражада гўзал эди. Ўртадаги чимзорга стол-курсилар кўйиб, тўкин дастурхон ёзилган, нарироқдаги гулдарахт — пушпнинг нимпушти гунчалари билан қопланган шохлари ерга ёзиғлик гиламда гўё ўз аксини намоёйиш қилаётгандай лаъл-лаъл ёнарди. Катта рангин гилам устига ёнбошлаб дам олиш учун бир нечта лўлаболиш ташлаб кўйилган эди.

Хизматкорлар семиз бир кўчкорни етаклаб келишди. Покистонда ҳам ҳурматли меҳмонлар оёғи остига жонлиқ сўйиш одати бор.

Салкин шарбат ичиб, бироз хордик чиқарганимиздан сўнг мезбон:

— Ҳозирча Сизларни шу кичкина кўрғон ичидаги хўжалигим билан таништираман. Сўнгра, ташқарини айланамиз, — дея қалин дов-дарахтга бурканиб ётган, уч-тўрт саржин тепадан тошдан-тошга урилиб сув тушаётган шаршара томон бошлади. Шаршара ёнбошидан тош сўкмок йўл орқали айланиб, сим тўр ўралган катта майдонга чиқилар, у ер эса, худди кичик ҳайвонот боғини эслатарди. Охулар чоңиб юрибди. Маймунлар шохдан-шоҳга сакраб «томоша» кўрсатишмоқда. Товус, ўрдак, ғоз каби ҳар-хил жониворлар турини санаб-саноғига етолмайсиз.

— Бу ерда кийикнинг бир неча тури бор. Манаву чиройли, кичкина товуклар Япониядан, анавусини Германиядан, ҳов думи ерда судралиб юргани Австралиядан келтирилган. Хуллас, ҳайвонот дунёсига қизиқаман, — дейди Чоудхури соҳиб ва бизларни нарироқдаги сал кам юз хил гул тури ўстириляётган томорқага бошлайди. Яна изоҳ беради:

— Ниятим — мана шу кўрғоннинг бир бурчида дунёдаги энг яхши гуллардан иборат чаманзор яратиш!

Биз ҳазиллашиб унга гап отамиз:

— Бу ер Сизнинг дала ховлингизми ёки бирон илмий текшириш олийгоҳининг тажриба майдоними?

Қисқагина жавоб эшитамиз:

— Ишқивозлик-да!

Турли хил баликлар сузиб юрган ҳовузни айланиб ўтиб, ўртадаги олди кошин айвонли иморатнинг биринчи қавати билан танишамиз. Дид билан жиҳозланган меҳмонхона, унинг ичкарасидаги оромхона билан ётоқхона ёнма-ён. Энг тўрда ҳаммом. Ошхона,

емакхона каридорнинг ўнг ёнбошида жойлашган... Иккинчи қаватга айланма мармар зиналар орқали кўтариллади. Олди очик шийпон. Бу ердан яқин-атроф бемалол кўриниб туради.

Шийпоннинг ён томонида хушбўй гуллар билан ўралган чиройли икки хонали уй. Кираверишда ёзув столи, курсилар, китоб тўла жовон кўзга ташланади. Алохида емакхона, бассейн...

Чоудхури соҳиб Тохир Асламдан нолиди:

— Мана, тайёр ижодхона. Хамма нарсани мухайё қилиб қўйибман. Махмуд Ғазнавийдек подшоҳ ҳам Фирдавсийдай маликушшуарога бу даражада шарт-шароит яратиб бермагандир. Бу ошнамга яратиб қўйибман. Ғала-ғовур шаҳарда нима қиласан, ҳар ойда бир ҳафтанинг баҳридан ўтиб кел, ижод қилиб кет, дейман. Қани вақт тополса!

— Бизга айтмайсизми, ойда бўлмаса ҳам, йилда бир-икки марта келиб турамиз! — дейман мезбон кўнглини кўтармоқчи бўлиб, сўнг қўшиб қўяман, — Бу Тохир соҳибга Тошкентдан ҳам бир уй олиб, калитини бериб қўйибмиз. Қани у ерда ҳам озгина ўтириб, яшаса. Вақти йўқ!

— Бу жанобнинг вақти бўлмаса, Сиз вақт тошинг. Бу кошонанинг калитини ҳозирнинг ўзидаёқ Сизга топшираман, — Чоудхури соҳиб хизматқорни чақиради, унинг қўлидаги калитлардан бирини менга топширади.

Мен ҳам ёнимдан тасодифан илашиб қолган уйимиз ва Бўстонликдаги дала-ҳовли калитларини оламан:

— Жуда бу даражада ҳашаматли бўлмасада, ҳар қалай, хордиқ чиқариб, ижод қилса арзийдиган жойимиз бор. Ўшанинг калитлари! Дарвоқе, Юнус Батт у ерда бўлган. Сиз ҳам вақт топиб, тез-тез Ўзбекистонга бориб туринг. Бизда ҳам ёзишингиз учун тарихий мавзулар кўплаб топиллади!

Чоудхури соҳиб калитни қабул қилиб оларкан, хурсандчиликдан мени бағрига босди:

— Ўзбекистонли бошқа ижодкор дўстларга ҳам айтинг: мана шу дала ҳовлимга келиб, дам олишсин. Ижод қилишсин. Барча шароит мухайё!

«Дала ховли» дейилгани 208 акр ерни эгаллаган Чоудхури соҳибга қарашли «Рави фармс» фирмаси экан. Бундан бир неча йил аввал у киши дехқончиликда ҳам ўзини синаб кўрмокчи бўлади. Шаҳардан четроқ бўлсада, омади юришмаган заминдордан шу ерларни сотиб олади.

Бу томонларда серхосил мевазор боғлар яратса бўлади, ер яхши, сув ҳам етарли. Шу билан бамбук ва сумбула дарахтлари яхши ўсади. «Омадсиз» ер эгаси ё шуни фаркига бормаган, ё шу ҳақда бош қотирмаган.

Чоудхури соҳиб янги ерни сотиб олган куннинг эртасигаёқ унинг «тили»ни биладиган, боғдорчиликдан яхши хабардор йигирмага яқин кишини ўз атрофига чорлаб, дастурхон устида «кенгаш» ўтказди. Кўпчиликнинг фикри, мулоҳазалари билан ернинг қарийб ярмида бамбукзор барпо этиш, унинг атрофидаги арик-зовурлар қирғоғига, йўллар бўйига сумбула ниҳоллари экиш режалаштирилади ва бу ишлар тезда амалга ошади.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш керакки, бамбук ёғочи энг пишиқ, чидамлилиқда тенги йўқ, шу билан жуда енгил ва қулай қурилиш хомашёсидир. Ундан ясалган қарийб ўн беш-ўн олти метрли нарвонни бир киши бемалол кўтариб, кўп қаватли бино дераза ойналарини артиб чиқиши мумкин. Яна, баланд иморатларни таъмирлашда темир қувурлардан кўра бамбук ёғочи мустаҳкам ҳамда ишончлироқ ҳисобланади.

Шу сабабдан бутун Покистонда унга талаб катта. Танқис нарсаси. Чунки, ҳар ерда ўсавермайди.

Бамбук ортиқча меҳнат талаб қиладиган ўсимликлардан эмас. Беш-олти қадам оралатиб биттадан қаламчасини ерга суқиб кўйсангиз, шохлаб ўсаверади. Тўрт йил ичида ҳар тупида бир неча ўн метрли

олтмиштагача ёғоч етилади. У жуда тез буй чўзади. Чоудхури сохибнинг айтишича, бир кечада бир метргача ўсган пайтларини ҳам кузатган.

Вояга етган бамбук ёғочлари йилнинг декабр, январ сўнг март ойлари давомида кесиб олинади. Ундан кейин каллакланган жойдан аввалгидан кўпроқ шох бойлаб, ўсиб чиқаверади.

Бамбукзорга сув куйиб туриш шарт эмас. Ернинг табиий намлиги унга етарли ҳисобланади. Барглари чириндиси эса энг сифатли ўғит ўрнини босади, ҳатто бошқа экин майдонларини ўғитлашда ҳам фойдаланса бўлади.

Хуллас, бамбукзор юз йилгача беминнат даромад манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкин.

— Мана бу қирқ акри янги бамбукзорнинг биринчи «ҳосили» уч миллион икки юз минг рупияни ташкил этди. Бу, шу ерни сотиб олишга, ўзлаштиришга кетган харажат қопланди деганидир. Эҳ, ер ҳам бир хазина! Унинг яхши-ёмони йўқ. Фақат меҳр билан қарасангиз, доғда қолдирмас экан, — дейди Чоудхури сохиб «Жиш» машинасида айлантириб, ўз «хўжалиги»ни бизга кўрсатаркан ва қандайдир ғурур билан йўллар бўйида саф тортиб турган, боя биз «курук савлати»дан биров ранжиган сумбула дарахтларига ишора қилади, — Булар ҳам ўтқазиб кўйсангиз ўсаверадиган ажойиб дарахт! Аъло даражадаги сифатли фанерлар фақат шулардан ясалади. Биринчи экилганлари ўн икки минг дона. Саккиз ёшга тўлиб, етиляпти. Харидорлар келиб ҳар тупига тўрт минг рупиядан бериб, кесиб олайлик, дейишди, рози бўлмадим! Яна бир йил турсин дедим. Ундан кейин анаву манго, мандарин платанциялари атрофидагилар ҳам улғайиб бораверади...

Мезбон ҳайдалган кенг далага тракторда мола босиб, ишлов бераётган бир гуруҳ кишиларга ишора қилади:

— Ана, менинг азаматларим. Ҳамма ишни ўзлари қилишади. Мен фақат жума, шанба кунлари келиб тураман холос! — кейин овозини баландлатиб, ҳазил-мутоиба билан сўз ўйини қилади. — Агар булар омон бўлса, Худо омад берса, беш-олти йилдан кейин келиб кўрасизлар, бутун фермага қарашли дала-боғларни гир айлантириб, кўрғончага ўхшатиб «Олтин девор» билан ўраб чиқаман.

Ансориддин ўзига хос чакқонлик билан гапни илиб кетади:

— Мана, устозимиз Максуд соҳиб бошлик бизлар ҳам девор уриш ҳадисини анча ўрганиб олдик. Ёрдамчи керак бўлса, чақиртираверасиз!

— Ваҳ-ваҳ!! — Чоудхури соҳибнинг йўғон, қувноқ овози бизлар айланиб юрган мандаринзор ичидан аксадо билан қайтгандай бўлди.

Шу куни вақт алламаҳал бўлганда катта таассуротлар билан Лахўрга қайтдик.

Йўл-йўлакай мени ҳаёл элитди: ўз ерининг фарқига бормаган «омадсиз» заминдорни ўйладим. Қисқа муддат ичида уни жаннатга айлантириб олган, омад кулиб боққан тадбиркор танишимизнинг ер ва унга меҳр ҳақидаги сўзларини эсладим. Беихтиёр, Наманган вилоят, Наманган туманидаги «Олти қаҳрамон» жамоа хўжалигининг «Канал тепаси» деб аталувчи бир неча гектарли боғи кўз олдимда гавдаланди. Қирк йилча вақтдан бери у ердаги бир хил манзарани гувоҳи бўлардим: чултоқланиб, ғовлаб ўсиб ётган ўрикзорнинг файзсиз манзараси, унинг ораларига баъзан экиб, ярим-ёрти ҳосил олинадиган нимжон ғўза ниҳоллари.

Бир куни шу ерларнинг «эгаси» бригадир куйиниб гапириб қолгани эсимда: «Шунча меҳнат қилиб, на боғдан даромад оламиз, на пахтадан».

— Алла қачон ҳосилдан қолган, «хашаки» боғни «янгилаб» қўяқолмайсизми! — деганимда, кулиб жавоб берганди:

— Колхоз дафтарыда «боғ» деб хатлаб қўйилган жойни янгилаб, аввалги холига келтириш учун 7-8 йил керак бўлади. Ўзгартириш осон деб ўйлайсизми...

Менинг «омадсиз» суҳбатдошим 40-50 нафар ўз аъзолари билан эрта баҳордан то кеч кузгача жон куйдириб меҳнат қилган, даромад олишдан умидвор бўлган. Лекин социалистик мажбурий «план» асосида иш юритиш ҳар доим уни доғда қолдираверган.

Мен ўтган йил ёзда ўша «канал тепаси»га чиқиб бутунлай бошқа манзарани гувоҳи бўлдим. Аввалги чакалакзорни эслатувчи «боғ»дан ному нишон қолмабди. Теп-текислаб ишлов берилган дала пайкаллари, қарталарга ажратиб бодомзор, ўрикзор, нокзору шафтолизорлар барпо қилинибди. Уларнинг бўй чўзиб қолган, сараланган навли кўчатлари қачон ҳосилга кириши, йилнинг қайси ойида пишиб етилишигача эгасига яхши маълум.

Полизларда палак ёзиб ётган ўнлаб хил қовун турлари орасида ҳандалакдан тортиб, эртапишар «Оби новвот»у кузги қиров еб, банд берадиган «Қирқма»ни ҳам учратасиз.

Кексалар оғзидан бу ерларда бир пайтлар Наманганда доврўғли, тилими тилни ёрадиган қовунтарвузлар битар эди, хайрият, эллик йиллар ўтиб, ўша анъана яна қайтди, деган сўзларни эшитдим.

Мен юқорида «эгаси» деган сўзни ишлатдим. Ҳа, бизлар ҳамон миямизга зирҳлаб қўйилган эгасизлик исканжасидан қутила олмаяпмиз. Эгасиз ер, эгасиз мулк, эгасиз Ватан... Ҳар ким хоҳлаган томонга буриб кетаверадиган эгасиз... эътиқод.

Ҳар қандай ернинг эгаси, ҳар бир экилган ниҳолни парваришловчи ўз боғбони бўлмаса, умумий талатўплар остида топталиб кетаверади. Нима қилишни

билмай, гангиб қолувчи «омадсиз»лар ҳам шунга яраша бўлади.

Ниҳоят, «Канал тепаси»даги ерларни ўз «эгаси»га топширишга, хўжаликка янги раис бўлиб келган, деҳқончиликда анча зуваласи пишиб, шу соҳанинг олимлик даражасини олган Носиржон Отахонов бел боғлабди.

У ҳам худди Чоудхури соҳибга ўхшаб, бир гуруҳ одамни йиғиб олиб, «бир пиёла чой устида» гурунг ўтказибди. Уларнинг ҳақиқий миришкорларига ерни уч-тўрт гектардан бўлиб берибди.

— Аввалига колхоз ерларини сотиб юборди дея икки йилгача бошим ғавғодан чикмади. Ғаламис кимсалар устимдан шикоят қилмаган идора қолмади... Мана, энди ерга эгалик қилишнинг кимга фойда, кимга зиёнлиги ҳаммага аён бўлиб қолди. Минг қатла шукур, йиллар давомида анча «чўкиб» қолган хўжалигимиз қаддини тиклаб олди. Туманда илғор ҳисобланамиз. Ерга боқсанг — ер сени боқади, дея бежиз айтилмаган! — деганди раис мен билан суҳбатлардан бирида...

Оқшом ўз қоронғилик пардасини ёя бошлаган гавжум йўл бўйлаб борарканмиз, кўз олдимда Носиржон Отахоновнинг чапаниларча беғубор жилмайиб турувчи чехраси, Чоудхури соҳибнинг салобатли маънодор боқувчи нигоҳлари гавдаланиб кетгандай бўлди.

Булар маълум даражада дунёқарашини, ўйлашларини раҳмонанг одамлар. Уларнинг дил-у «тили» бир — ер билан гаплаша олади.

КАТТА КАРВОН САРБОНЛАРИ

Халқимиз қадим-қадимдан савдо-тижорат соҳасида ўзининг ибратли анъаналарига эга бўлган. Шарку Фарбни минг йиллар давомида маданий, иқтисодий жиҳатлардан бир-бирига боғлаб, Буюк Ипак йўли сўқмоқларида азалдан карвонбошилар қаторида саналиб келган. Қизил инқилоб вабоси кўхна юртимизга чанг солгунча Бухорои шариф, Самарқанду Тошкент каби йирик шаҳарларда араб динорларидан тортиб, хинд рупияларигача муомалада бўлганлиги бунинг далилидир.

Етмиш йилдан зиёд устимиздан ҳукмронлик қилиб келган империя ўз ўқувсизлик оғусини миямиздан тортиб, қон томирларимизгача сингдирди. Дунё кўрган, удабуро, ишбилармон ота-боболаримизга «савдогар», «бой» деган «уят» тамғаси босилди. Ялқов, ландовур, камбағал бўлмаганликлари учун улардан аёвсиз ўч олинди. Ҳар қадамига қароқчи, йўлтўсарлардан ҳам баттарроқ «посбонлар» кўйиб ташланди. Шундай қилиб, бутун Туркистон ўлкаси тинч-тотувлик, ўзаро рўшнолик асосида олиб бориладиган тижорат дунёсидан ажратиб кўйилди.

Минг қатла шукурки, зўравонликка қурилган истибдоднинг куни битди. Озодлик шабадалари бизнинг бағримизга ҳам тегди. Халқимиз шаънига ҳеч тап тортмай ҳақорат ва бўхтон ёғдираверадиган, бунинг учун ҳатто ўзига «хуқуқий имтиёз»лар яратиб олган катта «оға»ларнинг энди қозон-товоғи бошқа. Ҳатто, «бўлди, бу ёғига ўз араваларингни ўзларинг тортинглар» дея «бағрикенглик» ҳам қилишган.

Мен масаланинг бу томонига шунинг учун урғу бердимки, ҳамма нарса оддий Йўлларга, уларнинг очиқлигига боғлиқ.

Йўллар одамларни бирлаштиради, ҳам маданий, ҳам маърифий тушунчалар оламини кенгайтиради, умуминсоний сарҳадларга олиб чиқади. Фозилу доноларни бир-бирига рўпара қилади. Йўлга чиққан туя карвонлари ўзи билан нафақат тижорат моллари, инсонлар қалбига покиза туйғулар ичра йўғрилган эзгулик нурлари сочиб турувчи сандик-сандик китоблар олиб юради.

Каердаки маккорликни байроқ қилиб олган тузум бўлса, энг аввало фақат ўзини ўйлайди. Ўз қобиғидан ташқаридаги оламини назар-нисанд қилмайди. Унга элтадиган йўлларни тўсади, кўприкларни вайрон қилади. Бор «идроки»ни ўз чангалига тушиб қолганларни эзгилаш, ўзгаларни олабужи қилиб кўрсатишга сарфлайди.

Советларнинг ҳам мана шундай бедаво касали бор эди: охири ўзининг бошига етди.

Шу ёруғ кунларга келиб, яқин-йироқ мамлакатлар билан борди-келди қилаётган, кўпдан-кўп меҳр-оқибатли дўстлар орттирган эканмиз, буларнинг ҳаммаси Катта карвон йўлидаги тўсик, заранг дарвозаларни чил-парчин бўлганлигидандир.

Айниқса, Покистон билан мустақил жумҳуриятимиз ўртасида иқтисодий, маданий алоқалар, дўстона муносабатлар кундан-кун ривожланиб бораётган экан, баъзилар ўйлаганидек бу жараён тўсатдан пайдо бўлиб қолгани йўқ. Унинг замири чуқур. Бу карвон йўлининг анча унут бўлиб кетган сўқмоқларини топиб, йўл очган сарбонлари борки, улар ҳақида қисқа тўхталиб ўтишга тўғри келади.

МИРЗО ҒОЛИБ:

*«Ғолибни ким десангиз-Турон тупрогиданман,
Таги-тахтим миришкор деҳқон қарогиданман».*

Собик Шўролар даврида ер юзидаги мамлакатлар, кўйингчи халқлар ҳам икки тоифа (дўст-душман)га бўлиб кўйилганди. Шунга қараб муомала қилинар, аксар ўзимизнинг «яқин дўстлар» билан учрашганда ҳам «чегара»дан чиқмаслик уқдириб турилар, «бегона»ларга яқинлик эса, катта шубҳалар туғилишига сабаб бўларди.

Ҳатто, Ҳиндистон яримороли мамлакатлари билан бизларни чамбарчас боғлаб турувчи риштадорлик алоқаларимиз хусусида ҳам, кўпчиликка «сир»ни айтавермасликка ҳаракат қилинар, Масковдаги «оға»лар кўзимиз очилиб кетмасин, деб иложи борича «ғамхўрлик»ни аяшмасди.

Тошкентда бир неча йил яшаб, урду тилидан сабоқ берган Деҳли университетининг профессори, доктор Қамар Раис жаноблари Ўзбекистон телевидениесига берган интервьюсида айнан шу гапларни айтганини яхши эслайман: «Бепоеън осмон сатҳида чарақлаб турган ёруғ юлдузлар ичида фахрлансангиз арзийдиган Сизларнинг «Юлдуз»ларингиз ҳам анчагина. Шулардан бири — Мирза Ғолибдир. Пайт келадики, уларни кашф этасизлар, қадрига етасизлар».

Етмишинчи йилларнинг бошида айтилган бу гаплар маъносини унча англаб етмагандик, ўшанда.

Мана, энди халқимиз ўзлигини номаёън этадиган кунларга етиб келганига шукрона қилиб, узоқни кўришдан маҳрум қилувчи «парда»ларни йиртиб, ўз «юлдуз»ларини излаб топмоқда, қадриятини тикламоқда.

Бизнинг байналмилалчилигимиз фақат қизил тугларга сиғинишни ўргатган қонли октабр тўнтаришидан бошланмаган, балки унинг сарчашмалари бир

неча асрлар нарироққа бориб тақалади деб баралла овоз билан айтиш пайти келди: яқин-яқингача ёнгинамиздаги Покистон ўртага қўйилган кўринмас «тўсиқлар» билан биздан шунчалик «узиб» ташланган эдики, бу мамлакат ҳақида оддий тасаввурга ҳам эга эмасдик. Ваҳоланки, халқларимиз ўртасида қадим-қадимдан ўзаро боғлиқлик бор. Бунга томирларимизда жўш уриб турган Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг қони гувоҳ! Яқинлигимизнинг яна бир гувоҳи, Хинд тарихчиларининг ёзишларича, Бобирийлардан беш аср аввал Хиндистонга подшолик қилган, асли фарғонали Шамсиддин Элтутмишдир!

Мана шу тарихий ҳақиқатдан одамларни чалғитиб туриш учун аввало Масков, қолаверса ўзимиздаги югурдаклар томонидан тез-тез Бобур ва унинг сулоларини Шўроча жинойт курсисига ўтказиб «суд» қилиб туриларди. Бунинг замирида азалдан бордикелди қилиб келган халқлар юрагига қутқу солиб, бир-бирига гижгижлаш сиёсати ҳам заҳарли илондай яшириниб ётарди.

Хатто, Покистон-Хиндистон халқлари билан маънавий-маърифий яқинликларимиз ҳақида қисиниб-қимтиниб гапириларди. Бемалолроқ гапириш учун «жойномоз устида» бирон рус оғайни бўлиши шарт эди.

Лекин, ойни этак билан ёшиб бўлмайдиганларини рост.

Шу ерда оддий бир мисолни келтириб ўтиш жоиздир.

Тошкент шаҳрининг энг катта, кўркам, боғ-роғли маҳаллаларидан бири Хиндистон яримроли халқларининг, шунингдек ўзбек халқининг ҳам ардоқли шоири Мирзо Ғолиб номи билан аталди.

Хинд-Пок элида буюк шахс сифатида ғоят эъзозланувчи, ҳар икки мамлакатда унинг меросини ўрганадиган Академия-Илмий Тадқиқот Маркази ишлаб турган бир пайтда, ўзимизда Ғолиб номини дарров-

гина тан олмадилар. Чунки, бир оёғини гўр торта бошлаган тузумдан хадиксираш шашти ҳали пасаймаган эди. Шунинг учун идорама-идора юриб, кўплаб эҳтиёткор бошликларга «тушунтириш» беришга, шoirнинг «ижтимоий келиб чиқиши», кимлиги, нималар ҳақида ёзганлиги, ҳатто «оддий меҳнаткашлар манфаатини яъни социализм ғояларини биринчилардан бўлиб кўтариб чиққан»лиги хусусида бир даста маълумотномалар топширишга тўғри келди.

Шундан кейингина алломанинг муборак номи ўз боболари юрти — Ўзбекистонда жаранглай бошлади.

Ҳозир Тошкентдаги М.Ғолиб номли катта маҳалланинг марказида унинг кўрки бўлиб маҳобатли масжид-мадраса кўзга ташланиб турибди. Бу қутлуғ иншоотни барпо этилишида моддий-маънавий ўз ёрдамини аямаган кўплаб ҳимматнеша ҳамюртларимиз қатори покистонли тижоратчи Ёқуб Табани, Рауф Табаниларнинг хизматлари каттадир. Дарвоқе, шу ака-укалар масжид-мадраса қуриш ғоясини биринчилардан бўлиб ўртага ташлагани ва катта маблағ ажратганини инсоф юзасидан таъкидлаб ўтмоқ жоиздир. Бу муқаддас даргоҳни бунёд этилишида ҳиндистонлик бизнесмен, Ғолибнинг девонавор муҳлиси, Тошкентдаги Ўзбек-Ҳинд «Ҳимолай» кўшма корхонаси бошлиғи Губенд Рам, дипломат Ҳава Синг, йирик олим доктор Муҳаммад Амин каби кўпдан-кўп кишилар ўз ҳиссаларини қўшиб, қурилиш пойдевори-га дастлабки ғиштни кўйганлар.

Шу ерда масжид қурилиши билан боғлиқ яна бир ажойиб воқеани эслатиб ўтишга тўғри келади. 1992 йилнинг баҳорида Мустақил «Ўзбекистон ҳаво йўллари» тарихида унутилмас воқеа рўй берди; илк бор Тошкентдан Карачига қараб самолёт учди. Ушбу рейсда дўст Покистонга борганлар орасида биз бир гуруҳ ўзбек адиблари ҳам бор эдик.

Орадан кўп ўтмай Карачи шаҳридан жавоб ташрифиди билан юз элликдан зиёд меҳмонлар келишди.

Уларга Ўзбекистоннинг диққатга сазовор жойларини кўрсатиш программаси жуда санжоб қилиб тузилганди.

Наҳотки, меҳмонлар буюк шоир Мирза Ғолиб номидаги маҳаллани кўрмай, у ерда эртаси кунга мўлжалланаётган Наврўз байрам ифторида иштирок этмай кетишади деб ўйлаб қолдик.

Бу фикрни маҳалла фаоллари билан биргаликда делегация раҳбарларидан бўлмиш Ёқуб соҳиб олдига кундаланг қўйдик.

Шунда Табани:

— Кечга томон Самарқанддан қайтишимиз билан машиналарни тўғри Мирза Ғолиб маҳалласи томон ҳайдайверасизлар, — деди.

Маҳалла кўмитаси раиси Убайдулла ака Пўлатов, қўшни маҳалладан Саид Наби Ҳожи ака, Аҳмаджон ака Каримов бошлиқ оқсоқоллар, шу атрофдаги ҳар-бир тўю томошада хозир-у нозир карнайчи Шавкат ака Отабеков, у кишининг сурнайчи ўғли ҳамда «Рустам чилдирмакаш»лар жам бўлиб, машиналарда аэропортга қараб йўл олдик.

Расмий, мутабар меҳмонларни қарши олиш майдонида самолётни Самарқанддан келишини кутиб турибмиз.

Анча вақт ўтиб, карнай-сурнайчилар бироз зерикиб ҳам қолишди.

Бир пайт енгил автомобилдан каттарок, биқинига «Америка» деб ёзилган кичик бир самолёт осмондан пастлаб келди-да, ерга қўнди, кишнаган тойчокдай чопқиллаб келиб, нақ рўпарамизда тўхтади. Эшик очилиб, тўрт-беш киши тушди.

Шунда Убайдулла ака карнайчилар томон ўгирилиб, худди дирижёрдай:

— Булар ҳам меҳмонларга ўхшашади. Бир хурсанд бўлишсин, чалинглар, — деди-да, икки кўлини ҳаволатиб қўйди.

Хамма ёқни карнай-сурнай овози, чилдирманинг бак-бакабанги туғиб кетди.

Қодир ота Бобоқулов бошлиқ оқсоқол тушмагурлар дўшпини пешонага суриб, қўлни белбоққа тираб, бири олиб, бири қўйиб мақом билан ўйнаб кетишди.

Бу самолётчада келган америкалик дипломатлар республикамизда янги очилаётган элчихона ходимлари экан. Роса хурсанд бўлишди.

Тўсатдан бошланиб, бир неча дақиқа давом этган тантана тугагач, мезбонлар уларни кутиш залга таклиф этишди. Озгинадан сўнг қўлида бир парча қоғоз кўтарган салобатли жаноб мрамар зиналардан пилдираб тушиб, бизга яқинлашди ва оҳиста қўлидаги вараққа караб сўради:

— Бизнинг программада карнай-сурнай чалиш тадбири йўқ эдику, сизларни ким чақирди?

— Э, укажон, — деди Қодир ота Алшомишсифат қоматини кўз-кўз қилгандай, қўлларини белига тираганича, — биз Мирза Ғолиб маҳалласиданмиз. Покистонли меҳмонларни кутаямиз. Улар ҳали замон кеб қолишади. Энди, карнайчидан пуф кетди деганларидай, бу меҳмонларни ҳам бир хурсанд қилай дедик-да. Унинг устига ҳозир қутлуғ Наврўзи олам!

Салобатли жанобнинг жиддий юзлари бирдан ёришиб кетди;

— Э, раҳмат, отахонлар, — деди-да, яна зинадан пилдираганича юқорига кўтарилди.

Орадан бироз вақт ўтгач, осмон юзиде Покистон авиаконаниясига қарашли самолёт кўринди. Яна аэропортни карнай-сурнай овози тутди. Ўйин-кулги узоқ давом этди...

Автобуслар Тошкент шаҳар Давлат Автомобил Назорати бошлиғи томонидан ажратилган махсус машиналар кузатувида Мирза Ғолиб маҳалласи томон йўлга тушди. Менинг машинамага меҳмонларга ҳамроҳлик қилиб юрган ёшгина йиғитчани ўтқазиб олгандик. У катта йўлдан шаҳар маркази томон эмас,

чапга бурилганимизни кўриб, Убайдулла акадан сўради;

— Каёкка кетяпмиз, отахон?

— Мирза Ғолибга. У ерда кутишяпти.

— Мирза Ғолиб ким?

— У киши мана шу кутиб олинган меҳмонларнинг ҳам, бизнинг ҳам буюк шоиримиз!

Мезбон йигит;

— Эшитмаган эканман, — деди-да, ёнидан қоғоз чиқариб кўз ташлади, — бундай шоир билан учрашиш декларацияда ёзилмаган-ку!

— Энди ўғлим, — деди Убайдулла ака маънодор қилиб, — бировларнинг чизган чизигидан чикмай юравериш даври ўтди. Мустақил давлатнинг ҳам фуқароси мустақил бўлиши керак!

Йигит индаёлмай қолди.

Маҳалла маркази — гузарда жойлашган катта боғ ичига стол-стуллар қўйилиб, тўкин ифторлик дастурхони ёзилган эди. Шу ерда бутун маҳалла аҳли покистонли меҳмонларни шод-хуррамлик билан кутиб олишди.

Оғиз очилгач, энди қурила бошлаган масжид майдонида шом номози биргаликда ўқилди. Сўнг ҳамма масжид қурилишига кўнглидан чиқариб ўз хиссасини кўшди.

Шу куни Ғолиб номли маҳаллада ўтказилиб, ярим кечагача давом этган Наврўз байрами Ўзбек-Пок халқларининг баҳор осмонидай мусаффо, дўстлик-қардошлик байрамига айланиб кетди.

Мана, ҳозир орадан йиллар ўтиб, Мирза Ғолиб маҳалласининг марказида қад ростлаган улкан масжид-мадрасанинг кошинкор биноси халқларимиз ўртасидаги дўстликнинг рамзи сифатида кўкка бўй чўзиб турибди.

Маҳалла аҳли ҳар Наврўзи олам тантаналари бошланган кунлар дўстлар билан ўтказилган ўша байрам

оқшомини эслашади, улар ҳаққига дуолар қилишади.

Шуларнинг ўзи ватандошимиз — замона зайли билан Шаҳрисабдан «Ҳинд сори» юзланган Кўқон-бекхоннинг набираси, Абдуллабекхоннинг ўғли, ота-шин шоир Мирза Ғолиб Инсонларнинг кўнгил сўқмоқларидан йўл топиб, уларни руҳий муштарақлик манзилига элтувчи буюк Сарбон эканлигининг далили эмасми!

ФАЙЗ АҲМАД ФАЙЗ:

*«Халқларни бир-бирларига
китоблар яқинлаштиради».*

Тошкентда очиладиган Осиё ва Африка мамлакатлари Ёзувчилари бирдамлиги Анжуманининг 20 йиллигини нишонлаш кунлари яқинлашиб келарди. Ушанда Ўзбекистон Ёзувчилар Уюшмаси раҳбарияти мени чақиртириб, тантанада қатнашиш учун Файз Аҳмад Файз келяпти, уни кутиб олиш, ҳамроҳлик қилиб юришни сизга топширамыз деб қолишди.

Шоир номини эшитишим билан ҳаяжонланиб кетдим. Чунки бир мунча вақт муқаддам радиодан Файзнинг саломатлиги ёмонлашди, бундан Покистон ҳукумати бошлиғи ташвишга тушаётганини изҳор этди деган хабар эшитгандим. Демак, Файз соҳиб бизларга меҳмон бўлиб келаётган экан, унинг соғлиғи жойида.

Буюк шоир билан олдиндан яқинлигимиз бор бўлиб, биринчи маротаба урдуча асарларни ўзбекчага ўгириш устаси — моҳир таржимон, устоз Наби Муҳаммедов таништирган, Ф.А.Файзга мени хўп келиштириб, катта рассом ҳамда ёзувчи деб таърифлаган эдилар.

Шундан кейин аллома билан Ўзбекистонга ташриф буюрганида икки бор учрашган, ҳатто уйда меҳмон

килиб, ундан сўнг тоғли Бўстонлиқнинг гўзал манзарали жойларини айлангириб ҳам келгандим. Ўшанда шоир Пском водийсидаги баҳайбат тошлар орасидан қайнаб чиқиб турган муздай сувли чашма бўйида ўтириб, атрофга шавку завқ билан боқаркан, умрим бир неча йилга узайди, фақат Тошкент эмас, унинг атрофлари ҳам ғоят гўзал экан деганлари эсимда қолган.

Файз соҳибни аэропортда тантана билан кутиб олдик. У киши эски кадрдонлари — ёзувчилар, зиёлилар билан қучоқ очиб кўришди. Лекин кексалик аломатими, анча чўкиб қолгани шундоқ сезилиб турарди. Масковли Мила исмли таржимон аёл у кишининг кўлтиғидан олиб, машина томон бошлади.

Шу бўйи бир ҳафта давомида Файз соҳибга ҳамроҳлик қилдим.

Бир куни Мила «Ўтган йил жаноб Файзнинг бир жиддик асарлар тўплами босилиб чиққанди. Москвани қидир-қидир қилиб, бирон дона топиб беришолмади. Бу ерда бўлса керак, деяптилар. Мободо, топиб беролсак, шоирга жуда катта тухфа бўларди» деб қолди. Айни пайтда бу жиддий масалада ёрдам беришни уюшма котиби Рамз Бобожон ҳам илтимос қилиб, «биласан, бунинг сиёсий аҳамияти бор» дея таъкидлаб қўйганди.

Шоирнинг ғазалиёти, «кундалик» ва «эсдаликлар»дан иборат ўша «Сайланма» менда бор эди. Ўтган йили кузда китоб дўконларидан бирида кўзим тушиб, бир нечасини сотиб олган, уларнинг бир қисмини Файз соҳибнинг муҳлислари бўлган танишбилишларимга совға этгандим.

Шу баҳона азиз меҳмон хонадонимизга яна бир бор ташриф буюришга вақт топди.

У киши жовонда терилиб турган китоблардан бирини кўлига оларкан, менга ўгирилиб, маънодор жилмайди:

— Нега ҳеч қаерда топилмаяпти десам, ҳаммасини ўзингиз харид қилиб олган экансиз-да!

— Яхши китоб ишончли кўлларда бўлгани яхши эмасми!...

Файз соҳиб китобларни қабул қилиб оларкан:

— Раҳмат! Мени қарзга ботирдингиз. Дарвоқе, уни қайтараман, — деди-да, бироз сукут сақлаб кўшиб кўйди, — Биласизми, бизлар фақат расмий йиғилишларда, мажлис минбарларида учрашмай, ўзаро бордикелди қилиб, мамлакатларимиз ҳаёти, турмуш тарзини яқиндан ўрганишимиз керак. Халқларни бирибирига китоблар яқинлаштиради!

Файз соҳиб юртга қайтиш олдидан менинг қўлимга салмоқдор бир китобни тутди. Бу у кишининг 65 йиллик муборак ёши муносабати билан Бомбайда чоп этилган, қарийб минг саҳифали «Фан оор шахсият» номли тўёна қуллиёт эди. Диққатга сазовор яна бир жойи шундаки, бу китобнинг қатор суратли саҳифалари Файзнинг Ўзбекистонда бўлишига бағишланган эди.

Китоб зарварағига илиқ сўзлар билан дастхат битиб, ўз «қарзи»ни узган улкан шоирнинг бу эсдалиги ҳозир мен учун китоб жовонимдаги энг ноёб ҳазина ҳисобланади.

Шу ерда Файз соҳибга «алоқадор» яна бир қизик воқеани эслатиб ўтмоққа тўғри келади. Обрўли газеталардан бирининг муҳаррири асарлари ўртамиёна бўлган арбоб ёзувчимиз ва унинг китоблари ҳақида шоирдан интервью олишга буюртма бериб, ҳажми қанча катта бўлса, шунча яхши деб таъкидлаб ҳам кўйди ва ҳар кунни жон-ҳолимга кўймай ўз «чопари»ни юбораверди.

Ниҳоят, меҳмонга интервью ҳақида гап очгандим, ўша арбоб ёзувчининг асарларидан беҳабарман деб гапни қисқа қилди.

Шоир нима деган бўлса шуни муҳаррирга айтдим.

Шунда унинг ранги бўзариб кетди;

— Қизик экансиз! Ҳар кимга ҳам ишониб топширилавермайдиган масъул вазифани сизга юкласак, уддалай олмасиз. Уюштириш деган нарсани биласизми. ўзи!

Файз соҳибни кузатиб кўйганимиздан сўнг орадан кўп ўтмай, ўша газетада «уюштирилган» интервью босилди.

Ҳа, у пайтлар бу хил ёлғон сиёсатнинг думига пақир боғлаб даранглатадиган устамонлар кўп эди.

АБДУЛ САТТОР:

«Ҳали шундай кунлар келади».

1988 йилнинг айна табиат гулларга бурканган баҳор оқшомларидан бирида телефон жиринглаб қолди. Гўшакни кўтариб, эркак кишининг салмоқдор ҳамда ғоят такаллуфли овозини эшитдим:

— Ассалому алайкум. Масковдан кўнғироқ қилипман. Абдул Сатторман. Янги элчилик вазифамни Мирза Бобур қадамжоларини зиёрат қилишдан бошласам деб ният қилгандим. Тошкентда Сиз яхши танийдиган бизнинг фуқаро Муҳаммад Аббос Хон ҳам бор. Рафиқам икковимизга таклиф қоғози юборсангизлар яхши бўларди. Ҳозир бунинг қийинчилиги йўқ!

Ўша пайтлар юқорида таъкидланганидек, қарийб етмиш йил сиқув исканжасида бўлган Иттифокда демократия деган тушунчаларнинг шабадаси эсиб қолган, авваллари одамларнинг ҳаёлига келмайдиган мўъжизалар рўй бера бошлаганди. Шундай «мўъжизалар»дан бири — чет элдан ўз уйингизга осонгина меҳмон чақирини эди. Яна, қаердан денг, Покистондан! Яна, кимни денг, расмий шахс — элчини!

Кўп ўтмай, Тошкентда ишлаб, истиқомат қилувчи покистонлик ижодкор дўстим Муҳаммад Аббос Хон билан тегишли идоралардан маслаҳат олиб, Масковга таклифнома жўнатдик.

Покистон ҳукуматининг Совет Иттифоқидаги янги элчиси этиб тайинланган Абдул Саттор жаноблари рафиқалари Ясира бону билан Тошкентга ташриф буюришди.

Биз Ўзбекистон бўйлаб саёҳат режаларини иложи борича А.Саттор жанобларининг хоҳишига қараб тузишга ҳаракат қилдик. Андижон, Наманган, Уш каби шаҳарлардаги Бобур номи билан боғлиқ зиёратгоҳ жойларни, Самарқанду Бухорони кўрсатишни айтдик. Айниқса, ўта билимдон, мушоҳадаси кенг бу арбобнинг зиёлилар, ўзбек адиблари билан учрашишга, музейлар, тарихий обидалар билан танишишга иштиёқи баланд эди.

Сафарни ўзбек тасвирий санъати усталари ҳузурига ташриф буюришдан бошладик: мусаввирчиликда ўзига хос Беҳзодона мактаб яратган устоз Чингиз Аҳмар устахонасида, у кишининг камтарона хонадонида бўлган қизгин мулоқот меҳмонда катта таассурот қолдирди.

А.Саттор жаноблари машҳур «Улуғбек хазинаси» (у киши қизиқиб ўқиган экан) рўмони муаллифи билан кўришиш ниятини билдиргандилар, Ёзувчилар уюшмасида Одил Ёқубов, машҳур адабиётшунос олим Матёқуб Қўшчоновлар иштирокида кичик давра суҳбати уюштирилди. Унда ўзбек адабиёти, хусусан «Улуғбек хазинаси» ҳақида гап кетиб, меҳмон ўша даврга оид янгидан-янги тарихий далиллар билан асарни бобма-боб таҳлил қилиб берганида, муаллиф Одил ака ҳам, таниқли танқидчимиз ҳам қойил қолиб, офарин деб юбордилар.

Абдул Саттор рўмондаги Хўжа Аҳроп Вале образини яратишда «социалистик реализм»га оғиб кетиб, ўшанда бундай гапларни айтишга ўзимиздан

ҳеч ким журъат этолмасди, тарихий ҳақиқат нотўғри талқин қилинганлиги ҳақида ҳам гапирди.

Уюшмамиз раиси О.Ёқубов томонидан меҳмоннинг вақтларига қараб, каттарок доирада яна бир учрашув ўтказилса яхши бўларди, деган таклиф ўртага ташланди.

А.Саттор жаноблари бу қадар эътибор учун миннатдорчилик билдириб, албатта розиман, деб айтдилар.

Биз эркаклар қанчалик замонавий бўлмайлик, энг юқори мартабаларга эришмайлик, барибир шарқона удумнинг «қули» бўлиб қолаверамиз. Ҳар доим ҳам овруполикларга ўхшаб, рафиқаларимизни қўлтиққа олиб юравермаймиз.

Буни мен меҳмонлар ташриф буюришган куннинг индинига, Ясира бегумнинг гапларидан сездим. Улар кексаларга хос беозор овоз билан:

— Ўғлим, зерикканга ўхшайман. Бу ерда ҳам номоз ўқийдиган, мўмин-мусулмон менинг ёшимдаги аёллар бордир. Ният қилиб, мендан ёдгорлик бўлиб қолсин деб, ўзим билан битта Қуръони шариф олиб келганман. Шу муқаддас китобни ўша аёлга топширсам дегандим.

Бегум гапларини тушундим.

Ҳамкасб дўстларимдан бирининг кекса онаси бўлиб, эскичадан хабардор, кўп оқила, доно аёл эди. Учрашув режасини унга етказдик. Розилигини олдик, кутадиган бўлди.

Аёлларга хос ясан-тусан қилиб, меҳмондорчиликка ошиқаётган Ясира бегумнинг бегубор табассум балкиб турган чехрасига кўзим тушди-да;

— Қани, кетдик, Ҳасти Имомга, у ерда Муяссар бону деган дугонангиз кутяптилар, — дедим.

Ёшлиқдан бир кўрпада тепишиб катта бўлган оғайним, ёзувчи Хожиакбар Шайхнинг оналари садарайхон ва турфа гуллар ҳиди ҳаммаёқни тутиб ётган

ховлида маҳалланинг тўрт-беш қария аёллари билан ҳурматли меҳмонга мунтазир бўлиб ўтиришган экан:

— Вой, ўргилиб кетай Сиздан, қадамларингизга ҳасонот!

Қайсидир Шарқ файласуфи айтган экан: Барча аёлларнинг тили бир, чунки бутун инсониятнинг онаси — улар!...

Шу куни кечқурун «Ўзбекистон» меҳмонхонаси залларидан бирига тўкин дастурхон ёзилди. А.Саттор жанобларининг Тошкентдаги бир қанча олий ўқув юрларида билим олаётган покистонлик талабалар билан танишув кечаси бўлди. Ўттиз нафар талаба йигитлар ичида меҳмон сифатида таклиф этилган ёлғиз мен эканман, холос.

А.Саттор, Ясира бегумлар залга кириб келишганда, бирдан ҳамма жим бўлиб қолди. Меҳмонлар тўрдан жой олишгач, бу кечани уюштиришда елиб-югурган Аббос Хон ўрнидан туриб, йиғилганларга деди:

— Сафир жаноблари билан ушбу дастурхон атрофида бўладиган гурунган аввал ҳар ким қисқача маълумот бериб, ўзини таништирсин, лўнда қилиб, хоҳиш-истагини айтсин!

— Кани бўлмаса, Сиздан бошлаймиз, — деди Абдул Саттор чап ёндаги биринчи талаба «меҳмон»га ишора қилиб.

Ҳамма ўзини таништира бошлади: Покистоннинг палончи шаҳар ёки туманиданман, Тошкентдаги палон Олийгоҳда таълим оламан. Истагим...

Бу ерда ҳозир бўлган кўпчиликнинг «истаги» жиддий муаммолардан иборат эди. Афғонистондаги уруш туфайли, ўз ота-онасини 2-3 йиллаб кўролмайд юрганлар анчагина экан. Ҳатто, Покистоннинг ёнгинасида турсак-да, 5-6 баробар узоқ йўл босиб, Масков орқали юртимизга учамиз деганлар ҳам бўлди.

Кутилмаганда талабалар қаторида ўтирган каминага навбат келиб қолди. Ёнимдаги гавдаликкина мўйловдор «ҳамюрт» йигит ўзингни таништирақол энди,

дегандай биқинимга туртиб қўйди. Худди шу пайт Абдул Саттор жаноблари:

— Эшитамиз, Сиздан, — деди менга қўл ишораси қилиб.

«Шерикларим»га ўхшаш сиполик билан ўрнимдан туртдим. Ўзимни таништириб...Тошкент Олийгоҳини аллақачон битирганимни айтдим. Сўнг: «Истагим шуки, муҳтарам сафир жаноблари, Сиз янги элчи бўлиб тайинланган экансиз, Ўзбекистон билан Покистон халқлари ўртасидаги дўстлик муносибатларини тикланишига алоҳида эътибор берсангиз! Ўзингизга маълумки, Ҳиндистон билан алоқаларимиз анча мустаҳкам» дедим.

Меҳмоннинг жиддий тикилиб турган чеҳраси бирдан ёришиб кетди, кейин салмоқдор овозда:

— Албатта, бор диққат-эътиборни шунга қаратаман, — деди.

Талабалар ичида бирдан жонланиш бўлди. «Ваҳ-ваҳ» деган ҳаяжонли, маъқулловчи овозлар янгради.

Элчи жанобларининг Ўзбекистон шаҳарлари, Бобур қадамжолари бўйлаб қилган бир неча кунлик сафаридан сўнг келишувга асосан ўзбек адиблари билан учрашув куни, ҳамда вақти белгиланди.

Тошкентнинг қоқ марказига жойлашган Уюшмамиз биносининг учинчи қаватдаги катта мажлислар залига кўпчилик ижодкорлар тўпланишган. Бу зиёлиларимизнинг Покистон расмий вакили билан биринчи маротаба ўтказилаётган учрашуви эди.

«Иш қилиб бу тадбир тинчгина ўтсин-да!» Уюшмадаги эҳтиёткор раҳбарлардан бирининг раисимиз Одил Ёқубов қулоғига шипшигандай қилиб айтган овозини эшитиб қолдим. Шунда Одил ака товушини баланд қилиб, чапаничасига жеркиб бергандай гапирди: «Мунча ваҳима қилаверасиз! Саюз биноси партлаб кетармиди!»

Аньанага кўра аввал мезбонларга сўз берилди. Мартабали меҳмон билан биринчи бор учрашиб, очик мулоқот қилиш шарафига муяссар бўлганликдан беҳад хурсандлик баён қилинди. Албатта, ўша даврда кенг авж олган таомилга кўра бу «ўртоқ Михаил Сергеевич Горбачёв бошлиқ қайта қуришнинг ҳаёт-бахш шарофати» эканлигини деярли ҳар бир нотик таъкидлаб ўтди.

Шундан кейин Ўзбекистондан олган илк таасуротлари, Пок-Ўзбек муносабатлари ҳақида меҳмонга қатор саволлар берилди. Саттор соҳиб батафсил жавоб қайтарди.

Учрашув сўнггида минбарга чиқиб, Бобурийлар салтанати ва унинг Ҳинд яримороли халқларининг маданий-маърифий ҳаёти ва давлатчилик тузумига қўшган хиссалари ҳақида гапирди.

Абдул Саттор жаноблари:

— Бизлар риштадорлиги узоқ асрларга бориб тақалладиган кондош-жондошлармиз. Бугун Шарқ оламини ўз — ақл-заковати билан лол қолдирган буюк аллома-ю уламолар юрти Ўзбекистон покистонлилар учун муқаддас зиёратгоҳ ҳисобланади. Бу ернинг тупроғида Имом Бухорий, Ат Термизий, Баҳовиддин Нақшбандий сингари буюк зотлар абадий уйкуда ётишибди. Мен бизларни руҳан бир-биримизга боғлаб турган мана шу бобокалонларимиз ҳурмати, Ал Беруний, Ал Хоразмий, Мирзо Бобур, Мирзо Ғолиблар ҳурмати халқларимиз ўртасидаги дўстлик ришталарини қайта боғлашга қўлимдан келганча ҳаракат қиламан, — деди-да, ҳеч ким кутмаган шундай гапларни ҳам айтиб юборди:

— Иншооллоҳ, шундай кунлар келадики, Тошкентда Покистон элчихонаси, Исломободда эса озод Ўзбекистон элчихонаси очилади! Бу кунларни кўриш ҳаммамизга насиб этсин. Ана унда янада яқинроқ бўлиб қоламиз. Пўлат тўсиқлар билан ёпиб ташланган, узоқ йиллардан бери хувиллаб ётган карвон

йўлларида яна аввалгидай гавжум ҳаёт қайнайди. Унга сарбонлик қилиш асосан Сиз ижодкор зиёдиларнинг зиммангизга тушади!

Нотикнинг айниқса, «Озод Ўзбекистон» деган сўзлари бу учрашувда ҳозир бўлган «Иттифоқнинг ажралмас ягона Буюк давлат» эканлигига қаттиқ ишонган баъзи кимсаларни чўчитиб юборганини залда кўтарилган бир неча дақиқали ғала-ғовурлардан сезса бўларди. Минбарда ўтирган, учрашувда ҳозир бўлганлардан айримлари «эҳтиёткорлик» юзасидан (уларнинг биронтаси бу сўзларга қарши «жавоб» қайтаришга ботинолмади чоғи) энгашганча, қисиб-қимтиниб зални тарк этдилар.

Қарангки, Абдул Саттор жанобларининг башорат қилиб айтган сўзлари орадан кўп вақт ўтмай амалга ошди — Озод Ўзбекистон пойтахти Тошкентда биринчилар қатори Бош Вазир Муҳаммад Навоз Шариф иштирокида Покистон Ислоҳ республикасининг элчихонаси очилди. Элчи бўлиб халқларимиз ўртасида мавжуд бўлган азалий дўстлик жонкуяри, қисқа вақт ичида кўплаб ёр-биродарлар орттириб, ўзининг камтар ва дилкаш инсонлиги билан меҳримизни қозонган Шафқат Али Шайх жаноблари келдилар.

Яқинда у кишининг хизмат муддати тугаши муносибати билан уюштирилган хайрлашув кечасида мен ҳозир бўлолмадим.

Йиғилганлар юрагидаги бор гапни мухтасар қилиб, кўзга кўринган ижодкор, шоир Тўра Мирзо элчи жанобларига қарата шундай дебди:

— Шайх ака! Сиз беш йиллик фаолиятингиз давомида ажойиб фазилатларингиз, Ўзбекистонга бўлган меҳрингиз билан кўпчиликнинг ҳурматиغا сазовор бўлдингиз. Мамлакатларимизни ҳар жиҳатдан яқинлаштиришга моҳир сарбон сифатида қарвонбошилиқ қилдингиз. Сиз ўзингиз билан чексиз меҳр-муҳаббатимизни олиб кетмоқдасиз. Бу бизнинг Покис-

тондаги барча ёр-биродаримизга бўлган мухаббатимиз ҳамдир.

Агар мен шу хайрлашув кечасида бўлганимда, айнан шу сўзларни айтиб, кўндан бери ният қилиб юрган бир сидра ўзбекча сарпо кийдирган бўлардим. Афсус, Покистонда сафарда эдим.

ИЗҲОР УЛ ҲАҚ:

«Қадим табобот алломалари томонидан айтилган яқин кишилар дийдори ҳар қандай дори-дармондан зиёда эканлигини мен ўзим гувоҳи бўлдим».

Исломободли Изҳор ул Ҳақ сўқмоқлардан йўл топиб, биринчилардан бўлиб эндигина мустақилликни қўлга киритган мамлакатимизга ташриф буюрган, бизнинг янгича ҳаёт йўлимиз ҳақида ўз ватандошларига илк бор ҳақиқатни етказган таниқли шоир, журналистдир.

У рафиқаси Зоҳида бону, жажжи қизи Марзия билан икки марта хонадонимиз меҳмони бўлган. Изҳор соҳиб кунт билан ўзбек тилини, Зоҳида хоним ўзбек пазандачилиги сирларини ўрганишди.

Покистонли бу дўстимиз «Халқ сўзи» газетига берган интервьюларидан бирида шундай деган эди: «Мен Ўзбекистонда бизнинг тилимизни билувчилар, унга ҳурмат билан қаровчилар жуда кўплигини кўриб, ҳайрон қолдим. Ўзбек тилини ўрганиб, бу ердан турли дарсликлар олиб кетиб, ўз мамлакатимда ҳам ўзбек тилига қизиқувчилар тўгараги очиш ниятидаман. Чунки тил билиш — дилларни яқинлаштиришнинг асосий воситасидир».

Изҳор соҳиб ўз сўзи устидан чикди. Исломободда юқорида номи зикр қилиб ўтилган Асадуллахон

Муҳаққик билан ҳамкорликда ўзбек тилини ўрганиш тўғараги ташкил этди.

Покистон матбуотида Мустакил Ўзбекистон, унинг адабиёти ҳақида қатор мақолалар туркуми, «шеърый мушоҳадалар» эълон қилди.

Жажжи Марзиянинг эса Исломободдан юборган «Ўзбекистон таассуротлари» суратлари ҳамда ўзбек тенгдошларига илик сўзлар битилган мактуби республикамиз болаларининг «Тонг юлдузи» газетасида босилиб чиқди.

Яна шуни айтмоқ керакки, Изҳор соҳиб Ўзбекистонга қилган илк сафаридаяк «Олтин девор»ни тамоша қилиб, унинг муаллифи ва шу комедия ҳақида мақола ёзиб кўпчиликни «таништирган» кишидир.

Биз у киши билан доим телефон орқали гаплашиб турардик. Ўзбек-Пок, Пок-Ўзбек адабий алоқаларига доир янгиликлар билан бир-биримизни хабардор этардик.

Изҳор соҳиб ҳар ойда бир-икки мартаба бизлардан, айниқса қизимиз Холидадан ҳол-аҳвол сўрашни қанда қилмасди.

Нима сабабдандир алоқаларимиз кутилмаганда икки ойча узилиб қолди. Биз Исломободга телефон қилиб, Зоҳида бонунинг хомушгина:

— Қасалхонадалар, — деган овозини эшитдик.

— Нима бўлди, тинчликми? — сўрадик ундан.

— Тоблари қочиб, иситмалари тушмаяпти.

Ҳар ҳафта телефон қиламиз. Гўшакни Маҳваш кўтаради; Ҳасан кўтаради; Марзия кўтаради; баъзан Зоҳида кўтаради, бир хил жавоб: иссиқлари тушмаяпти!

«Икки ой муттасил бундай бўлиши мумкин эмас!» Хонадонимизда шифокорларга хос ваҳима бошланди. Исломободли ҳамкасбларга юборилган илтимоснома-сўровга мувофиқ тезгина факс орқали беморнинг «қасаллик тарихи» келди. Бир ҳафта вақт уни таҳлил қилишга кетди.

Нихоят, икки мутахассис — шифокор Лолахон Мелибоева, Чаман Нуриддиновалар бемор хузурига учишди. Аэропортдан тўғри Изҳор соҳиб ётган Исломободдаги энг катта, замонавий даволаш асбоб-ускуналари билан жиҳозланган шифохонага кириб келишди.

Бу худонинг қудратими ёки қандайдир мўъжизами, икки ярим ойдан бери юқори ҳарорат билан бош кўтармай ётган шоир шу куни биринчи маротаба оёққа туриб, меҳмонлар билан анча вақт гурунг килди.

— Шунча жойдан икки синглим мени даволайман деб келишса-ю, оёқ узатиб ётсам, яхшими! — лейди Изҳор ул Ҳақ уларга жилмайиб қараркан ва хонани муаттар ҳиди тутиб кетган олтиндай сан-сарик Амирий қовунларига ишора қилади, — Ўзбекистон бўйлари қандай муаттар, бундан бир бора тўйиб нафас олган ҳар қандай ҳаста шифо тониб, соғайиб кетиши муқаррар.

Бемор руҳиятида қутилмаган соғайиш жараёни рўй берганидан таажжубга тушган даволовчи шифокорлар унга қараб:

— Жаноб, бундай экан, ўзбекистонли ҳамкасб-ларимизни аввалроқ чақирар эдик-ку! — дейишди ҳазилга йўйиб.

Ўзбек шифокорлари келишганига тўрт кун бўлди деганда Изҳор ул Ҳақ соғна-соғайиб, уйига қайтди. Шу муносабат билан уни йўқлаб хонадонига шоир-ижодкорлар, яқин дўст-оғайнилари келишди. Мушоира бўлди, дўстлик, меҳр-оқибат ҳақида ғазаллар ўқилди. Унда ўзбекистонли шифокорларга бағишланган шеърлар ҳам янгради.

Шу куни одатга хилоф равишда мезбон шеър ўқимади. Йиғилганларга қарата дил изҳорини оддий сўзлар билан шундай баён этди:

— Қадим таботот алломалари томонидан айтилган яқин кишилар дийдори — ҳар қандай дори-дармон-

дан зиёда эканлигини мен ўзим гувоҳи бўлдим. Ана, ўзбекистонли меҳрибон сингилларим! Уларни унутиб бўладими!

Шифокорларимиз қайтиб келишгач, яхши бир чўян қозон олдим. Азонда Тошкентнинг Чорсу бозорига бориб савзи-пиёз, гўшт-ёғ, зиравор, қўйингчи беш кило гурунчга мўлжалланган палов масаллиғи, ковун-тарвуз, Покистонда анча танқис мева ҳисобланувчи бир картон қути гилос, Наманган ширмон нони, Тошкент патирларидан олиб аэропортга чиқдим. Ёнимда Уюшмамиз раиси Абдулла Орифнинг Изҳор соҳибга Ўзбекистон ижодкорлари номидан сихат-саломатлик, бардамлик тилаб йўллаган мактуби ҳам бор.

Ахир, якин дўстимиз шунча бетоб бўлиб ётгач, соғайиб уйига қайтганидан кейин кўнглини кўтариш, бир «ис чиқариб» юбориш керак-ку! Қолаверса, ўзбекчилик!

Учоқ қарийб бир ярим соатли парвоздан сўнг Исломобод аэропортига келиб қўнди.

Ҳаво Тошкент жазирамасига ўхшамаса-да, анча дим, одамни лоҳас қиладиган даражада иссиқ эди.

Кутиб олишга чиққан Изҳор соҳибнинг катта ўғли Ҳасан билан кучоқ очиб кўришдик-да, ўзимизни салқин ҳаво уфуриб турган машина ичига урдик.

— Ҳозир шаррос жала қуяди-да, ҳавонинг шашти пасаяди, — деб қўйди Ҳасан машинани теп-текис йўлдан шаҳар томон елдириб кетаркан, қаршимизда увада-увада бўлиб судралиб келаётган қалин булутларга ишора қилиб.

Чинданам ўн-ўн беш минутлар ўтар-ўтмас шундай жала куйиб бердики, ҳаммаёқ сувга тўлиб кетди. Назаримда биз атрофи маҳкам беркитилган, сув кирмас қайикда сузиб кетаётганга ўхшардик.

Жала қанчалик тез ёққан бўлса, шунчалик тез тинди, гўё булутлар ҳов анаву баланд тоғлар бағридан баҳайбат сон-саноксиз мешларига қамаб келтирган

сувни борлик устига шоша-пиша тўқди-да, қиска муддат ичида осмон юзига сингиб кетгандай бўлди.

Борлик чараклаб кетди. Ҳасан машина деразаларини очиб, кондиционерни ўчирди. Муздай роҳатбахш хаводан тўйиб-тўйиб нафас ола бошладик.

Изҳор соҳибнинг ҳовлиси тўрига ўчоқ ясаб, қозон ордик. Зоҳида хоним ўзбекча қилиб савзи тўғрашга тушди. Маҳваш дастурхон тузатишга киришди, Ҳасан олов ёкишга тутинди.

Соат бешларга ош дамланди. Ўзбекча хонтахталар кўйиб, атрофига кўрпача ёзилган кенгина хонада Изҳор соҳибнинг яқин ошна-оғайнилари, Исломободда хизмат қилаётган ўзбекистонли ҳамюртларимиз хозир бўлдилар.

Элчихонамиз бош котиби Тошмирза Холмирзаев Изҳор соҳиб кўн хурмат қиладиган «Эркин Воҳид билан Абдулла Ориф Ўзбекистонга сурур бахш этиб турувчи бир-бирига туташ икки жўшқин дарёлардир» деб таъриф этган, Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси раиси йўллаган мактубни ўқиб берди. Мезбон уни гоят ҳаяжон, кўзларида ёш билан тинглади.

Бу бир-бирига йўл тониб, эзгуликка йўғрилган юракларнинг муштараклик нишонаси эди.

Шоирлар тил топишган жойда ҳар қандай хусумат, ғийбат, парокандаликка ўрин қолмайди деб айтган экан Шарқ алломаларидан бири.

МУҲАММАД АББОС ХОН:

«Машина Карачига боради».

Маълумки Покистон шундоқ даричамиз рўнарасидаги мамлакат. Лекин жуда «йироқ»лаштириб, қора пардалар билан тўсиб ташланган эди.

Назаримда мана шу «парда»ни хиёл кўтариб, халқларимизни тўсик тиркиши ортидан бир-бирига овоз бериб, бир-биридан хабар топишга маълум даражада ҳисса қўшган кимса — покистонли ёзувчи, журналист Муҳаммад Аббос Хон деб биламан.

Унинг Ҳинд-Пок матбуоти саҳифаларида Ўзбекистонимиз ҳақида мунтазам босилиб турадиган самимий мақолаларини ўқиб борардим. Шу баҳона бўлиб, бу ажойиб Инсон билан Тошкент Олий ўқув юртларидан бирида таҳсил олиб юрган пайтларидаёқ танишиб қолганман.

Бир куни Аббос Хоннинг «чет»да босилган «Буюк ишак йўли»ни тиклаш ҳақидаги катта, салмоқли мақоласини таржима қилиб, ўзимизда чиқармоқчи бўлдим. Бирок, рухсат этишмади. Афтидан, қадимий бу Йўл очилиб, одамларнинг ўзаро борди-келдиси кўнайиб, «тўс-тўполон» бошланиб кетишидан ҳайиқишди, чоғи!

Аббос Хон Карачи порти орқали Ўзбекистон ва унга қўшни (республикалар) ҳозирги мустақил давлатларни тўғридан-тўғри денгизга «чиқариб юбориш» масаласини ўн йиллардан бери кўтариб келаётган ижодкор.

Шунингдек Аббос Хон турли матбуот саҳифалари орқали Покистоннинг дунё билан савдо қилувчи йирик тижорат фирмаларига «Очиқ хат»лар йўллади. Бевосита (Масковсиз) савдо-тижорат алоқаларини бошлаш имкониятларини тушунтирди. Ниҳоят, унинг бу уринишлари, елиб-югуришлари беҳуда кетмади... Бирок, қайта қуриш деб аталган даврга хос шубҳаланишлар, бунинг оқибати нима бўларкин дея иккиланишлар анча вақт ўз таъсирини ўтказиб келди. Муҳаммад Аббос Хоннинг ярим сочи мана шу пайтда оқариб кетди, десам хато бўлмас.

Уша пайтлари Фарғона йўлларида тасодифан учраб қолган бу покистонли тижорат «элчиси» ҳақида шоиримиз Эркин Воҳид «Ўзбекистон адабиёти ва

санъати» газетаси саҳифаларида шундай деб ёзганди: «Куюнчак, ишнинг кўзини биладиган бу йигитга кулоқ солмоғимиз, жаҳон тарозусининг ҳалоллик қонунияти асосида савдо-сотик учун бағримизни кенг очмоғимиз лозим»...

Айни пайтда бизга элчи бўлиб келган Шавкат Али Шайх жаноблари жумҳурият ёзувчилари билан бўлган учрашувда:

— Халқларимиз тарихи қадимдан узвий боғлиқдир. Шундай экан, маданият, адабиёт ва тижорат соҳасида сизлар билан яқиндан алоқалар ўрнатишдан манфаатдормиз. Иншооллоҳ, бу ерда Муҳаммад Аббос Хондай вакилларимиз бор экан, бу ниятлар амалга ошгай, — деган эди.

Минг қатла шукурки, ҳозир бу яхши тилаклар амалга ошаётганининг гувоҳи бўлиб турибмиз.

Шу ўринда Покистондаги энг йирик газета «Жанг»нинг бош муҳаррири Ҳасан Ризвий жанобларининг «Ўзбек адибига тўрт савол» интервьюсининг Муҳаммад Аббос Хонга алоқадар қуйидаги қисмини келтириб ўтиш ўринли деб ҳисоблайман.

«САВОЛ: — Афғон юртида кўпдан бери давом этиб келаётган биродарқушлик уруши барҳам топажак. Ана ўша, ҳаммамиз орзу қилган кунлардан сўнг Пок-Ўзбек алоқалари қай даражада ривожланади деб ўйлайсиз?

ЖАВОБ: — Агар бу саволни бермаганингизда, ўзим Сиздан шу мавзу ҳақида ҳам фикрлашайлик деб илтимос қилган бўлардим. Чунки бу масала узок йиллардан бери Тошкентда истиқомат қилиб келаётган Покистонли ёзувчи ва публицист дўстим Муҳаммад Аббос Хон икковимиз юрагимизни ўртаб келади. Бир куни денг, Масков матбуотидан Ҳиндистон ярим ороли мамлакатлари билан Ўзбекистонни боғловчи Тошкент-Термез-Афғон Катта Магистрал йўли қурила бошлаганлиги ҳақида хабар ўқиб қолдик. Ҳайрият, Покистон, Ҳиндистонга машинада борадиган бўпмиз

дея ўзимизча режалар туздик. Аббос Хон тарихий хужжатларни кенгроқ ўрганиб, «Буюк Ипак йўли очилиш арафасида» деган янги мақолалар туркуми ёзди. Бу аввал ўзимизда, ҳатто унча-мунчага лаққа тушавермайдиган Ҳинд-Пок матбуот саҳифаларида ҳам босилиб чиқди. Орадан кўп ўтмасдан денг, ёш, ғайратли эканмиз, шоирона кайфиятлар билан ўзимиз «очган» «Ипак Йўли» бўйлаб Покистонга қараб менинг машинада равона бўлдик... Самарқандга етай деганимизда Катта Магистрал йўл бўйида турган икки киши олиб кетинглар, дегандек қўл кўтарди. Аббос Хон машинани тўхтатинг деди ва қўл кўтарганлардан «Қаёққа?» деб сўради. Улар «Бухорога» дейишди. Шунда ҳамроҳим афсуслангандай бош чайқаб «йўлимиз айри экан, — бизлар Карачига кет-япмиз!» деди... Шубҳасиз совет армияси соқчилари бизни Термизга яқин ҳам йўлатишмади. Шундан кейин бир ой ўтар-ўтмай ўша Катта йўлдан тинч савдо қарвони эмас, минглаб танклар осойишта Афғон ерига бостириб кирди, осмонни қора қузғундай ажал уруғини сочувчи самолётлар қонлади. Бизнинг умидларимиз чиппақка чиқди. Қарийб ўн йилга чўзилган бу шармандалиқ уруш босқинчиларнинг ўзига катта талофат келтирди. Лекин тинч Афғон юртига ташлаб қўйилган олов ҳамон тингани йўқ. Шу кунларгача давом этиб келаётган бу биродарқушлиқ урушига чек қўйилиб, ўзаро сулҳлар тузиладиган кун яқин деб ўйлайман. Ана унда савдосотик, борди-келди йўллари кенг очилиб, ажаб эмас, бизлар яна Аббос Хон иккимиз Карачига қараб, машинада йўлга тушсак...»

Дарвоқе, ҳозирча Карачига самолётлар учиб турибди.

ЎЗБЕКИСТОН ДЎСТЛАРИ

Тоҳир Аслам Гўра — бу йигит билан бир неча йил аввал Муҳаммад Аббос Хон таништирган. Ўта камтар, камсукум, самимийлиги ҳар қандай одамни ҳам ўзига ром этиб олади. У тортиқ қилган «Хикоялар» китобини ўқиб, Тоҳирга бўлган ҳурматим янада ошди. Ёзганлари ҳам ўзи каби содда, беғубор туйғулар билан йўғрилган.

У билан оилавий борди-келди қилиб турамиз. Бир марта кекса онаси мени кўриб дуо қиларкан «ҳайрият, Сиздай ўртоғи бор экан, кўнглим тўқ бўлди, энди сизам ўғлимсиз-да» деганди... Қаранг, худди мана шу мазмундаги сўзларни бундан бир неча йил муқаддам Аббос Хон Наманганга борганда раҳматли онамиз айтиб «Сиз ҳам ўғилларимдан бирисиз» дея елкасига қоқиб қўйгандилар. Оналар қалби қай даражада бир-бирига монанд бўлади-я!

Тоҳир Лахўрда нашр этиладиган «Ружҳанат» адабий журнаlining ҳомийси ва бош муҳаррири. Кўп ўтмай ўзи иш бошлаган кичик ноширлик идораси замирида «Гўра паблишарс» нашриётини ташкил этди.

Бу нашриёт қисқа вақт ичида Ўзбек-Пок адабий алоқаларининг яқин тарғиботчиси бўлиб танилди.

«Ружҳанат» журнали саҳифаларида ўзбек адабиёти номаёндалари ва Ўзбекистон ҳақида мунтазам хабарлар босила бошлади.

Айниқса, «Гўра паблишарс» томонидан Ансориддин Иброҳим нашрга тайёрлаган «Ўзбекча-урдуча муштарак сўзлар луғати» китобини оммавий нусхада босиб чиқарилиши икки мамлакат халқининг тил-удили бир-бирига қанчалик яқин, ҳамоҳанглигининг

далили сифатида Покистон ва Ўзбекистонда катта кизиқиш уйғотди. Китоб тез орада тарқаб кетди.

Хозир шу китобни ўзбекистонли ноширлар билан ҳамкорликда тўлдирилган нашрини босиб чиқаришга ҳозирлик кўрилмоқда.

Муҳаммад Аббос Хон ўзининг узок йиллик кузатишлари асосида мустақил ўзбекистонимиз ҳақида ажойиб «Кундаликлар» ёзди. Бу асар ҳам «Гўра паблишарс» нашриётида ёруғлик юзини кўриб, тонги қалдириғочдай Покистон бўйлаб тезда тарқаб кетди.

Аббос Хоннинг худди шу мавзу давоми бўлган «Қуветтадан Бухорогача» сафарнома асарини ҳам Покистонли китобхонлар илиқ қарши олдилар.

«Гўра паблишарс» Ўзбекистон республикаси мустақиллигининг икки йиллиги муносабати билан ўз мухлисларига яна бир салмоқли совға — «Ўзбек насри антологияси»ни тақдим этди. Ундан Саид Аҳмад, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Ўткир Хашимов, Мирмуҳсин, Носир Фосилов каби ўн беш ўзбек адиби ҳақида маълумот ва уларнинг асарлари жой олган.

Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон тараққиёти ва унинг келажакдаги истиқболларига бағишланган икки китоби ҳам шу нашриёт томонидан урду ва инглиз тилларида босиб чиқарилди.

Хозир «Ўзбек шеърияти антологияси» китобини чоп этиш учун тайёргарлик кўрилмоқда.

Куни кеча машҳур ёзувчимиз Неймат Аминовнинг «Темирчидан қолган тиллолар» асари «Бир аср ҳикояти» номи билан Исломобод, Равалпинди, Лахўр, Карачи китоб дўконларида пайдо бўлди. Асар кўпчиликда кизиқиш уйғотганлигини шундан билса бўладики, Покистон матбуоти унга бағишланган қатор тақризлар босиб чиқарди. Шулардан бири машҳур адиб Отаул ҳақ Қосимийнинг «Юз ёшли темирчининг ҳикматлари» номи билан нуфузли «Наваи вақт» газетасида эълон қилинган катта таҳлилий мақоласидир.

Дарвоке, Ўзбекистон-Покистон ёзувчилари орасида ижодий дўстлик алоқаларини боғланишида ҳам Т.А. Гўранинг хизматлари катта. Ўтган йили унинг ташаббуси билан Покистон мамлакатининг йирик адабиёт номаёндalари Отаул ҳақ Қосимий, Амжад Ислоҳ Амжад ҳамда ҳажвий асарлар устаси Юнос Баттлар ўзбек адиблари Саид Аҳмад, Неймат Аминов, Анвар Обиджонларнинг меҳмони бўлиши, гап-гаштак қилиб аския айтишиши. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида дўстона учрашувлар ўтказилди.

Шу дўстлар биз Лахўрга келганимизни эшитибок, хузуримизга ташриф буюриши. Ўзбек комедиясини Покистонда қўйилишидек ҳайрли иш йўлида нимаики хизмат бўлса, камарбасталиқларини изҳор этиши.

Хуллас, бизларга руҳан мадад бериб, рағбатлантириб турувчилар, йўқловчилар жуда кўп эди. Матбуот, радио, телевидениенинг диққат марказида турдик.

Айниқса оқшом тушиши билан телефон кўнғироқлари тинмасди. Кўпчилик «Устод Ансориддин бормилар?» дея соф ўзбекчалаб сўрар, бу шубҳасиз ҳамюртимизнинг собиқ ўқувчилари — оддий хизматчилар, олимлар, мактаб ва коллеж ўқитувчилари бўлиб, бундан икки йилча муқаддам Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари ташаббуси билан очилган ўзбек тилини ўрганиш курсида сабоқ олган кишилар эди. Улар «Олтин девор» билан боғлиқ ишларимиз қандай кетаётганлиги билан қизиқишар, меҳмонга таклиф этишарди.

Бирок, фурсат кам эди. Асосий вазифа — комедияни бир йўналишга солиб олиш, айниқса ёш актёрлар билан кўпроқ ишлашга тўғри келарди.

Нихоят, ёзувчи дўстларимиз қўйишмади — тушлиқни бирга қилишга кўндириши. Тохирнинг машинасида шаҳар четига қараб жўнадик. У ерда «Нон-туз» деб номланган шинам ресторанда бизни кутишарди.

Тўкин дастурхон тўрида ҳозирги замон Покистон адабиётининг энг мўътабар кекса вакиллари билан бири, ёши ўтиб қолган бўлса-да, ҳали тетик ва хушёр Аҳмад Нодим Қосимий ўз кизи билан савлат тўкиб ўтирибди. У кишининг ёнида Амжад Исломо. Унга қарши томонда, негадир стол бурчагида Отаул ҳақ Қосимий, ўртада Юнус Батт яна беш-олти қалам аҳли бор эди.

Тошкентда, ўтган йилнинг ёзида (!) бошланган аския давом этаётган эканми, Амжад Исломо Отаул ҳақ соҳибни «мўлжал»га олиб:

— Ҳа, таксир, жуда бурчакка тикилиб қопсиз, чиқарворайми? — дея гап отди.

Отаул ҳақ соҳиб ҳам бўш келмади:

— Урунишингиз зое кетади, ҳаммаёғингиз силлиқ-ку, ахир!

Ўртада гуррос кулги кўтарилди. Бу Амжад соҳибнинг доим ятиллаб турувчи бир туки йўқ бошига ишора эди.

Амжад соҳиб гапни чалғитмоқчи бўлди шекилли:

— Ана, ниҳоят «Олтин девор» тарафдан келиб қолишди! — дея остонада пайдо бўлган Тоҳирга ишора қилганди, рақиб тағин гапни илиб кетди:

— Хушёр бўлинг, унинг «тирқиш»идан мўралайман деб шўр пешонангизни гурра қилиб олманг. Бу аҳволингизни кўриб мухлисларингизнинг хафсаласи пир бўлади!

— Ташвиш чекманг, Сиз каминанинг бошида турсангиз, буларнинг зоти шундай экан деб кўя қолишади!

Зални яна қаҳ-қаҳа босди. Айниқса, Нодим Қосимий ўзини туголмай қулар, ҳар икки хазилкаш «рақиб»ларга қўлларини кенг ёзиб, қойил деб қўярди.

Охири гап пайрови «Наваи вақт»да мунтазам бериб бориладиган машҳур «Девор тирқишидан» руқни ҳақида эди. Унинг доимий муаллифи Отаул ҳақ Қосимий бўлиб, шу «тирқиш»дан кўрган, қузатган,

гувохи бўлган «хаётий лавҳалар»и кўпчиликни хушнуд этиб келади. Қирқ йилки, ҳар жума куни газетхонлар ўз сеvimли ёзувчиларини шу «тирқиш»да пайдо бўлишини орзуқиб кутишади.

(Сўз аввали — Муқаддимада шама қилиб ўтилганидек, камина кимлардан оқ фотиҳа олиб, қўлига қалам туггани энди батафсилроқ оидинлашган бўлса керак)

Дарвоқе, Отаул ҳақ Қосимий, Амжад Ислоом Амжадлар — тенгдош, бир-бирига қадрдон оғайнилар. Айтишларича, туғилган йил, о-ю кун, ҳатто вақт-соати ҳам бир эмиш... Келбату барвасталикда-ку, ойна рўнарасида туриб, андоза олишганми, дейсиз. Лекин улар ижод бобида бутунлай «тескари» қалам тебратишади: Отаул ҳақ Қосимий машҳур ёзувчи, публицист, дараматург бўлса, Амжад Ислоом донг таратган назмгўй-шоир! Яна эслатиб ўтилганидек, «БОШ»дан ҳам бор-да! Баъзан шу «қусур» кизгин баҳсларга сабаб бўлади. Икки дўст бир-бирларини туртиб, «мусобақа» қилишмаса туришолмайди.

Айниқса ўтган йили бир неча кун давомида устоз Саид Аҳмаднинг ичакузди «қайроқи» гапларини эшитиб, анча тажриба орттиришганди. Бу ҳазил-мутоибалар фарғонача аскияга ўхшашлигини айтиб, унинг нозик қочиримли «ижро услуби»дан хабардор қилгандик.

Бугунги ўтиришимиз ҳам худди Қўқон ёки Марғилоннинг қайсидир чойхонасидаги бир гуруҳ дўстларнинг давра гурунгига ўхшаб, ҳазил-мутоибалар бир-бирига уланиб кетаверди. Баъзан мавзу жиловни хушқомат, танноз аёллар кўпроқ ёқтирадиган пўрим мўйловли доктор Юнус Баттга ўтиб кетар, лекин дарров унинг ландовур «эшаги» (бу хажвчи дўстим шу заҳматқаш махлуқлар хусусида анчагина латифа ёзиб, китобот этган)ни пеш қилиб, мот этишар, шунда Отаул ҳақ соҳиб:

— Қалай, машқимиз дурусти? Энди Марғилонга бориб, аския айтишсак бўлаверар? — дея менга ғоз қараш қилиб кўярди.

Шу ўринда бир нарсани айтиб ўтишга тўғри келади: ёз ойларида, Фарғона водийсининг гўзал ва сўлим Марғилон шаҳрида ўтказиладиган анъанавий аскиячилар мусобақасига ҳар икки ижодкорни таклиф этиб, мактуб йўллагандим. Амжад соҳибдан жавоб келди: «Минг афсус, менинг мот қилувчи гапларимга чидамаган рақибим чет элга бош олиб, тўғрироғи, Норвегияга мамлакатимиз элчихонасига бош бўлиб кетиб қолди... Шу сабабларга кўра, Марғилон мусобақасида қатнашишни маълум муддатга кечиктирамиз. Мен рақибсиз — бир ўзим майдонга чиқолмайман-ку, ахир!»

Нихоят, дастурхонга фотиҳа ўқилиб, ўрнимиздан туришимиз билан нарироқдаги стол атрофини тўлдириб ўтирган бир тўп шўх, кўҳлик қизлар (шу яқин атрофдаги бирон ўқув юртининг талабалари шекилли) қўлларида китоб, ён дафтар билан атрофимизни ўраб олишди, дастхат ёзиб беришни илтимос қилишди.

— Бу ерда ўзбекистонли меҳмонларимиз ҳам бор. Дастхатни аввал меҳмонлар ёзишсин! — дея бизларга ишора қилди Нодим соҳиб.

Самина деган қиз сумкасида Амжад Ислоннинг янги чиққан бир жилдли ғазаллар китоби бор экан. Унга эсдалик дастхатини мен ёздим. Имзони шоир икковимиз кўйдик.

Отаул ҳақ соҳиб ўзини тутиб туrolмади:

— Қизлар китобини бағрига босиб юрган шоирдан бахтли одам бўлмаса керак, бу дунёда! — деди-да, муаллифнинг китоб муқовасидаги катта суратига ишора қилди, — Кўриб кўйинглар дўстимни, ҳақиқатан пешонаси ярқираган одам! Бундай кишилар билан ўлим ҳукмидан бошқа ҳамма нарсага имзо чекавериш мумкин. Қани, қаламни менга ҳам беринглар!

Бу сафарги қаҳ-қаҳага қизларнинг ҳам латиф кулгулари кўшилиб кетди.

АДАБИЙ МУҲИТ

Модамики гап адабиёт ва унинг муҳлислари ҳақида кетган экан, мен шу ерда ўқиган, билган, кузатганларимга таяниб, улкан Покистон адабиётининг оқсоқол вакиллари ва ҳозирги навқирон авлоди ҳақида фикри ожизим доирасида, мухтасар маълумот бериб ўтмоқчиман. Номи зикр этилмаган, лекин кўп захмат билан ижод этаётган кекса-ёш ҳамкасбларим мени кечирсинлар. Чунки ёзаётганларим чуқур адабий таҳлил эмас, бу мавжли «олам»га шунчаки бир назар ташлаш холос.

1947 йили Ҳиндистон ярим оролида пайдо бўлган Покистон Ислом Республикаси ва унинг адабиёти кўп асрли тарихга эга. Яъни илдиzlари теран, минг йиллар давомида яратилган қадимги ҳинд, форс, Шарқ мумтоз адабиёти сарчашмаларидан баҳраманд бўлиб, ривож топган.

Ҳинд-Пок давлатлари мустақилликка эришгандан кейин ҳам асосан ҳиндистони — урду қалам тебратувчи ҳар икки мамлакат ижодкорлари бир-бирларидан узилиб қолмадилар. Адабий кадриятлар Ҳиндистон-у Покистоннинг даҳлсиз бойлиги бўлиб қолмоқда.

XX аср урду адабиётининг Муҳаммад Иқбол, Жўши Малиҳабодий, Файз Аҳмад Файз каби улкан намояндалари ҳамон Ҳинд-Пок мамлакатларида юкори даражада эъзозли эканликлари бунинг ёркин далилидир.

Тўғри, 1965 йиллар давомида бир мунча муддат танг бўлиб турган ўзаро муносабатлардаги кескинлик адабий алоқаларга ҳам салбий таъсир этмай қолмади.

Бирок, мунаққидларнинг таъкидлаб ёзишларича, озгина «совуқчилик»дан сўнг алоқалар тикланиб, яна давом этаверган.

Мустақилликнинг дастлабки йили Умумпокистон Адабиёт Бирлашмаси тузилиб, анча вақт фаолият кўрсатган. Сўнг 1959 йил бошларида Покистон Ёзувчилар Гилдияси ташкилоти тузилади. У ижодкорларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилди, асарларини чоп этилишида ҳам моддий, ҳам маънавий кўмак берди. Яратилган энг яхши ижод намуналари учун адабий мукофотлар таъсис этди. Гилдия ўзининг «Ҳамқалам» ойномасини чиқара бошлади. 1963 йили унинг атрофига 600 дан зиёд ижодкор бирлашган эди.

Покистон кўп миллатли мамлакат. Шубҳасиз ҳар миллат, элатнинг ўз адабий муҳити бўлади. Мен шулардан асосийлари — урду, синдҳи, пушту, панжоби адабиётлари хусусида тўхталиб ўтмоқчиман.

Мустамлакачиликка қарши кураш мавзуи 40 йиллар урду адабиётининг навқирон вакиллари Сажжод Зоҳир, Кришан Чандар, Сардор Жаъфарий, Ражендра Синг Бедий, Аҳмад Нодим Қосимий, Саид Муфтилар ижодининг бош йўналишига айланганлиги ҳақида мунаққидлар кўп ёзишган.

А.Н.Қосимий... Устоз Ойбек ҳам шу ижодкор билан учрашгани, унинг шеърларидан тинглагани ва «Жалолу Жамол» асари ҳақида «Покистон йўлларида» ёзиб қолдирган.

Мен аввалроқда ҳам эслатиб ўтган бу оқсоқол ижодкорнинг номи Покистон адабиётининг мумтоз вакиллари бўлмиш Саодат Ҳасан Минто, Ғулом Аббос, Насим Ҳижозий, Қамар Ажналви, Н.М.Рашид, Мирзо Адиб, Азиз Аҳмад, Шавкат Сиддиқий, Қуррат ул Айн Ҳайдар кабилар қаторида саналади.

Назм ва наср устаси деб ном олган Нодим Қосимийнинг «Юрак садоси» — «Дҳарканэн», «Ёмғир том-чиси» — «Рим жҳим», «Буюклик ва гўзаллик» — «Жалолу Жамол», «Гул шуъласи» — «Шола-э

гул», «Дашти вафо» — «Даштэ вафа» каби жуда кўн шеърий тўпламлари, йигирмадан зиёд насрий китоблари ўз мухлислари орасида машҳур.

Шу ерда тарихий романнавиствликнинг отаси деб ном олган Насим Хижозий ҳақида алоҳида тўхталиб ўтишга тўғри келади. Кекса бу адибнинг «Шахин» — «Бургут», «Ахири марка» — «Сўнгни ҳамла», «Талвар тут гайи» — «Синган қилич» «Муҳаммад ибн Қосим» каби ўнлаб романлари ичида бизнинг афсонавий қаҳрамонимиз Жалолиддин Мангуберди ҳақидаги «Ахири читан» — «Сўнгни тўсиқ» асари унинг ижодининг гултожи ҳисобланади. Буни асар қисқа вақт ичида етти мартаба нашр этилганлигидан ҳам билса бўлади.

Шоирлардан Қотил Шифойи, Фараз, Амир Менаий, Мунир Ниёзийлар ўз овоз, ўз «соз»ларига эга назмгўйлардан. Айниқса Мунир Ниёзий ижодидаги янги «модерн» услуб ҳам покистонли китобхонларда хануз қизиқиш уйғотиб келаётгани диққатга сазовордир.

«Ёзувчи аёллар: Ҳадича Мастур, Ҳожира Масрур. Иккиси ҳам ёш, таҳсилни уйларида олганлар... Ҳикоялари босилган. Ҳожира шоир Аҳмад Нодим Қосимийнинг сингиси. Бошқа адиба, шоира йўқ».
(Ойбек. 15 ноябр, 1949 й.)

Анча йил аввал битилган устознинг ушбу сўзларига кўшимча қилиб, шуни айтмоқ керакки, опа-сингил Ҳожира Масрур, Ҳадича Мастурлар ўз асарлари билан Покистон адабиёти ривожига муносиб ҳисса қўшганлар. Ҳадича Мастурнинг миллий озодлик ҳаракати ҳақида ҳикоя қилувчи «Хонадон» — «Анган» романи 1962 йили мамлакатнинг юксак Адамжи адабий мукофотига сазовор бўлган. Адибанинг аёллар ҳаётидан олиб ёзилган «Ўйин» — «Кхел», «Тошқин» — «Боучҳар», «Чарчоқ» — «Тхакэ ҳире» каби кўнлаб насрий асарлари борки, улар ҳам танқидчилик томонидан юқори баҳоланган.

· Хожира Масрур ижоди ҳақида тўхталадиган бўл- сак, унинг асарларидаги асосий мавзу ҳам Покистон хотин-қизлари ҳаётидан олинган. «Э, Оллоҳ» — «Хи- е Аллах», «Учинчи манзил» — «Тисри манзил», хикоялар китоби, «Ўша одамлар» — «Во лог» драма- тик асарлар тўплами ўқувчилар томонидан яхши кутиб олинган.

Ёзувчи аёллардан А.Р.Хатун Покистон адабиёти- нинг кекса авлодига мансуб, энг сермахсул, асарлари ўқимишли адибалардан ҳисобланади. Унинг «Ёрит- гич» — «Шаъма», «Сурат» — «Тасвир», «Ҳола» — «Хала», «Руммана» романлари қайта-қайта чоп этилган.

Адиба аёллар орасида романнаivist Бушра Рах- моннинг номи алоҳида ажралиб туради.

Шарқшунос олим С.А.Сухачёв Покистондаги адабий жараённи ҳар томонлама ўрганиб, 1977 йили эълон қилган салмоқли мақоласида бир неча шоира ва адиба аёллар номини келтирган. Улар ижодини таҳлил этиб, «Шоира Адо Жаъфарий (1924)нинг ижоди ўзига хослиги билан ажралиб туради. Айниқса унинг «Мен илҳом созини излайман» — «Мен сааз дхунти раҳи», «Дард шаҳри» — «Шаҳрэ дард», «Сиз ғазалдан воқиғмисиз» — «Ғазалон то тум вақиғ ҳо» шеърий мажмуалари диққатга сазовордир... Шунинг- дек Зуҳра Нигоҳ, Фаҳмида Риёз, Кишвар Наҳид сингари шоираларнинг изланишлари ҳам уларнинг катта адабиёт майдонига дадил кириб келаётганидан далолат беради» деб ёзади.

Шу билан романнаivist адиба Қуррат ул Ай Хай- дарнинг «Менинг ҳам меҳробим» — «Мерэ бҳи санамҳане», «Дилнинг ғамгин дафтари» — «Сафина-э ғам-е дил», «Оловли дарё» — «Аг ка дарья» каби йирик асарлари ҳамда Жамила Хошимийнинг «Ба- ҳорни соғиниб» — «Талашэ баҳарон» китоби ҳақида алоҳида тўхталади.

Мана шу келтириб ўтилган мисолларнинг ўзи Покистон адабиётида ижодкор аёллар ҳам салмоқли ўринни эгаллаб бораётганини кўрсатиб турибди.

Покистон адабиётида сатира жанри алоҳида ўрин тутати. Петрос Бухорий шу жанрда қалам тебратувчиларнинг пири ҳисобланади.

Шавкат Тҳанвиннинг ичак узди қилиб ёзган рўмон, қисса, ҳикоялари ҳамон ўқувчиларда қизиқиш уйғотиб келмоқда. Шафиқ ур Раҳмоннинг сатирик асарлари ҳам кўпчилик орасида машҳур.

Ҳозирги замон ҳажвчи ёзувчилар силсиласига Ибне Иншо, Муштоқ Аҳмад, Юсуфий, Муҳаммад Халид Ахтар, Замир Жаъфарий ҳамда Муҳаммад Юнус Баттлар киради.

Лахўр «Адабиётни ривожлантириш хайъати» — «Мажлисе тараққи-е адаби» томонидан таниқли драматург ва адабиётшунос Имтиёз Али таҳрири остида 30 жилдли сахна асарлари мажмуа китоби чош этилганлиги урду драматургиясининг салмоғини кўрсатади.

Адабиётшунослик, танқидчилик ҳақида гапирадиган бўлсак, бу соҳанинг ҳам шаклланган ўз мактаби бор. Классик адабий меросни ўрганишга катта эътибор берилади. Ҳозирги замон ижодкорларининг ҳар бир рўмон, қисса, ҳикоя, шеърий китоблари назардан четда қолдирилмайди, ўз баҳосини бериб борилади.

Таниқли мунаққид, қарийб 91 йил умр кўрган Абдул Ҳақ (1870-1961) урду адабиётшунослиги, танқидчидигининг отаси ҳисобланади. Унинг издош шогирдлари Вақар Азимнинг «Бизнинг ҳикоялар» — «Ҳамаре афсанэ», «Бизнинг дostonлар» — «Ҳамаре дастанон», «Янги ҳикоялар» — «Ная афсане», каби қатор илмий китоблари, Мумтоз Хусайннинг «Танқид ҳаёти» — «Накте ҳаят», «Адабий муаммолар» — «Адаби масаил», «Адабиёт тушунчаси» — «Адаб-о шаур» сингари монографиялари урду адабий танқидчилигида катта воқеа деб баҳоланган.

Адабиётшунослар айниқса буюк мутафаккир шоир Мирза Ғолиб ижодини ўрганишга катта эътибор берадилар. Мажнун Горакгурийнинг «Ғолиб. Шахс ва шоир» — «Ғалиб. Шахс оур шаяр», профессор Шавкат Сабзварийнинг «Ғолиб ижодидаги фалсафий қарашлар» — «Фалсафа-э каламе Ғалиб», «Ғолиб. Фикр теранлиги» — «Ғалиб. Фикр о фан», Шайх Муҳаммад Акрамнинг Ғолиб асарларини ҳар томонлама ўрганиш силсиласида юзага келган «Ғолибнома», Саид Абдулланинг «Ғолиб теварагида» «Атраф-е Ғалиб» каби асарлари шулар жумласидандир.

Лаҳўр университетиди Покистон адабиётшунослари, танқидчиларининг «Ҳиндистон ярим ороли мусулмон адабиёти тарихи» номли кўп жилдли асарлар китоби чоғ этилган.

Синд адабиётида биринчилардан бўлиб рўмон яратган Мирза Қилич Бекнинг номи ҳамон машҳур. Шайх Муборак Аёз шеърят бобида бу адабиётнинг тамал тошини қўйганлардан бири ҳисобланади.

Синд адабиётининг кекса вакиллари Муҳаммад Бахш Васиф, Мурод Али Козим, Абдул Карим Гадоий деб аталса, ҳозирги замоннинг пешқадам ижодкорлари сафида Имдод Хусайн, Танвир Аббосий, Тожил Бевоз, Саҳар Белужлар бор.

Покистон пушту адабиёти ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. ХУ1-ХУШ асрлар бу адабиётнинг энг гуллаган даври ҳисобланиб, машҳур Хуш-ҳолхон Хаттак, Абдур Раҳмон, Козимхон Шайдолар худди шу пайтларда шон-шўҳрат қозонишган.

Ҳозирги замон пушту адабиётининг ривожига Лаҳўр, Пешовордаги адабий муҳит катта таъсир этган. 1955 йилдан бошлаб Пешовор шаҳрида пушту адабиёт Академияси фаолият кўрсатиб келмоқда.

Панжоб адабиёти ўзининг узоқ йиллик ривожланиш тарихига эга бўлишига қарамай, Покистонда 50-йиллардан сўнггина кўзга таъплана бошлади. Аввал урду тилида ижод қилган панжоби шоирлар мушо-

ираларда ўз она тилларида ёзган ғазаллари билан иштирок эта бошладилар. «Савера», «Адаби латиф» журналлари саҳифаларида урду тилидаги асарлар қатори панжобида ҳам шеър, ғазаллар пайдо бўлди. Кейинчалик қатор адабий журналлар доимий равишда «Панжоби асарлар саҳифаси»ни ташкил этдилар.

1951 йилдан бошлаб «Панжоби» адабий-бадиий журнали нашр этила бошлади. Унда Дин Даман, Ҳамдам, Абдул Мажид Бхатти, Фулом Мустафо Табассум каби таниқли ижодкорлар асарлари босилиб, тезда кўпчилик оғзига тушдилар. Ўз навбатида Лахўр университетида Панжоб тили ва адабиёти кафедрасини очилиши панжоби адабиётини ривожига катта туртки бўлди.

МУШОҲАДА

Покистонда ҳаёт осойишта кечаётган, кўринишдан вазият мўтадил бўлса-да, рамазон ойидан кейин бошланадиган Бош вазир сайловига кизгин тайёргарлик кетмоқда, номзодларнинг тарафдорлари тарғибот ва ташфиқот ишларини киздириб юборгандилар.

Бу албатта сиёсат ишига у ёки бу даражада алоқадор кишилар учун масъулиятли давр бошланганлигини кўрсатарди.

Покистоннинг йирик саноатчиларидан бири, шу билан Панжоб штати Бош вазирининг саноат масалалари бўйича бош маслаҳатчиси Маҳмуд Али Бҳаттий жанобларининг ҳам вақти зиқ, Лаҳўрда камдан-кам кўринар, мамлакат бўйлаб сафарда юрганлигини телевизор экрани орқали берилган ахборотлардан билиб қолардик. Лекин шунга қарамай, у киши биз билан учрашишга вақт топар, қаерда юрган бўлса ҳам телефон орқали йўқлаб, ишларимиздан ҳабардор бўлиб турарди.

Бугун ҳам Бҳаттий жаноблари ҳаммамизни ўз қабулхонаси — шаҳар марказидаги баланд иморатлардан бирининг олтинчи қаватида жойлашган «Пок-Ўзбек иқтисодий, маданий алоқалар дўстлик жамияти»да кутаётганди.

Шунинг учун тушликдан сўнг, ижодкор дўстлар билан хайрлашиб, Бҳаттий соҳиб ҳузурига жўнадик.

У киши бизларни илиқ қарши олди:

— Сизларни ўз ҳолингизга ташлаб кўйиб, дуруст-роқ ҳабар ололмаямиз, ҳам. Узр. Қалай, Кишвар хоним келиб турибдиларми? — сўради мезбон.

— Кун ора шу ердалар. Ажойиб, ташкилотчи аёл экан, — деймиз.

— Беш-олтита ман-ман деган эркакнинг ғайрати бор, хонимда! — гапимизга кўшимча қилди Бҳаттий соҳиб.

Шунда мен ҳам бўш келмадим:

— Лекин у киши ҳар келганда сизлардан тажриба ўрганишимиз керак, ёшларимизга актёрлик сирларини ўргатинглар деб уқтиради. Энди, йўқ хоним, ўн-ўн беш эркакни бир даста қилиб, Сизнинг хузурингизга юборамиз, ишлаш қанақа бўлишини ўргатиб берасиз, демокчимиз.

Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари бу гапингизда жон бор дегандек кўзларини қисганича кўшиб кўйди:

— Ташки мамлакатларда гўё, Покистон аёллар ҳақ-хуқуқини камситувчи давлат деган таъналар эшитилиб туради. Тўғри, уларнинг кўпчилиги анъана бўйича бола тарбияси, уй-рўзгор ишлари билан машғул. Бирок, шунга яраша Кишвар хонимлар ҳам кўп-да!

Хона деворининг кўзга кўринарли ерида Ўзбекистонни Пешовор орқали Карачи портига «олиб чиқадиган» Катта магистрал йўл харитаси осуғлиқ турар, унда йирик шаҳарлар, йўл-йўлакай учрайдиган кичик манзилгоҳлар номи ёзилган, оралиқ масофаси ҳам аниқ кўрсатилганди.

Ўтган йили мен ҳайратимни яширолмай:

— Бу харитани бизларда ҳам кўпайтириб, босиб чиқарилса бўларкан. Бундан қарийб 48 йил муқаддам худди шу маршрут бўйича буюк ёзувчимиз Ойбек Тошкентдан йўлга чиқиб, сал кам бир ҳафтада Карачига етиб келганлар, — дегандим. Шундан кейин Бҳаттий соҳиб тўлқинланиб:

— Демак, Ойбек домла келажакни олдиндан кўра билган зукко зот эканлар, — дея харитани батафсил «шарҳлаб» берганди, — карвон йўли денгизга туташмаган мамлакат ўз тараққиёти йўлида кўп муаммоларга дуч келади. Айниқса, атрофидаги «йўл» берувчилар ноҳолис, инсофсиз бўлса, бу яна сонсаноксиз чигалликларни келтириб чиқаради. Ўзбекис-

тон савдо-сотикда дунё билан рақобат қила олишга қодир, бой мамлакат... Биргина пахтанинг ўзини олайлик... лекин кимлардир энг яқин, қулай йўл Афғонистон орқали уни денгизга чиқиб кетишидан манфаатдор эмас. Буни президентингиз жаноб Каримов ҳам билиб айтди. У кишининг қўйидаги гаплари диққатга сазовор: «Ўзбекистон, Марказий Осиёдаги бошқа давлатлар Афғонистонда тезроқ тинчлик ўрнатилишини хоҳлайдилар. Тинчлик бўлса автомобил йўллари, темир йўллар куриб, биз бу мамлакат орқали Ҳинд океанига чиқишимиз мумкин... Шароит туғилса биз йўл курилишини бошлаб юборишга тайёрмиз. Ушбу лойиҳани молиявий қўллаб-қувватлайдиганлар ҳозир жуда кўп. Фақат битта нарса — тинчлик керак. Бугун бир-бирини отиш, ўлдириш билан тирикчилик қилаётган миллион-миллион афғонлар эртага йўл курилишига ўтади. Ризқини тинч меҳнатдан топиб, бола-чақасини тарбиялайди»... Йўл бермасликка ҳаракат қилувчиларни яна шу нарса ташвишлантирадики, Ўзбекистонга эргашиб, унинг бошқа қўшнилари ҳам «кўлдан чиқиб» кетиши муқаррар. Шунинг учун «Давлат манфаати» деган баҳоналар билан мамлакатларимиз орасига нифоқ солишга, катта пуллар эвазига махсус тайёрланган турли йўналишдаги гуруҳлар ёрдамида талатўплар чиқаришга уринишлар бўлиши мумкин. Бу сиёсий найрангларнинг асосий йўналиши мамлакатларимиз орасига нифоқ солиш, диққат-эътиборни Карачи йўлидан чалғитишга қаратилган бўлади. Сиз ижодкорлар, зиёлилар ана шунга тайёр туришларингиз керак. Токи, бу йўллар беркилиб, улар ўрнини яна узоқ йиллар давомида шумғуялар босиб ётмасин... Биз эса мана шу ҳаритада кўриб турганингиз — Катта йўлни куриб ётибмиз. Яна, хазинамиз учун бироз оғирлиқ қилаётганига қарамай, турк биродарлар кўмагида Пешовор-Лахўр Магистрал йўлини қайта куришга киришдик. Буларнинг ҳаммаси Сиз-

ларни уммонга, катта савдо йўлига чиқариш учун қилинмоқда.

Мен шуларни ҳаёлимдан ўтказар эканман, беихтиёр Бҳаттий соҳибга ўгирилиб, ўтган йили худди шу хонада бўлиб ўтган яна бир суҳбат мавзуини эслатдим:

— Сиз ўшанда йирик саноатчи сифатида бизнинг ишбилармонлар билан яқиндан алоқа боғлаш учун қатор таклифларни олиб, Ўзбекистонга кетаётганлигингизни айтган эдингиз. Ҳозир ўшалар амалга ошдими?

Бҳаттий соҳиб қошларини чимирганча узок ўйланиб қолди. Кўлидаги қаламни айлантириб, орқаси билан стол устига беихтиёр икки-уч марта уриб қўйди.

Халқларимиз ўртасидаги дўстлик, биродарлик жонқуяри, кўпни кўрган, обрўли, мамлакатда анча нуфузга эга бўлган бу одам бирон нарса дейишга қийналаётгани шундоқ сезилиб турарди.

Бироз «ноқулай» савол бериб қўйганимни сездим-да, хижолат чекдим.

— Биласизми, — деди ниҳоят у киши ўзига хос босиқ овозда, — Ўзбекистонда нафақат Покистон, кўшни мамлакатлар билан ҳам ўзаро фойдали алоқалар қилса бўладиган жуда катта имкониятлар мавжуд. Президентингиз ўртага қўяётган чет элчилар билан ҳалол манфаатдорликка асосланган режалар ҳар қандай одамни қизиқтириши мумкин. Лекин, назаримда булар амалга ошиши қийин кечмоқда. Бу ҳали ҳам эски тузум таъсиридан чиқолмай юрган, янгича ишлашга тайёр эмас усткурма амалдорларнинг мавжудлигида бўлса керак... Айтишларича Ўзбекистонга энг зарур бўлган бирон кўшма корхона қуриш учун қоғозларни расмийлаштиришнинг ўзига ярим йил вақт кетар экан. Бунақада айтингчи, бирон иш қилиб бўладими, — бирдан Бҳаттий соҳибнинг жиддий юзлари ёришиб, қалам билан стол устига яна бир бор урди, — саноатни қўя турайлик-да, энди санъатдан гаплашайлик. «Олтин девор» лойини пишитиб

ётибсизларми? — Мезбон «продюссер» Мақсуд акага ўгирилиб қаради.

— Хозирча ёмон эмас! Баҳосини премьерарада бера-сизлар-да, — деди режиссёримиз кўтаринки кай-фиятда.

Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари айтган сўзлар мени ўйлантириб қўйди. Эски тузум истибдодидан озод бўлиб, янги давр сари қадам қўйганимизга ҳали кўп бўлгани йўқ. Жамиятда, одамлар тушунчасида бирданига ўзгариш яшаш осонми! Бунга ўз тақдирини ўзи белгилашдай мустақиллик йўлига ўтган жаҳон-даги кўплаб давлатлар тажрибаси мисол бўлиши мум-кин. Дастлабки йиллар қийинчилиги янги тузумни ихтиёр этган фуқаролар бошига тушиши муқаррар.

Илдизлари чирий бошлаган, касалманд дарахт ўрнига ўтқазилган янги новниҳол дарровок ҳосил беравермайди-ку!

Кун бўйи мана шу ўй-хаёллар оғушида юрдим... Сўнг новниҳол мевасини кутиш билан вақт ўтказиш ҳам ақлдан эмас, унинг атрофини эскидан қолган шумғуялардан тозалаш, уриб ташланган заранг девор-лардан дарича очиб, қўшнилар билан салом-алик қилиш, ҳеч иккиланмай уларнинг синовдан ўтган тажрибаларидан ўрганиш лозим эмасми, деган фикр айланаверди, бошимда. Қолаверса, халқимизда узоқ-даги қариндошдан яқиндаги қўшни яхши деган нақл бор. Шод-хуррам кунларингда ёнингда камарбаста, бошингга ташвиш тушганда биринчи бўлиб чошиб чиқадиган, кунингга ярайдиган шулар-ку, ахир!

Покистондан ҳам ўргансак, ҳаётга тадбиқ этсак бўладиган чет элликлар билан ҳамкорликка оид иш юритиш русумлари мавжуд. Дейлик, дунёнинг хо-лаган бурчидан сармоядор келиб, икки томонга ҳам манфаатли корхона очмоқчи бўлди. Унга шубҳасиз, биринчи навбатда ер керак. Унинг катта-кичиклиги, коммуникацион қулай-ноқулайлигига қараб аниқ ба-ҳоси айтилади. Хорижлик сармоядор рози бўлса,

унинг олдига уч бандан иборат талаб кўндаланг кўйилади.

Яъни:

1. Одамларни янги иш жойи билан таъминлаш;
2. Шу корхонада бошқарув ишларини олиб борувчи маҳаллий мутахассислар тайёрлаш;

3. Покистон мамлакати аҳолисининг эhtiёжини ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг маълум фойизини ички бозорга чиқариш;

Ушбу талабларга хорижий сармоядор рози бўлса, амалдаги қонун бўйича ахдлашув тўрт соат ичида кучга кирилади. Пул тўланиб, шартнома тасдиқлангач, ишни бошлайтириш мумкин...

Олтмиш бешинчи йилларнинг эрта кўклами эди. Ёзувчи Учқин Назаров Сизларни Абдулла Қаҳҳор йўқлашти дея мени Кўкчадаги ижара уйдан, Ҳожиакбар Шайхни Хастимомдаги ҳовлиларидан, Эркин Аъзамовни талабалар ётоқхонасидан «йиғиштириб» машинага ўтказди.

Назаримизда Тошкентдан жуда олисда жойлашганга ўхшаб кўринган Дўрмон деган жойга келдик. У ердаги ёзувчининг ёзлик дала-ҳовлисида Усмон Азим, Амир Файзулла яна кимлардир, эслолмайман, ўтиришганини кўрдик.

Хуллас, Масков матбуоти ҳам «тирик классик» деб атаган буюк адиб ёшлар билан учрашиш истагини билдирган экан.

Одмигина кийинган, сочларининг оппоқлиги ўзига ярашган, бизлар дарслик китоблардаги суратидан «биладиган» нуроний, сўзларида сеҳрли бир оҳанг қарашларида чуқур теранлик бор устоз адиб билан узоқ гурунглашиб ўтирдик. У киши ҳар биримизни қаердан эканлигимиз, нималар ёзаётганлигимиз ҳақида сўради. Кейинги пайтларда қайси китобларни ўқиганимиз, улар ҳақида фикримизни билиб, имтиҳон қилди. Эркинбой шубҳасиз гапни Бойсуннинг гўзал тоғларидан бошлади, сўнг кейинги ойлари давомида

Ўқиган тўрт-беш романни ипидан-игнасигача оғзаки таҳлил қилиб, дабдаласини чиқарди.

— Ха, домла, энди мана шунақа одам савиясини тушириб юборадиган ўзи семиз-у мағзи пуч китоблар кўпайиб кетди-да. — деб сўзига яқун ясади у.

Кизиғи шундаки, Абдулла ака ҳар биримизни гапиртириб кўйиб, индамайгина тинглаб ўтирарди.

Пазандачиликда ҳеч ким бас келолмайдиган адибнинг рафиқаси Кибриё опа ёзган дастурхон устида алламаҳалгача гап-гаштак қилиб, роса битимиз тўкилди. Назаримизда ёзувчи ҳам ўзини худди йигитлик даврига қайтгандай ҳис қиларди.

Гап орасида устоз туғилиши биланок, катта дарахтга занжирбанд қилиб қўйилган фил боласи ҳақида ҳикоя қилиб берди. Йиллар ўтиб фил вояга етади, оёғига солинган занжир ҳам чириб, тўкилиб тушади. Бирок, бечора жонивор дарахт атрофида айлана-варади, ҳайдашса ҳам нари кетмайди.

— Биз, — деганди адиб унча-мунча гапни юрак ютиб айтиб бўлавермайдиган, КГБнинг «қулоғи» ҳар қандай тирқишга суқилиб кирган ўша даврлардаёқ, — худди шу бечора фил аҳволига тушиб қолмасак эди деб кўрқаман. Оёғимиздаги кишан бир кунмас-бир кун узилиб тушар! Ўшанда ҳам «бўйинтуруқ»дан бошни чиқаролмай, айланаверсак керак...

Мана, энди устоз башорат қилган замонлар келиб, кишан узилди. Аммо, «Онаси сутини ҳам минг бор қайта қайнатиб, бир минг бир бор шопириб ичадиган» (Н.Аминов) қонли йўрғакда туғилган кундан бошлаб кўрқув ва махфийлик васвасаси билан яшаган Совет тузумининг ялмоғиз «доялари» асос солган ҳар нарсадан ҳадиксираш бўйинтуруғидан ҳали қутила олмаётганга ўшаймиз.

Бизда хорижга чиқиш ёки у ердан ҳамкор чақириш учун қанчадан-қанча қоғоз тўлдириш, аллақачонлар раҳматли бўлиб кетган ота-онанг қачон туғилган; қаерда; нима иш билан шуғулланган (сал бўлмаса

каерда «ётган»)лиги ҳақида ҳам қулоч-қулоч маълумот беришга тўғри келади.

Шаҳар туманидаги шу ишларга алоқадор нозирнинг гапига қараганда «осойишталик учун» шундай қилинаётганмиш. Мархумларни бунга нима даҳли бор, ҳеч бўлмаса у дунёда тинч кўяйлик дейдиган инсон зоти йўк.

Кўйингчи, «озгина» вақтни олувчи бу тадбирлар юртимиз тинч-тотувлиги йўлида қилинаётган са-ю ҳаракат дейлик. Шукроналар айтиб, унга шак келтиришдан тийиндик ҳам... Бироқ, очиқ айтавериш керак, бу «масъул вазифа»дан кимлардир ғаразли мақсадларда фойдаланаётгани, турли баҳоналар билан таъмағирлик қилаётгани сир эмас.

Хуллас, «ўтмиш иллати» — қоғозбозлик балосидан вужудимизни тезроқ форик этмас эканмиз, ҳали-вери косамиз оқармай, оёқларимиздаги чириган занжирни шалдиратиб, афсонавий «Анчар дарахти» атрофида терлаб-пишиб айланаверадиғанга ўхшаймиз. Дарвоқе, бу шалдиरोқ овозни яқин-атрофимизда ҳам, ўзимизда ҳам хумори тутиб юрганлар топилади.

«Олтин девор»нинг бош қаҳрамони, яримдевона ҳолга тушиб қолган Мўминчол «Манаву чойнақми? Манаву шиёлами? Шулар борми? Шуларнинг борлиги қандай рост бўлса, менинг тилла топганим ҳам худди шундай рост!» дея ўзини-ўзи ишонтирмақчи бўлади. Лекин у бечора олтинни ўғирлаб, ўрнига тош солинган халтани ташлаб кетилганидан беҳабар шу аҳволга тушади. Ҳақиқат тагига етолмай жони ҳалак. Бола-чақаси, маҳалла-куй олдида телба деган ном орттиради.

Айтмоқчиманки, ҳаётдаги оддий муаммоларга жавоб топиш, олти ой (баъзан ундан зиёд) билан тўрт соат орасидаги фарқни чағиштириб кўриш учун Мўминчол ҳолига тушишимиз керакмикан! Ахир, Ўзбекистонимизга бугун-бутун мамлакатлар, дунё кўз тикиб турибди!

СЎНГТИ СИНОВ КУНЛАРИ

Икки хафтага яқин давом этган «читка»дан сўнг, сўзлар ёд бўлди, асар анча қиёмига етди. Ана шундан кейин «Олтин девор» Ал Ҳамронинг «иккинчи ҳолл» биноти машқ залидан катта саҳнага кўчирилди.

Ҳар бир кўриниш манзаралари электр ёриткич ва техник воситалар ёрдамида жонли ҳаракат билан синовдан ўтказилди.

Катта саҳнанинг салобати босдимиди ёш актёрлар ҳаяжонланишар, ўзларини эркин тутишмас, ҳатти-ҳаракатлари сусти, сунъийроқ чиқарди. Бу Мақсуд акани бироз асабийлаштирди. «Мўмин» (Аслам Рао) эса янги образ яратиш ўрнига машҳур ўзбек актёри Ғани Азамовга тақлид қилаётгани (улар «Олтин девор» видеокассетасини продюссер соҳибга билдирмай уйларига олиб кетиб, кўришарди) учун режиссёримиздан дакки эшитишарди.

Яна, Мақсуд ака диққатини ошираётган сабаблардан бири Нуъмон Али Саид ўзига бириктирилган «Доктор» ролини эплай олмаётгани эди...

Бир неча кунга чўзилган саҳна машқларидан сўнг, ниҳоят, премьерани 20 декабр кунидан деб белгиланди.

Асар муаллифининг олтмиш йиллигини Лахўрда нишонлаш учун ҳозирлик кўраётган Махмуд Али Бҳаттий ҳамда Тоҳир Аслам Гўра бошлиқ «Пок-Ўзбек дўстлик жаъмияти» фаоллари, «Арт Коунсл», Панжоб штати Маданият Бошқармаси вакиллари томонидан Тошкент, Қўқонга шошилишч факс жўнатилди.

Премьера муддати уч кун деб белгиланди. Унда Покистон маданият Вазирлигидан, ҳукумат аъзоларидан қатнашадиган кишилар рўйхати ҳам тузиб чиқилди. Шунга яраша таклифнома, буклетлар учун текстлар ёзилди.

Ўша куни Гўра телефон қилиб, нашриётга чақирди:

— «Олтин девор» муқовасига чизиладиган сурат учун маслаҳатингиз керак. Китобни Эркин соҳиб келишларига босмадан чиқариб, тақдимот вақтини ҳам премьерга кунига белгиладик, — деди.

Унинг бу гапи менга кулгили туюлди:

— Хали муқова сурати тайёр бўлмаган китобни бир ҳафтада чоп этиб бўладими! Таклифнома, буклетларни босиб улгурилса катта гап!

— Жаноб, хотиржам бўлинг, улар ҳам босилади, китоб ҳам чиқади, — ўзига хос босиқлик билан гапирди Тохир ва кўшиб қўйди, — Машина юборяман, рассом кутиб ўтирибди.

— Э, оғайни, — дедим овозни баландлатиб, унга гап уқдирмоқчи бўлиб, — китобни шошиб чиқаргандан кўра, дурустроқ қилиб чиқарилса, яхши эмасми!

— Дурустроқдан ҳам зўр бўлади. Йилнинг энг яхши китоблари қаторида чиқарамиз!

Барибир унинг гаплари менга қандайдир амалга ошириб бўлмайдиган хомҳаёлликка ўхшаб туюлди.

«Гўра паблишарс»га келсам, ёшгина рассом йигит кутиб ўтирган экан.

— Барибир хомсан! — деди Мақсуд ака навбатдаги «Доктор» машқидан ҳам кўнгли тўлмай, сўнг Сажод Хайдарга ўтирилди:

— Нима қиламиз! Эплогмаяпти. Лапашанг! Бошқасига ўзгартирмасак спектакл «провал» бўлади.

— Сиз нима десангиз шу-да! Бу ролга мос тушадиган тажрибали артистлар жуда кўп, бу ерда.

Нуъмон Алига қараб ачиниб кетдим. Шунча кун бирга бўлди, кечасилаб қолиб кетди. Энди бирдан уни «гурух»дан чиқариб юбориш...

— Менинг бир фикрим бор, — дедим аввал Саж-жод Хайдарга, сўнг Мақсуд акага қараб, — Беш кун вақт қоляпти! Бу Нуъмоннинг лапашанглиги ҳам ўзига ярашган «фазилат». Ахир жиннихона дўхтири-ку! Унинг устига анча кадрдон бўлиб қолдик. Бир йўлини топиб, шу ролни ўйнашга «мажбур» қилиш керак!

Мақсуд ака бошни қашиб, оғир кўзойнакни бурун учидан юкорирок суриб қўйдилар-да, худди ҳамлага шайланаётган боксёрдай важоҳат билан «Доктор»ни сахна ўртасига ёзуғлик катта гилам устига чорладилар. Нуъмон Али кўрка-писа у киши рўпарасига келди, буюринг хузур, дегандай мўлтираб тикилди.

— Ҳой, менга қара, мана шу туришингда бироз «жон» бор, — дедилар режиссёр сал юмшагандай, сўнг унинг елкасига қўл қўйиб, тушунтира бошладилар, — Энди яхшилаб эшит: сен дўхтирсан. Анқовларга қарайвериб, ўзинг ҳам «мундайроқ» бўи қолгансан, — манглайга бармоқни «бигиз» қилиб, тираб кўрсатдилар Мақсуд ака ва сўзда давом этдилар, — Ўлгудай кўрқок, довдирсан ҳам. Перевод қилинг, Ансориддин...

— Энди бу ёғига қулоқ сол. Мўминга укол қилдинг. Укол қилдинг-у, унинг бақриб юборганидан ўзинг кўрқиб кетиб, юрагинг ёмон бўлиб қолади, умбалок ошиб тушасан! Ҳеч бўлмаса, мана шу ҳолатни қилиб бер! Тагингда гилам бор, ўлиб қолмайсан. Бирон жойинг лат еса, ўзим жавоб бераман. Тушунтиринг!

Ансориддин тушунтирди.

Нуъмон Али ҳам бу продюссер соҳибнинг охириги огоҳлантириши, агар айтганини қиёмига етказиб бажаролмаса иш чатоклигини сезиб қолди шекилли, қўлда баҳайбат укол қилиш асбоби билан «бехуш» бўлиб, шунақанги йиқилиб бердики, кўзойнаги икки

газ нарига учиб кетди. Микрофонлар ҳам ишлаб турган эканми, «гу-у!» этган овоздан улкан тамоша зали ларзага келгандай бўлди.

Максуд ака чошиб келиб «Доктор»нинг устига энгашди:

— Хой, менга қара, бирон еринг лат емадими?... Э, хайрият-е! Яна қайтарамиз. Энди кўзойнакни такмай тур...

Шундай қилиб «йикилиш» бўйича Нуъмон Алининг кундан-кун махорати ошиб бораверди. У бу «сахна»ни қойиллатиб урдларди.

Комедиянинг охири машқларидан бирида «Доктор» билан боғлиқ бу ҳолат «Хуринисо» — Убайда Саййид хонимни ҳам илҳомлантириб юборди (ҳарна қилса у ёзувчида!) шекилли, аввал ўзбекча «Во-ой шўрим»лаб «Докторжондан ажралиб қолдик-ку, энди бу кўргилик бормиди!» дея уввос сола бошлади.

Шунда «эри» — Мўминчол (Аслам Рао) ҳам бўш келмади, укол қилинган жойини силаб «Кўлингдан келмасакан, аҳволинг шу экан, нима қилардинг бировнинг орқасига ёпишиб, номард!... Ҳа-я, бечора яхши одамга ўхшовди! Жойи жаннатда бўлсин. Омин. Суф-куф!» деди-да, елкасидаги рўмол билан «марҳум»нинг юзини ёпиб кўйди. Шу билан «Олтин девор»нинг ўзбекча талқинидаги Ғани Аъзамовнинг «суф-куф»ини ҳам «ишлатиб» юборди.

«Текстдан четга чиқиш» деб аталувчи Хуринисо ва Мўминнинг бу икки ҳолати ҳам ижодий ёндошув деб қабул қилинди, тамоша давомида «фойдаланилади-ган» бўлди.

Тошкентнинг қоқ марказидаги тўққиз қаватли «Ёзувчилар уйи»мизда Ўткир ака деган, қалам аҳли жамоасига мутлоқ бегона ҳамсоямиз бўларди. У киши орамизга қандай тушиб қолган ҳеч ким билмасди. Лекин биз яқин эдик.

Баъзан ҳадди сиккани учинми, менга ёрилиб қоларди:

— Қизик, бу ёзувчи дегани жуда ғалати халқ бўларкан. Бир қарасангиз одамоҳун, саломингизга қайта-қайта алиқ олади. Бир қарасангиз, лифтда ёнма-ён турасиз-у, эътибор бермайди, қарамайди ҳам. Худди уришиб қолгандай! Кеча ён қўшнингизни бир оёғида ботинка, бир оёғида шиппак билан сайр қилиб юрганида кўрдим...

— Ҳа, энди Ўткир ака, бекорга шоир деб қўйибдим! Девоналик касали ҳаммамизда бор. Ўрганиб кетасиз, — деб ҳазиллашиб кўярдим.

Режиссёр дегани ҳам хўп ғаройиб хулқ-атворли халқ бўларкан. Саҳнага чиқдим, худди жанг майдо-нидаги қайсар саркарданинг ўзи! На унга бир гап айтиб бўлади, на маслаҳат солиб.

Комедияга куй-оҳанглар билан «жон» киритиш борасида фикримиз «оқсоқол» билан бир жойдан чиқавермасди... Бунинг устига мен Сажжод Ҳайдар олдида ўзимни ноқулай ҳис этардим. У киши эса саҳналарга мусиқавий «сайқал» бериш ҳақида тез-тез эслатиб туришини қўймасди.

Биз ўзимиз билан Ўзбекистон радоси музика фондида комедияга хос куй-қўшиқлар ёзилган бир нечта кассета олиб келгандик. Улар ичида Фаррух Зокиров бошлиқ хонандаларимиз ижро этишган «Ўзбекистон ватаним» («Ялла-ялла») ҳам бор эди.

Қизиғи шундаки, бизнинг «Ялла» билан Ҳинд-Пок ерида узоқ йиллардан бери халқ томонидан куйлаб келинадиган «Ялла-ялла дил ле гайа» («Ялла-ялла дилим олди») лапарни бир-бирига ўхшаб кетар, оҳангида ҳам шавқ-завққа тўла ҳамоҳанглик мавжуд эди.

Айнан мана шу бизнинг ўзбекча «Ялла»дан Мўмин ва Абдусаломнинг узоқ тортишувдан сўнг тўй хусусида бир битимга келишган пайтда «фойдаланиш» режалаштирилганди. Яъни, Мўминчол ямоқчи ошнасининг косибчилик устахонаси ёнида тарвақайлаб

ўсиб турган дарахтда осиглиқ эски радиога ишора килиб дейди:

— Манаву патефонинг ишласа, бир кўйиб юбор, энди!

Абдусалом:

— Патефон эмас, радио оғайни, шундай ашулалар айтадики, эшитиб рохат қиласан, — дейди-да, унинг кулоғини бурайди.

Тантанавор «Ўзбекистон ватаним» («Ялла-ялла») кўшиғи янграб, икки қария шўх ўйинга тушиб, унга жўр бўладилар.

Бизнингча бу комедия воқеалари бошланишидаёқ томошабинни рухлантириб юборадиган тантанавор сахна бўлиши керак эди.

Бироқ, кунлар ўтиб борардики, ушбу кўшиқни, умуман кассетадаги куйларни эшитиб кўришга вақт топилмасди. Театрнинг овоз узатиш студияси мутахассислари келишарди, продюссер соҳибдан бирон садо чиқавермагач, охир зерикиб, кетиб қолишарди.

«Ўзбекистон ватаним» эса «Редийо Пакистан» студияси томонидан оҳанграбо тасмасига ёзиб олинган, аллақачон бутун Лахўрга тарқаб кетганди.

«Олтин девор» гуруҳидагилар ҳам сал бўш қолди дегунча кўшиқни айтиб (улар шоир Нормурод Нарзулла қаламига мансуб ўзбекча текстини ёдлаб олгандилар) хордиқ чиқарардилар.

Сажжод Ҳайдарнинг таклифига кўра «Ўзбекистон ватаним»ни рақс билан сахналаштириб бериш учун таширф буюрган Покистон миллий рақс санъатининг йирик номаёндаси, машҳур балетмейстер доктор Фақир Ҳусайн аввал «Олтин девор» тексти билан яхшилаб танишди, сўнг бизнинг «Ялла»ни оҳанграбо тасмасига кўчириб оларкан, қизиқ гапни айтиб қолди:

— Ялла услубидаги кўшиқ ва лапарлар Ҳиндистон яриморали мамлакатларига Бобурийлар юрти — Фарғонадан келган. Мен бу ҳақда ёзганман. Бу кўшиқни

комедияга киритилиши, халқларимиз ҳар томонлама азалдан бир-бирларига боғлиқ эканлигини яна бир бор исботи бўлади, — деди-да, ўз таклифни ҳам ўртага ташлади, — менимча, тамоша сўнггида ўзбекча «Ялла-ялла» ўйин сахнасини барча спектакл қатнашчилари иштирокида яна такрорлаш керак. Уларга жўр бўлиб бизнинг миллий Ракс ансамбилимиз ўйинчилари Покистонча «Ялла»ни куйлаб томоша залидан сахнага чиқиб келадилар. «Олтин девор» тўй-тамоша, қардошлик тантанаси билан яқунланса, янада кизикарлироқ чиқади деб ўйлайман.

Бу фикр кўпчиликка маъқул бўлди. Бироқ бош «продюсер» хали «ўйлаб» кўрганларича йўқ эди.

Ниҳоят у кишига:

— Шу кўшиқ сахнасини киритайлик оқсоқол, булар ҳам вақт оз қоляпти дейишяпти, — дедим ёнимда турган Хайдар соҳиб, доктор Хусайнни кўрсатиб.

Мақсуд ака кўзойнақларини қўлда ўйнатиб, баҳсга узил-кесил нуқта қўйган бўлдилар:

— Мунча ҳовлиқасиз, комедияни музыкали драмага айлантириб, томошобинни чалғитиш зарурми!

— Энди буни ўзингиз тушунтиринг, — дедим Ансориддинга доктор Фақир Хусайнни рўпара қилиб...

Хунобим ошиб турганди, Тоҳир келиб қолди:

— Жаноб, — деди у кайфиятим унча йўқлигини дарров фаҳмлаб, — Кеча нашриётдан кетишингиз билан Юнус Батт кириб келди. Бўстонликдаги «оғайниллар» мавзусида аскияга шайланиб келган экан.

— Ҳозир аскияга бало борми! Китобдан гапирсангизчи, чиқадиганми, ўзи? — дедим унинг гапини бўлиб.

Тоҳир соҳиб яна ўзига хос босиқлик билан тушунтира кетди:

— Албатта чиқади. Худди айтганингиздай: қаттиқ ва супер муқовада, энг олий нав қоғозда. Тилларанг харфлар билан! Ахир, китоб ўз номига яраша

бўлиши керак-да! Ичида зарварағи билан оммавий нусхада чиқарамиз.

— Шу тўрт куннинг нари-берисида-я!

— Ҳа-да, жаноб, сизга ваъда бердикми, кўнглингиз тўк бўлаверсин! Диккат кўринасиз, юринг бир айлан-тириб келай.

— Қаерга?

— Ўзимизнинг «Бўстонлик»қа!

Шундай пайтлар бўладикки, кўнглинг хижиллигини ҳеч кимнинг ҳаёлига келмайдиган қандайдир шумликлар билан ёзгинг келиб қолади. Дарвоқе, Тохир Бўстонлик номини айтиб, у ер билан боғлиқ бир воқеани эслатиб юборганди.

— Майли, — дедим-да, кўлимга фотоаппаратни олдим, — кетдик, Батт жаноблари билан суратли аския қиламиз!

Тохир Юнус Батт иккимиз орамиздаги ҳазил-ҳузуллардан яхши хабардор, шунинг учун бозорга бориб, бўйинга осиладиган гулшода — «хира» сотиб олганимиздан кейин, мендан сўради:

— Энди Юнус Батт олдига борамизми! Ўша кун ўтиришдаги аскияда мот бўлгани билан табрикламоқ-чисиз, шекилли!?

— Йўқ, — дедим, — машинани эшак бозорига хайданг!

ДОКТОР ЮНУС БАТТНИНГ ЭШАКЛАРИ

Юнус Баттнинг аввалроқда таъриф этиб ўтилган хусусиятлари ёнига яна шуни кўшимча қилиш мумкинки, у буй-басти ўрғача, миқтидан келган, юзидан ҳазилкаш ёзувчиларга хос табассум ёғилиб турадиган йигирма билан қирқ ёшлар ўртасидаги одам. Қувлиги ҳам бор. Сал қалтис ҳаракат қилиб қолсангиз, дарров нималардир тўқиб, устингиздан «ёзиб» юборади. Ўзим унинг қаламига «илинган»лардан бўлганлигим учун, бошқаларга эҳтиёт бўлишни олдиндан огоҳ қилиб қўймоқчиман. «Мулла Насриддин» деганда оғзидан бол томади. Бу бизнинг ўша доврўғи дoston Насриддин Афандимиз! Батт жаноблари ул зотни пир тутиб, этаклари баридан ўпган. Яна Афандимизнинг доимий ҳамроҳи Ҳангивойга ҳурмати баландлигини олдинроқда зикр қилиб ўтганмиз.

Ўзбекистонлик ҳамкасби Неъмат Аминов Бухорои шарифдаги Афанди ҳайкалини обориб кўрсатгандан бери у кишидан бир умр миннатдор. Яқиндан дўстлашиб олган. Лекин, аския айтишишдан тийинади. Бухорода жиддий ҳажвияга мойиллик зўрлигини сезгани учун шундай қилса керак.

Тағин, бу ошнамни турли касалликларга мубтало бўлганларни даволаш, яъни шифокорлик касби ҳам бор. Асло қўлига туша кўрманг! Бўйнидаги фанендоскопни сизга тўғрилаб, ичингиздаги сир-асрорни билиб олади. «Қасаллик тарихи»нғиз ўрнига ичак узди хангома ёзиб, ҳаммага ошкор қилиши мумкин.

Бирок, «Олтин девор»даги «Доктор»лар тоифасидан эмас.

Бир куни шу одам билан Бўстонликдаги «Ёзувчи» дала-боғ ҳовлисига кетаётгандик, бирдан у машина рўлига ёпишиб «тўхтаг!» деб қолса бўладими.

Тўхтадим. Бундоқ қарасам, катта асфальт йўл ёқалаб хайкириб оқиб ётган Чирчик дарёси қирғоғидаги гиламдай кўм-кўк майсазор ўртасида қулоқларини динг қилиб, биз томон мағрур ва киборли назар ташлаб, савлатдор бир Хангивой турибди.

Батт соҳиб унинг олди роғига келиб:

— Ваҳ-ваҳ, жаноб, Сизларда мазза экан! Туришингизни қаранг, дунёни сув босса тўпифингизга чиқмас-ов. Аҳволлар қалай?! — дея астойдил ихлос билан сўрагани, Хангивой «Яхши» дегандай бир неча бор бошини қимирлатиб қўйди.

— Фаросатингизга офарин! Агар бизнинг томонларда бўлганингизда, зил-замбилдай аравага қўшилардингиз, белингизни букчайтириб юк таширдингиз. Хуллас, тумшугингизни ерга ишқаб шундай ишлатишардики...

Эшак бечора бу сўзларни ўз шаъни учун ҳақорат деб тушунди шекилли, хангиллаб наъра тортиб юборди...

Батт машина томон келаркан:

— Зўр «интервью» бўлди-ю, фотоаппаратни шаҳарда қолдирибмизда! — деди афсуслангандай.

— Сиз бу «мулоқот» текстини қоғозга тушираверинг, сурати мендан! Ё юбораман, ёки ўзим олиб бораман, — дегандим ўшанда.

Мана энди бир йил олдинги ваъданинг устидан чиқиш пайти келганди.

«Бозор» қаердалигини Тохир яхши билмас экан. Шунинг учун шаҳардан анча чет бир кишлоққа чикдик.

Биз излаган «зот»лар бирови мудраб, бирови ағанаб, яна бирови ҳавонинг димлигидан бўтана сувга

бағрини бериб ётишган экан, «муаммо» осонгина ҳал бўлди.

«Гўра паблишарс»нинг уста сураткашлари бир соатга қолмай, фотоларни чиқариб бердилар. Шундай қилиб кечга томон «Уч суратли аския» изоҳли сўзлари билан тайёр бўлди.

Биринчи сурат: бўйнига бир шода гулчамбар — «хира» осилган «жаноб» қулоқларини диккайтириб, мағрурона қараш қилиб турибди. Унинг орқасидаги ёзув: *«Мухтарам сэр! Ҳозиргина самолётдан тушдим. Бўстонликдаги ёру биродарлар, ҳешу ақраболардан алангали салом. Сиз суратга ололмай, армонда қолган Чирчиқбўйишлик зотни ҳарчанд қидирсам ҳам, учратолмадим. Шу музофотнинг Майдонтол деган томонларида эгаларидан қочиб, шаталоқ отиб юрган янги орттирган танишларнинг қулогимга шивирлаб айтган хуфья сўзларига қараганда, бир узунроқ мегажин билан Пском тоғларининг овлоқ томонларига бош олиб кетганмиш».*

Иккинчи сурат: «жаноб» тўрт оёқни чўзиб, бошни тупроққа кўйганча, кўзларини сузиб ётибди. Унинг орқасидаги ёзув: *«Кайф! Бу томонлар совуқ бўлади деганлари нотўғри экан! Балки, бу ерларнинг илғари ҳукмдори бўлган Россияни назарда туттишгандир! Ҳар қалай ҳаво ўзимиздагидай иссиқ. «Чорбоғ» деган тип-тиниқ сувли, баланд тоғлар орасида чайқалиб турадиган денгизи бор экан. Унинг қумлоқ қиргоқларида мазза қилиб, юмалаб ётибман. Атрофдаги кенглик менга ёқди. Оёқни ҳар томонга бемалол узатаверасан. Фақат ёлғизлик бироз эзятти. Уйланиб олсаммикан...»*

Учинчи сурат: устига бир олам юк ортилган «жаноб» тумшуғи ерга тегай деб қулоқлари шалнайган ҳолда турибди. Унинг орқасидаги ёзув:

*«Ҳамма яхши кунлар ширин тушдай ўтди-кетди.
Мазлум пролетариат қисмати яна бошимга тушди.
Бу ерда арз-додимизни тинглайдиган Сиздан бошқа
кимса йўқ. Ҳеч бўлмаса, қаламингиз билан бизларни
эслаб, руҳимизни кўтариб туринг!»*

Мен эртасигаёк, яъни 1996 йилнинг 17 декабр куни Лахўр ва Тошкент вақти билан соат рошпа-роса 9.00 да ушбу ёзувли суратларни қоғоз лифофага жойлаб, М.Ю. Баттга жўнатиб юбордим.

Кейин, ишлар кўнаиб кетиб, дўстимни бошқа учратолмадим.

Яқинда ундан хат келди. Суратлар учун раҳмат айтибди.

Бирок, «Олтин девор»ни кўриб, бир нарсадан ранжиганини кўйидагича баён қилти: «Наманганнинг «Чодак» жамоа хўжалиги раиси Ашурали ака не умидлар билан бериб юборган нақшинкор эгарни ўз кўзим билан кўргандим. Томошанинг бошида қоровул Мўминчол хуштак чалганича шу эгар урилган эшакни миниб чиқиши лозим эди. Аслам Рао эшаксиз чиқяпти. Бунга чидаш мумкинми?!»

Эҳ, ошнам қурмагур-ей, режиссёрга иши тушмаган-да!

ШОИРГА ЭҲТИРОМ

Башир соҳиб ўз сўзида турадиган одам, Лахўрга келган кунидек бизларни топиб олди.

Комедия машқининг охириги кунлари кетарди. Тушки танаффус пайтида кичик дастурхон ёзиб, «Олтин девор» гуруҳига зиёфат берди.

— Энди, иккинчи қиёмат — қарзни елкадан қачон соқит қилай? Дарвоқе, Тошкентдан меҳмонлар келишяптими? — деди у кечки салқин ҳавода Ал Ҳамро хиёбонларини айланарканмиз, менга қараб.

— Тошкент-Исломобод-Тошкент самолёти ҳафтада бир маротаба учади. Шунинг учун Эркин акага асар премьерасига ўз вақтда етиб келишлари учун 17 декабр куниги Тошкент-Пешовор рейси ўнғайлиги айтилганди.

Шу дақиқаларда Башир соҳибнинг уяли телефони орқали Тошкентга кўнғироқ қилдик. Эркин ака ишхонада эканлар, гўшакни кўтардилар. Ҳол-аҳвол сўрашдик.

Чинталар олинбди. Пешоворга эртага кечки соат олтиларда етиб борамиз, дедилар-да, илтимос, расми-ятчилик бўлмасин, бизлар томоша премьерасида катнашиш учун келган меҳмонлар қаторида борамиз-да, қайтамиз, — дея яна бир бор таъкидладилар.

Сўнг, Исломобод билан уландик. Элчихонамиз биринчи котиби Хусанжон Умаров ҳам Тошкент билан боғланганлигини, эртага Пешоворга машина юборишаётганини маълум қилди. Бир кун Исломободда меҳмон бўлиб, кейин «Табани Аэро-Эшия» учоғининг эрталабки рейсида Лахўрга боришади деб, кўшиб қўйди.

— Ана, меҳмонлар ҳам келишяпти, — дедим Башир соҳибга қараб, — индинга эрталаб шу ерда бўлишади. Эркин Воҳид ёнларида Кўқондан, Сизга «адашингиз» — Мансурхўжа аканинг саломини олиб келаётган Нурилло Ҳожи ҳам борлар. Улар тўрт киши.

— Ундай бўлса тайёргарликни кўрай. Ха, билиб кўйинг, ҳаммаларини кутиб олишдан тортиб, кузатиб кўйишгача менинг зимамда бўлади. Бу ерга атайлаб шунинг учун келганман, бошқалар овора бўлчмасин. Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас.

Барибир Эркин акани расмиёна кутиб олиш режалари тузилаётганди. Исломободдан Кишвар Наҳид хоним, Лаҳўрдан Бхаттий соҳиб маълумотлар сўраб туришарди. Мана, энди бу расмиятчиликдан қутилишнинг осон йўли топилди! Сажжод Ҳайдар билан Тохир Асламга хазил аралаш меҳмонлар қачон келишлари номаълум, ҳозирча ҳамма ўз иши билан шуғилланиши айтилди, дедим-да, Башир соҳиб сўзларини кўшиб кўйдим: «Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас!»

«Олтин девор» учун бизлар ўйлагандан ҳам тез ва соз қилиб босилган таклифнома, буклетлар ҳамда муаллифнинг олтмиш ёшли юбилеи муносабати билан ўтказиладиган тантанали йиғинга чорловчи даъватнома қўлимизга келиб тушди. Уларни Ал Ҳамро маъмурияти томонидан жамоат ташкилотлари, Давлат муаассасаларига рўйхат орқали тарқатила бошланди.

Асар премьерасига таклиф қоғозлари 20-21-22 декабрнинг ҳар санаси учун алоҳида уч хил рангда босилган бўлиб, қайси куни Покистоннинг давлат ва йирик жамоат арбобларидан кимлар ташриф буюришигача номма-ном кўрсатилганди.

Эрталаб меҳмонларни кутиб олишга кетарканмиз, йўл-йўлакай Тохир бизларга яп-янги, ялтироқ муқо-

вали зарварақлар билан чиқарилган «Олтин девор» китобини кўрсатди:

— Қалай, дуруст чиқибдимми?

Мукованинг бутун бир бетини бахорий кайфият билан юриб келаётган муаллифнинг рангин портрети қошлаган, қарши томонида эса асар мазмунига муносиб маҳорат билан чизилган сурат ва олтиндай товланиб «Тиллаи дивар» ёзуви кўзга ташланиб турибди.

Уни кўлма-кўл олиб, ноширга тасаннолар айтдик:

— Қойил Тоҳиржон. Ҳақиқий олтин китоб бўпти. Эркин аканинг келишларига ажойиб совға!

— Бу бошланиши, хали! Ўзбек адиблари китобларини кўп чиқарамиз, — у камтарона жилмайиб кўйди.

Дарвоқе, китоб Покистон Исломи республикасининг Ўзбекистондаги фавкуллода ва мухтор элчиси Шавкат Али Шайх жанобларининг «Пок-Ўзбек адабий ҳамкорлигининг тамал тоши» сарлавҳали сўз бошиси билан очилиб, унда кўйидаги самимий жумлалар бор эди: «Мен Эркин Воҳид билан бундан тўрт йил муқаддам илк бор учрашиб, ҳамсуҳбат бўлганимдаёқ бу ўта камтар, маданиятли, фикри теран Инсонга — Ўзбекистонда ғоят ҳурматли улкан шоирга меҳрим тушиб қолган. Назаримда, у киши бағри кенг, кўнгли очиқ меҳмондўст ўзбек халқининг бор фазилатларини ўзида мужассам этган Шахс! Мен шундай одам билан яқиндан дўст, биродар тутинганлигим билан ғурурланаман.

Ўзбекистоннинг ардоқли шоири қаламига мансуб «Олтин девор» комедияси қарийб чорак асрдан бери театр саҳналаридан тушмай келаётгани, телевизор экранлари орқали қайта-қайта кўрсатилаётгани асар халқ орасида нечоғлик машҳур бўлиб кетганлигининг ёрқин намунаси дир.

Биродарим Эркин Воҳиднинг олтмиш йиллик тўйи муносабати билан унинг «Олтин девор»и Покистон

мамлакати саҳнасига йўл олиб, алоҳида китоб ҳолида босилиб чиқарилаётганлиги Ўзбекистон-Покистон мамлакатлари ижодкорларининг адабий алоқалари ривожига кўйилган тамал тоши деб баҳоламок керак».

Яхши ҳам «Олтин девор» муаллифини кутиб олишга тараддуд кўраётганларга меҳмонларнинг келиш вақтлари номаълум деб, аэропортга ўзимиз чиқанимиз... Исломободдан учиб келган «Аэро-Эшия» йўловчилари орасида бизнинг одамлар кўринишмади.

Бундай пайтда ўз-ўзидан ҳар хил тахминлар туғилиб келаверади: «Чарчаб келишган бўлса, ухлаб қолишгандир!» «Исломободни бемалол томоша қилиб, эртага келишса керак!» «Эркин акани кўришга муштоқ қанча одамлар бор-элчихонамиздаги йигитлар навбатма-навбат меҳмонга чақиришган бўлса...» Энг омади гапни Мақсуд акамиз айтдилар: «Эркинбой самолётга чиқаётганда Исломободли бирон шахматвоз, ҳа, қаёққа кетяпсиз, бир партия суришайлик, кўркманг, меҳмонлигингиз хурмати ютиб қўймайман деган бўлса, кастюмни ечиб, шахмат суришиб ётгандур. Бунақаси кўп бўлган!»

Тахминларга аниқлик киритиш учун Тохирнинг машинасига ўтириб олиб, элчихонамизга, Хусанжонга яна кўнғироқ қилдик. «Эркин ака бироз толиқиб келган эканлар, эртага учиб боришади» деган жавобни олдик.

Шундан кейин меҳмонлар учун жой ҳозирлаб қўйилган шаҳар марказидаги Башир соҳибнинг қароргоҳига бориб, нонушта қилдик. «Олтин девор» китобини «ювдик»... албатта хилма-хил шарбатлар билан — Покистончасига «ювдик».

Премьерага бир кун қолганда катта синов олдидан ҳамма «тиниксин» деб дам олиш куни эълон қилинди.

Кечкурунга Убайда Саййид хоним ҳамма «Олтин девор» гуруҳини меҳмонга таклиф этганди.

Шаҳар марказий кўчаси бўйлаб узоқ юрганимиздан сўнг чапга бурилдик. Ўзимиздаги маҳаллани эслатувчи бир-икки қаватли уйлар билан ўралган кўча бўйлаб юра бошладик.

Бирдан қулоғимизга таниш оҳанг чалингандай бўлди. Ҳаммамиз қўшиқ таралаётган тарафга ўгирилдик. Каттагина майдон тўрида ҳашаматли дарвоза. Унинг устига салқин ичимликлар ишлаб чиқариш корхонаси деб ёзиб қўйилган. Сал бериюкда худди бизнинг гузар чойхоналарини эслатувчи емакхона бўлиб, у ердаги сўри, чорпояларда 15-20 киши (корхона ишчилари бўлса керак) қаҳва, чой ичиб ўтиришибди. Шундоқ тоқчадаги радиоприёмникдан «Ўзбекистон ватаним» кўшиғи янграмоқда эди.

Ҳайдовчи Исҳоқ қўлини биз томон ёзиб, ҳайрат ишораси билан бошини сарак-сарак қилиб «Ваҳ-ваҳ» деб қўйди-да, бир лаҳза машинасини тўхтатди. Димоғимизга Она Ўзбекистонимизнинг ҳавоси келиб урилгандай бўлди. Фарруҳжоннинг овози бизлар эшитавериш қулоқларимизга сингиб қолгандан-да ўн чандон ширалироққа ўхшаб кетди, назаримда.

Убайда Саййид хонимнинг икки қаватли иморат, жажжигина ялангликдан иборат ҳовлисидаги ўтиришимиз қизиқарли суҳбат, мушоира, ўйин-кулги билан ярим кечагача давом этди.

Меҳмондорчиликнинг «бадий қисми»ни бошқариш асосан «Ялла» ансамбли йигитлари қўлига ўтиб кетди. Улар ижро этган, қайта-қайта қўйилаётган кўшиққа Тоҳира Имом ўзбекона назокат билан рақсга тушиб чарчамас, унинг атрофида деярли ҳамма, худди парвонадай ўйинга тушарди. Ҳатто, бир четдан сипогина томошани кузатиб ўтирган Сажжод Ҳайдар жаноблари ҳам завқи тошиб, даврага чиқиб кетди.

Мақсуд акамни туртгандим, у киши кулоғимга «Ажабо! Булар қизик: номозни ҳам ўқийвераркан, ўйинга ҳам тушавераркан» деб қўйдилар.

19 декабр куни кечкурун Ал Ҳамро театр комплексининг ташкилий ишлар бўйича директор ўринбосари Мақсуд соҳиб мени хузурига чақирди:

— Жаноб, мана «Олтин девор» ҳам китоб бўлиб чиқди, — у киши столи четида ҳарфлари ярқираб турган «Тиллаи дивар»га ишора қилиб қўяркан сўзида давом этди, — Эртага комедиянинг биринчи премьераси. Қолаверса, асар муаллифи ҳам шу ердалар. Имкониятдан фойдаланиб, анъанавий Лахўр китоб савдо ҳафталигини ўтказсак, нима дейсиз?

— Бир кунда-я! Улгуриб бўлармикан? Вақт озку!

— У ёғидан кўнглингиз тўқ бўлаверсин. Лахўр шаҳрининг ўзи бир мамлакат. Китоб нашриётлари кўн. Бу жиҳатдан шаҳримиз дунёда Лейпцигдан кейин иккинчи ўринда туради. Шундай экан, бир маротаба кўнғироқ қилинса, бас. Ким ўз маҳсулотини кўз-кўз қилгуси келмайди, дейсиз!

Мен фурсатдан фойдаланиб, суҳбатдошимга негадир театр «Эълонлар тахтаси»да «Олтин девор» премьераси ҳақида ёзув йўқлигини айтдим.

Мақсуд соҳиб дарров рассомларга кўнғироқ қилиб, ишни «тезлатиш»ни буюрди.

Бир соатлардан кейин комплекс рўнарасида дид ва ҳафсала билан ёзилган «Олтин девор» эълони пайдо бўлди. Мақсуд соҳибнинг «ҳозиржавоб»лигига қойил қолдим.

Тасвирий санъатга биров ҳавасманд эмасманми, унга қараб туриб беихтиёр «Бундай ловуллаб, кўзни оладиган ёрқин рангларни қаердан олишаркин» деб қўйдим ичимда.

Мақсуд соҳиб билан дастлаб учрашганимизда ўзига қарашли даргоҳда кетма-кет ўтказиб туриладиган

тадбирларнинг кўплиги жонига теккан, шунинг учун ҳафсаласизроқ кишига ўхшаб кўринганди.

Ўзи ҳам келган кунимиз Ал Ҳамронинг «Экспозейшн Холл»ида модерн санъат асарлари намойиши энди ёпилиб, «Покистон бадий фотоси» кўргазмаси иш бошлаган экан... Ўн кунлардан кейин «Хитой бадий фото-кўргазмаси» очилди. Сўнг ҳафта давомида «Окулистик-кўз касалликлари мавзуга бағишланган адабиётлар ва замонавий асбоб-ускуналар» намойиш этилди.

Шубҳасиз, баъзан бир кечанинг ўзида уюштирилдиган бу улкан тадбирларда Максуд соҳибнинг югур-югури, хизматлари кам бўлмасди. Мана, энди у «Олтин девор» баҳонасида бадий китоб кўргазмасини очиш илинжида.

Нихоят, меҳмонларнинг қоралари кўринди. Чап ёнда Эркин ака. Негадир кайфиятлари йўқроқ, чарчаган бўлсалар керак. Ўнг ёнда Нуруллахон хожи. Ўртада келинойилар.

Эрталабдан иссиқ заштига олиб, ҳамманинг вужудидан тер қуйила бошлаган бўлишига қарамай, Хожи аканинг бошларида қахратон кунлар кийиладиган катта кулокчинли сувсар телпак. Кўқоннинг Гулистон маҳалласига ўзлари қуриб берган ҳаммомдан чиқиб келаётгандай, қип-қизил юзлари бўғриқиб турибди. Чеҳраларида ҳар доимдагидек беғубор табассум! (Бу бағри кенг, ҳимматпеша, кўнгли очик Инсон китобнинг худди шу жойларини ўқиб, қаҳ-қаҳ уриб кулган, қойил-қойил, деб тасанно айтган эдилар. У киши «Олтин девор»ни Покистонда кўйилиш ташаббускорларидан эканлиги кўнчиликка маълум. Жойлари жаннатда бўлсин! Д.Н.)

— Максуд ака, ана келдилар, — дея Хожи акага ишора қилдик. — Яна чамадонни очадиган бўлдингиз, телпакни иссиғроғидан кийдирмасангиз бўлмайди!

— Оба, сизлар-ей, дарровок телпакка кўзларингиз тушади-я! У киши ҳам менга ўхшаб бу томонлар совук деб ўйлаганлар-да! Хозир Кўкон-у Тошкентда айни киш! — дедилар Максуд акамиз намиққан бақбақаларини ошпок дасрўмолда артиб, меҳмонларга пешвоз чиқарканлар...

Эрталабки нонуштадан кейин бироз дам олгач «Покистон ва Марказий Осиё мамлакатлари дўстлик жаъмияти»нинг «Шезон» мажлислар зали томон йўл олдик.

У ерда меҳмонларни «Гўра паблишарс» нашрїёти томонидан босиб чиқарилган «Олтин девор»нинг тақдимномаси ва ўзбек шоирининг 60 йиллигига бағишланган тантанали йиғилиш ўтказиш мўлжалланган бўлиб, ўзбекистонли меҳмонларни Отаул ҳақ Қосимий, Амжат Ислон Амжат, Жўш бошлиқ машхур ёзувчи, шоирлар, турли матбуот вакиллари ҳамда шаҳардаги қатор жамоат идораларининг номаёндалари кутишаётган эди.

Гулдирос қарсақлар садоси остида Эркин Воҳид, элчимиз Наим Ғоййиловлар минбардан жой олдилар.

— Одатда ҳар бир юртнинг фуқаролари ғурур билан номини тилга олиб, фаҳрланиб юрадиган ўз шоирлари, уламолари бўлади. Бугунги бизнинг меҳмонимиз — Эркин ака Ўзбекистоннинг шундай эъозли шоирларидан! Неча марта Ўзбекистонга борган бўлсам, у киши ҳақида шунча кўп таҳсинли гаплар эшитганман. Кўпдан буён бу ардоқли шоир билан учрашишни орзу қилиб юрардим. Олшоҳга минг қатла шукурки, шу учрашув Сиз азизларнинг гувоҳлигингизда Покистон тупроғида — она шахрим Лахўрда бўлиб турибди, — деди Т.А.Гўра тантанали йиғилишни очаркан, — Яна олдиндан бир нарсани айтиб қўяй, бизнинг мамлакат Ўзбекистонни Мустақил давлат сифатида биринчилардан бўлиб таниган, Тошкентда биринчилардан ўз элчихонасини очган. Мана, энди озод ўзбек халқининг забардаст шоири

Эркин Воҳиднинг 60 йиллик юбилеи тантаналарини ҳам адашмасам, биринчилардан бўлиб бизлар бошлаб юбордик. Бугунги кун Пок-Ўзбек адабий ва маданий алоқалари тарихига ёркин саҳифа бўлиб киради.

Шундан сўнг нотик ўз сўзида Эркин аканинг ижоди, хусусан «Олтин девор» комедияси ҳақида атрофлича тўхталиб ўтди.

— Бизлар азалдан томирларимиз бир-бирига туташ қондош-жондош халқлар бўлсак-да, орамизни ажратиб турган қора деворлар мавжуд эди. Энди ғараз-гўйликка қурилган ўша қора деворлар емирилиб битди, — деди навбатдаги табрик сўзини айтган таникли адиба ва актёр Убайда Саййид, — унинг ўрнини эзгулик ҳамда қардошлик рамзи «Олтин девор» эгаллади. Майли, бизга бундай «Девор»лар керак. Чунки, бу халқларимизни узоқлаштирмайди, айрмайди, балки яқинлаштиради. Эркин бхайжон, бизга ҳадя этган мана шу «Олтин девор»ингиз учун катта раҳмат. Иншооллох, Сизнинг етмиш, саксон ҳатто юз йиллигингизни ҳам анъанавий қилиб, мана шу Покистон тупроғида, дўстларингиз — «Олтин девор» гуруҳи даврасида нишонлайлик. Ҳаммамизни ўша кунларга етказсин!

Адибанинг бу сўзлари олқиш ва давомли қарсақлар билан бўлиниб турди.

Ўзбекистон республикасининг Покистондаги фавқулодда ва Мухтор элчиси Наим Ғойишов «қирчиллама ёш бўсағаси»да турган шоир тўғрисида, унинг Покистон саҳнасида илк бор намойиш этиладиган комедияси ҳақида ҳикоя қиларкан:

— Яна Сизларни бир янгиликдан хабардор қилиб қўймоқчиман, — деди, — маълумки ҳар қандай томоша асари бир марта саҳнада намойиш этилса, умри бир ёшга узаяверади. Бугун «Олтин девор»нинг минг бир ёшини Сизлар билан мамлакатингизнинг энг катта театр кошонаси Ал Ҳамрода нишонлаймиз!

Шоиримизни ва унинг машҳур асарини кўшалок қутлуғ ёш билан табриклашга ижозат этгайсизлар!

Бошқа сўз олган кишилар ҳам шоирни табриклар, узоқ умр, ижодий равнақ тиладилар, гулларга кўмиб ташладилар.

Йиғилиш ҳаками минбарга Эркин акани таклиф этади.

— Мен Покистон тупроғига қадам кўйишим билан ўзимни яқин ёру дўстлар даврасида юргандай ҳис этдим десам ҳеч ким ажабланмаса керак. Бунга бизнинг ҳамюртимиз — Буюк шоир ва давлат арбоби Заҳриддин Бобур ҳамда унинг авлодлари шахсига, меросига Сизлар томонингиздан кўрсатилаётган ҳурмат, эътибор яққол далил бўла олади. Ҳа, ота-боболаримиз қадим-қадимдан борди-келди қилишган. Бутун-бутун мамлакатларни бир-бири билан боғловчи йўллар туя қарвонлари билан гавжум бўлган. Бу йўллар тижорат билан бир қаторда илм-маърифат йўли ҳам ҳисобланган. Лаҳўрдан йўлга тушган қарвонбоши ўзининг Самарқанд ё Бухоролик ёинки Фарғонали ҳамкасби билан Афғонистоннинг бирон қарвон саройида учрашиб, бир пиёла чойи устида китобхонлик қилган, мушоира авжига чиққан. Шунинг унутмаслигимиз керакки, бобокалонларимиз тақдиримизни абадул-абад боғлаб кетишган. Минг қатла шукур, Ўзбекистон мустақилликка эришгани шарофати билан Убайда хоним таъкидлаб ўтган «Қора девор»лар чилларчин бўлди. Ўртамингга кўйилган сунъий ғовлар олиб ташланди. Бугунги мана шу Сизлар билан юз кўришиб, анжуми мажлис қуриб ўтирган дақиқаларни ўша тўхтаб қолган дўстона гурунглари, оташин мушоираларнинг янгидан бошланган дебочаси деб биламан.

Шундан кейин мушоира бошланди. Уни Эркин Воҳид ўз ғазалини ўқиш билан бошлаб берди...

Узоқ давом этган қарсақ ва олқишлардан сўнг меҳмон яна сўз сўрайди.

— Ижозатингиз билан мана шу ажойиб тадбирларнинг жонкуярлари — дўстларим шаънига икки оғиздан миннатдорчилик билдириб кўймоқчиман. Аввало, «Пок-Ўзбек дўстлик жаъмияти»нинг раиси, номдор хамюртингиз Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари ҳамда орамизда савлат тўкиб ўтирган ажойиб инсон Мир Башир Аҳмад дўстимизга чин юракдан раҳмат айтмоқчиман. Чунки Сизлар билан мана шундай юзма-юз ўтириб, дийдор кўришувимизда уларнинг хиссалари бениҳоя. Тохир Аслам Гўра ҳақида алоҳида сўз: мен «Олтин девор»ни 33 ёшимда ёзганман. Бу ерда шу йнғилишни бошқариб, ношир ва ажойиб ёзувчингиз Тохир укам ўтирибди. У ҳам шу кеча-кундузда айнан 33 ёшни қоралабди. Яна, биз ўзбекистонли адибларга шу нарса яхши маълумки, Тохиржон шу ёшда ўзбек адабиёти ва ўзбек тилини Покистонда ташвиқ қилишда анча хизмат қилиб улгурган. Бу тақдирлашга арзийдиган ишдир! Эшитишимча, ҳозир у урду тилида «Ўзбек шеърятини антологияси» китобини ҳамда ўзбекистонли ҳамкасблари билан. «Мукаммал ўзбекча-урдуча муштарак сўзлар луғатини қайта босиб чиқаришга тайёргарлик кўрмоқда. Бунинг учун унга бугун ўзбек зиёлилари номидан миннатдорчилик ихор қилишни истардим. Мен номларини зикр қилиб ўтган кишилар тўғрисида, айниқса Башир соҳибнинг қандай қилиб Ўзбекистонга бориб, «Кўқонли Мансурхўжа ака» бўлиб қолгани ҳақида алоҳида китоб ёзса бўлади. Маннимча, шу мавзу асосида икки мамлакат ёзувчилари ўртасида энг яхши асар учун конкурс эълон қилиш керак, агар Башир соҳиб қарши бўлмаса! — нотик фахрий меҳмонлар қаторида ўтирган Мир Башир Аҳмадга қараб кўйди.

У киши ўрнидан туриб, микрофонни кўлига олди:

— Қаршилигим йўқ. Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас.

Ушбу йнғилиш иштирокчилари билан гурунг дастурхон устида давом этди.

Муаллиф дастхати битилган «Тиллаи дивар» йи-
тилганлар орасида кўлма-кўл бўлиб кетди.

Анъанага кўра «юбиляр» олтмиш ёшлиги муно-
сабати билан ранг-баранг қилиб тайёрланган улкан
баркашдай тўёна тортни бўлақларга бўлиб, ҳам-
мамизга мезбонлик қилди.

Шу куннинг ўзидаёқ газеталар (йирик матбуот
органлари кунига икки мартаба-тонгги ва окшомги
сонлари босилади) ўзбек шоири Эркин Воҳиднинг 60
йиллиги шарафига «Шезон» мажлислар залида тан-
тана бўлиб ўтгани, «Олтин девор» такдимномаси
хақида шоирнинг шеърлари билан суратли хабарлар
босиб чиқарди.

Соат кечки бешларга яқин гримхонага Мақсуд
соҳиб кириб келди:

— Мехмонлар келишмадимми?

— Шох Жаҳон курдирган қалъа ёдгорликларини
зиёрат қилишга кетишганича, қайтишгани йўқ.
Томоша бошлангунча келиб қолишади.

— Ахир, китоб савдо кўргазмаси очилай деяпти-
ку! Тайинлаб қўймаганмидинглар? — Мақсуд соҳиб-
нинг ҳорғин юзларида сал асабийлик аломатлари
пайдо бўлди.

— Нима деяпти, бу адашим? — Мақсуд ака
Тоҳира Имом сочларини ўзбекчасига гажаклаш йўл-
ларини гримчиларга тушунтираркан, менга ўгирилиб
қаради.

— «Олтин девор» китоби чиқиши муносабати
билан кўргазмалар залида китоб савдо ярмаркаси
ташқил қилинибди. Ҳозир очилишида Эркин аканинг
ҳам иштирок этишлари мўлжалланган экан.

— Шунақа дарди бор экан, нега бир-икки ҳафта
олдинроқ огоҳлантириб қўймайди!

— Э, Мақсуд ака, буларнинг «дарди» бирдан тутиб
қолади. Бизларга ўхшаб лаллайиб ҳафталарни бекор
ўтказишга ўрганмаган. Энди, нима қилдик-а!

— Эркин халивери келмаса керак! — Мақсуд ака «адаш»лари худди ўзбекчани яхши тушунадигандай, унга афсус аломати билан кўзойнаклари остидан қараб кўйдилар.

Мақсуд соҳиб қия очик турган эшик томон йўналди. Биз ҳам унга эргашдик. Ташқарига чиқиб, «Экспозейшн холл» олдида турган тумонат одам ҳамда шоҳона саллалар ўраб, рангин миллий кийимлар кийган эркак-аёл рақс труппаси (Фақир Хусайн ансамбли дейишди) аъзоларига кўзимиз тушди. Нарирокда эса, бутун иморатни бошдан оёқ қоплаган «Анъанавий Лахўр китоб савдо кўрғазмаси» деган ёзув кўзга ташланарди.

— Жуда зўр иш бўларди, келишганда. Китобни кўзга кўринарли жойларга қўйдиргандик. Бу томонда асар, у томонда унинг премьераси! — Мақсуд соҳиб «Олтин девор» комедиясининг бугундан бошланадиган томошаси ҳақидаги эълонга кўз ташлаб, афсус дегандай бош чайқади.

— Э, Мақсуд соҳиб, — дедим мен ҳам ўзимни оқламоқчидек, — Кеча тушунтириброк айтмайсизми. Бизлар бунақага ўрганмаганмиз!

— Ха, Эркинжон ҳам бундан беҳабар бўлса керак, шунинг учун бемалол юришгандир, — ўзимизнинг Мақсуд ака менинг сўзларимни тасдиқлагандай қўлларини «бигиз» қилиб, адашлари елкасига нуқиб кўйдилар.

Мақсуд соҳиб бизнинг бу гапларимиз ҳазил деб ўйлади шекилли «кўйинглар-е» деб кулиб юборди.

— Эркин акаларга ҳам тушуниш керак: ўзлари бугун келишди. Бафуржароқ гаплаша олганимиз ҳам йўқ... Энди бунинг бошқа иложини қиламиз, жаноб Мақсуд Юнусов! — дедим-да, режиссёримизга қарадим, — артистлар грим қилинган, кийиниб ҳам бўлишган-а?

— Ҳаммаси тайёр!

— Ундай бўлса, кўргазмани очилиш маросимида «Олтин девор» муаллифи ўрнига асар қахрамонлари иштирок этишади!

— Кандок бўларкин, — дедилар ўзимизнинг Мақсуд ака.

— Зўр бўлади, ажойиб фикр! — деди Мақсуд соҳиб.

Шу пайт музыка садолари янграб, полиция қоровуллигида келаётган икки-уч жанобнинг қораси кўринди.

Мақсуд соҳиб бизларга:

— Шаҳар раҳбарлари келишяпти, артистлар тезроқ чиқишсин! — деди-да, меҳмонлар истикболига чошиб кетди...

Олдинда бош режиссёр Мақсуд ака, ундан кейин икки нуруний қариялар — бири чуқ дўппили, иккинчиси дўппи устидан белбоғ танғиб олган Мўмин чол билан Абдусалом, орқарокда оҳари тўкилган рок атлас кўйлак устидан беқасам камзул кийган, бошини ўзбек аёлларига хос русумда рўмол билан танғиб олган, қулоғи оғирроқ Хуринисо, такаббур Саид Малик ва унинг димоғдор иккинчи хотини Шафоат, келишган қад-қоматли Нодир ўз севгилисидан билан, қулоғига фанендоскоп ичагини тикиб, дори-дармон ғаладончасини кўтариб олган ўша довдирроқ доктор, ўзбек милицияси формасидаги Қиличбек, Оқсоқол, Зухралар кўргазма залига кириб келишганида, ҳамма ёқни қарсақ босиб кетди.

Дастлаб, бу кўргазмага ўзбекистонли санъаткорлар делегация ташриф буюрди деб ўйлаганлар ҳам бўлди. Қайсидир мухбир кўргазма ҳақида фикрингиз қандай, дея интервью олишга ҳам ошиқди...

Шу ернинг ўзиде китоб қахрамонлари дастхат ёзиб, кўпчилиқни хурсанд этишди.

Айни пайтда бизнинг китоб савдосидан билан шуғулланадиган кишилар ҳамда ноширларимизга ўрнак бўла оладиган бир манзарани тасвирлаб ўтмоқчиман:

«Экспозейшн ҳолл» — кўрғазмалар залининг биринчи, иккинчи қаватини эгаллаган турли мавзудаги адабиётлар кўйилган расталар оралаб юрарканмиз, вақт кечга томон оғиб борган сари китоб мухлислари сони (уларнинг аксари болаларини етаклаб олган ота-оналар эди) кўпайиб бораётгани бизни ажаблантирди. Яна шуниси диққатга сазоворки, кўйилган китоблар ҳаммаси қаттик, бежирим муқоваларда чиқарилган. Улар орасида биронта «газет қоғози»га босилган, уч-тўрт марта варақласангиз титилиб кетадиганини тополмайсиз.

Катта қошона ичига жойлашган бу китоб савдо расталарини бир сидра айланиб чиққунимизча икки соатга яқин вақт кетди.

Харидорлардан зарур адабиётларга буюртма олиб ўтирган жаноблардан қизиксиниб сўрадик:

— Тахминан бу ерга келтириб, савдога кўйилган китоблар сони неча жилд чиқади?

— Бундан олдинги савдо кўрғазмасига сал кам ярим миллион жилд китоб келтирилганди. Бу сафар ҳам шунга яқинрок.

Мен ҳаёлан Мақсуд соҳибга «биз бунақага ўрганмаганмиз» деб айтган сўзларимни эсладим. «Шунақага ўргатиб кўйишган» демаганимга ачиндим.

«ОЛТИН ДЕВОР» ТҶЙИ

Бутун театр биноси бўйлаб янграб турган шоир Эркин Воҳид ғазалари билан айтиладиган кўшиқлар садоси аста пасайиб, одамлар билан тўла улкан залга осудалик чўкади. Пардалар устида рангин ёғдулар жилваланади. Покистон Ислон республикаси ҳамда Ўзбекистон республикасининг давлат тароналари янграйди. Ҳамма ўрнидан туради.

Орага яна қисқа муддатли жимлик чўкади. Атрофдан ёқимли чанг чадоси янграйди. Бу — Тошкент радиосининг «овози» эди. Унга ҳамоҳанг жўр бўлиб «Редийо Пакистан» «овози» таралади.

Шундан кейин сахнага шахдам қадамлар билан «Қиличбек» чиқиб келади. Бугунги кўрсатиладиган тамоша иштирокчиларини таъриф-тавсиф ила таништира бошлайди. Қаҳрамонлар тамоша залининг ҳар ер — ҳар еридан чиқиб келадилар. Бу ерда ҳам қизиқ ҳолат юз беради: тамошабинлар ёнларида ўтирганларни ўзбекистонли меҳмонлар (Ал Ҳамро гримчиларига қойил қолиш керак) деб ўйлашади, уларни дўстона мулоқотга чорламоқчи бўлишади...

Биринчи премьерa томошабинларда катта шавқ-завқ уйғотди. Спектакл бир неча бор гулдирос қарсақлар, олқишлар билан бўлиниб турди. Айниқса Мўмин (А.Рао), Абдусалом (А.Аёз), Ҳуринисо (У.Саййид)лар сахнада пайдо бўлиши билан бутун тамоша залини ҳаяжонли тўлқин қоплаб олар, чинданам улар ўз ролларини қиёмига етказиб ўйнашарди.

Тамоша тугаб, залда чироқлар ёнди.

Сажход Хайдар қарсақ ва олқишлар остида Эркин Воҳидни, Панжоб штати маданият вазири Салмон Ғани жанобларини сахнага таклиф этди. Вазир аввало шоиримизнинг қутлуғ олтмиш ёши билан муборакбод этиб, гулчамбар такди.

— Уйлаймизки, — деди Салмон Ғани, — бизнинг санъаткорларимиз «Олтин девор»дай ажойиб асарни маҳорат билан сахнага олиб чикиб, ҳаммамизни, жумладан мухтарам Эркин Воҳид жанобларини ҳам хушнуд эта олишди. Энди «Олтин девор» бизники, яъни «Покистон девори» бўлиб қолади. Бу дўстлик деворини бизга тухфа этганлари учун шоирдан миннатдормиз. Ўзбекистонли Мақсуд Юнус бошлик санъаткорларнинг сайи ҳаракати натижасида сахна юзини кўрган бу комедия маданий ҳамкорлигимизнинг ёркин намунасидир. Бу халқларимизни янада руҳан бир-бирига яқинлаштиради деб айтсам хато қилмаган бўламан.

Шундан кейин «Олтин девор» комедиясининг ҳар бир қатнашчисига Покистон маданият ишлари Вазирлиги, Умумпокистон «Арт Коунсл» театр жаъмияти, «Пок-Ўзбек дўстлик жаъмияти», Панжоб штати ҳукумати, «Табани групи кампани» номидан юборилган табрик ва гулдасталар тақдим этилди.

Комедия муаллифи ўз қаҳрамонларини бирма-бир қутлаб, маҳоратли ижролари учун миннатдорчилик билдирди, дастхат ёзилган ўз китобидан тақдим этди.

Шу кеча Мир Башир Аҳмад шаҳардаги энг эътиборли меҳмонхонада дастурхон ёзиб, ўз ваъдасига кўра «Олтин девор» тўйи»ни қилиб берди. У ерда Баширлар оиласининг деярли барча аъзолари жам бўлишганди.

Хотин зотини дунёнинг тўрт бурчагидан келтириб, учраштириб қўйсангиз бас — улар дарров тил топишиб кетади деганлари рост экан. Биринчи маротаба бир-бирига рўбарў бўлиб турган аёлларимиз ҳам бизни ҳайрон қолдириб, ҳеч қандай тилмочсиз

гурунгни қиздириб юборишди. Ора-чира қаҳқаҳа отиб қўйганларига ўласизми... Садия тинимсиз Нурилла хожининг рафиқалари-қўқонли келинойимиз билан гап-гаштак қилиб ўтирибди. Нималар ҳақида гурунглашяпти, Худо билади. Тоҳир бунинг тагига етолмай ҳайрон: «наҳотки хотиним Ўзбекистонга икки марта борганидаёқ, тилни шунча ўзлаштириб олган бўлса!» деб ҳаёл суряпти шекилли.

Бир маҳал у Эркин ака рафиқалари Гулчеҳра опа билан Башир соҳибнинг аёли бақамти бўлиб ўтирган диван томон ишора қилиб, мендан сўрайди:

— Гулчеҳра бҳабижи қайси тилда сўзлашяпти, урдуни биладиларми?

— Тошкентда Ачавот деган маҳалла бор, эшитганмисиз? — дейман унга жиддий нигоҳ ташлаб.

— Ҳа, эшитганман! — Тоҳир ҳам жиддийгина жавоб қайтаради.

— Тарихий манбаъларда ёзилишича, ўша маҳаллада яшовчиларнинг таги мултонлик (Мултон-Покстон шимолидаги йирик шаҳар. Д.Н.) бўлган!

— Нима, бҳабижи ҳам таги мултоними?

— Йўқ, нималар деяпсиз! Ўша Ачавот маҳалласига яқинроқ қўшни маҳаллада туришган.

Тоҳир ҳайрон бўлиб менга қарайди. Нимадир демокка шайланади. Шунда гапим ҳазиллигини тушунтираман:

— Соддасиз-да, жаноб, булар ҳаммасининг, — дея хотин-қизлар гуруҳига ишора қиламан, — тили бир! Эшитмаяпсизми «Урдуча-ўзбекча муштарак аёллар сўзлашуви»да гаплашишяпти! Энди Ансориддин билан ҳамкорликда шу ҳақда яна бир луғат чиқаришингизга тўғри келади...

Нуриллахон ака билан Башир соҳиб ўрталаридаги суҳбатга ҳам таржимонлик қилишга ҳожат қолмади. Икки ишбилармон нималардир ҳақида берилиб гурунгни қиздиришар, «Мансурхўжа», «Дўсти», «Қўқон», «Мурғи корхона», «Меҳмон», «Супермаркет» деган

сўзлари кулоққа чалиниб қоларди... Назаримда улар ўзларининг «тижорат тили»да сўзлашишар, ўзаро ҳамкорлик қилиш хақида ахдлашишяпганга ўхшарди.

Зиёфат ярим кечагача давом этди.

Меҳмон-у мезбонлар бир-бирларига эсдалик совға-саломлари тақдим этишди, миллий либос кийдиришди.

Башир соҳиб гап-гаштак яхши ўтганидан хурсанд: бошда дўппи яримта, чопон устидан боғланган атлас белбоққа қўлни тиқиб, чойхонада ўтирган Фарғонанинг улфатижон йигитларидай атрофга бургут қараш қилиб кўяди.

— Башир ака, — дейман унинг ёнига яқинроқ келиб, — вақт алламаҳал бўлиб қолди, меҳмонлар дам олишсинми?

— Меҳмоннинг амри биз учун қонун. Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас!

СЕВИНЧ ЁШЛАРИ

«Олтин девор»нинг иккинчи премьераси ҳам муваффақиятли ўтди. У олдингисига нисбатан анча сайқал топгани сезилиб турарди.

Учинчи кун иш артистлар ўзларига хос ҳаяжонни енгиб, маҳорат бобида устоз санъаткорлар билан тенглашиб олдилар. Кун сайин улар «образ»га чуқурроқ кириб бораётганликлари яққол сезилиб турарди.

Ҳар премьера сўнггида ўз-ўзидан тантана бошланиб кетар, комедияни ҳамкорликда сахнага қўйган Ўзбекистон-Покистон ижодий гуруҳи олқишланар, бутун сахна ранго-ранг гулларга тўлиб кетарди.

Кишвар хоним «Олтин девор» гуруҳининг ҳар бир қатнашчисини бағрига босиб, ижро этган ролига монанд таҳсинли сўзлар айтиб қутлади, гулшодалар тақдим этди.

— Болагинам, сен аввал бироз бўшлиқ қилдинг, лекин Мўминни укол қилганингдан кейинги ҳолатинг жуда жонли чиқди, ҳамма «камчилигинг»ни ювиб юборди. Йиқилганингда бирон жойинг лат емадими, ёнбошинг соғми? — дея қий-чув олқишлар остида Нуъмон Алининг пешонасидан ўпди. Сўнг Мақсуд ака бошлиқ «Олтин девор» гуруҳи қатнашчиларини, асарни сахналаштиришда хизмати сингган Ал Ҳамро жамоасини ўз атрофига чорлаб, Кишвар хоним залга қарата яна дил сўзларини айтди:

— Мен ўзимни гўзал, афсонавий юрт Ўзбекистоннинг кичик бир гўшасида юргандай, у ернинг ажойиб, беғубор қалбли кишилари орасига тушиб қолиб, ғаройиб воқеаларни улар билан бирга бошдан кечиргандай ҳис этдим. Халқларимиз ҳаёти, туриш-

турмуши муштарак эканлигини намойиш этиб, уларни бир-бирига яқинлаштирувчи бу ажойиб асарни бугун покистонликлар кўриб, завқланишлари керак. Агар дўстларимиз ишташса, «Олтин девор» гуруҳи ўз маҳоратларини мухтарам Эркин Воҳид юртида ҳам намойиш этиб, яна бир имтиҳондан ўтишга тайёр эканлигимизни ҳам кўпчилик олдида билдириб қўйишни истардим, — Шундан кейин Кишвар Наҳид хоним сўзни йирик давлат ва жамоат арбобларидан машҳур адиб ҳамда рассом Панжоб Қонун чиқарувчи Ассамблеясининг Бош спикери Ханиф Рама жанобларига беради.

— Яхши ёзилган асар умуминсоний мулкка айланади деганларига мана, мен бугун яна бир қарра гувоҳ бўлиб турибман. Ўзбек ижодкори жаноб Эркин Воҳиднинг асарлари бизнинг ҳам мулкка айланди. Гапнинг тўғриси, мен кейинги уч-тўрт йил ичида бу қадар қизиқиб, шавқ-завқ билан томоша кўрганим йўқ эди. Мана, Мўмин, Абдусаломларни олайлик. Содда, баъзан қутилмаган бойлик олдида довдираб қоладиган бундай одамлар бизнинг маҳаллаларда, жаъмиятимизда ҳам истаганча топилади. Манаву Сайид Малик заргардай тулкилар-ку, тўлиб-тошиб ётибди! — Рама соҳиб гуррос қулгу кўтарилган залга ўгирилади, — бормисизлар! Икки ярим соат мазза қилиб қулдик. Мен яна қовоқларингизни солиб олдингларми деб эдим... У ёғини сўрасанглар, сахнамизда биринчи маротаба ўзбек дўстимиз — Мўмин образини қойилмақом қилиб ижро этган жаноб Аслам Раога қойилман. У шу кетиши бўлса, Покистоннинг энг машҳур намоёндалари қаторига қўшилиб қолиши ҳеч гап эмас. Ўзларингизга маълумки, бизда Давлат бошлиқлигига сайловлар бошланиб кетди, машҳур кишилар номзоди кўрсатилмоқда. Энди биз Раонинг номзодини кўтариб чиқсак бўлаверади деб ўйлайман. Бунинг учун ташвиқот, йиғилишлар ўрнига «Олтин девор»ни қунига бир-икки мартадан кўрсатиб

турилса бас. Шундай эмасми?! — Залда яна жонланиш, қарсақлар авжга чикди. Нотик минбардан тушиб, «Мўминчол» томон юрди:

— Бу артистимизга тан бермоқ керак, — деди-да, ўз бўйинбоғини ечиб, унинг ўзбекча яктаги устидан такиб кўйди ва бағрига босди, ҳазил-мутоибали сўзни давом эттирди, — Комедия муаллифига яна бир бор қойил қолмоқ керак, бизга ҳеч қандай сайлов ўтқазиб ўтирмай, бирон вазирлик лавозимига тайинласа бўлаверадиган тайёр «кадр» тақдим этдилар! Келинг, «Саид Малик» жаноблари, сизни алоҳида яна бир бор табриклар кўяй! — у «заргар» (Имтиёз Аҳмад) кўлларини сиқади.

Зални яна қарсақлар босиб кетди. Ҳамманинг чеҳрасида табассум. Фақат «Мўмин» (Аслам Рао) кўзларида ёш милтиллайди. Севинч ёшлари!

Бирдан сахна-ю бутун тамоша залини рангин чироқ нурлари тутиб, тантановор «Ўзбекистон ватаним» («Ялла-ялла») куйи янграй бошлади. Сахнада гулларга кўмилиб кетган «Олтин девор» гуруҳи ўйинкулги ҳамоҳанглигида тамошабинлар билан хайрлашадилар.

Улар орасида юзларида табассум, кўзларида милтиллаган ёш «Мўминчол»ни ҳам кўриб турибман.

ХУЛОСА

Нихоят, бир ярим ойга яқин муддатга чўзилган «Олтин девор» ижодий сафаридан юртимизга қайтдик.

Албатта, яқин-йирок дўстлар, таниш-билишлар хол-ахвол сўрашди. Қандай кутиб олинганлигимиз, қай шароитда яшаганлигимиз билан қизиқишди. Бу табиий ҳол.

Лекин мени бир нарса ўйлантириб қўйди: ҳар бир «қизиқиш»нинг замирида бундан Сизларга бирон фойда бўлдими, наф тегдими деган саволга ишора ётарди. Бу «ишора»га тўшпа-тузук, оқ-қоранинг фаркига борадиган, маърифатли ҳамкасбларимиз ҳам зўр бериб қолишарди.

Бир яқин зиёли оғайнимга шундан ранжиброқ гап айтгандим, у бепарвогина «Илгариги савобга иш қиладиган пайтлар ўтиб кетган, ҳозир бозор иқтисодиёти даври» деди.

Назаримда бизда ҳамма бозорчи бўлиб кетаётганга ўхшайди.

Кўпчилик миллатдошларимиз бу «Давр»нинг ҳалоллик, инсоф-диёнат, маърифий баркамолликка интилиш сингари нурафшон томонларини четлаб, фақат очофатларча фойда орқасидан қувиш каби зимистон қаърига ўзларини урмаяптиларми!

Улар ўз халқининг заковат мезонини дунёга олиб чиқиш учун ҳам қандайдир таъмагир бўлиш керак деб тушинадилар, чоғи. «Отанг-бозор, онанг-бозор»ни доноларча тўқилган ҳикмат деб айтишдан уялмай-диган бўлиб қолдик.

Бу ниманинг аломати!

Агар шу кетиш бўлса, бор будимизни «чайқов»га соламиз-да, маънавият, қадрият, борингчи, миллий ғурур деган тушунчаларни ҳам бир четга суриб қўямиз. Ана ундан кейин 5-6 синф илми билан ўзини бозорга уриб, «ишбилармон» бўлиб кетган, тагида ота-онасининг етти ухлаб тушига кирмаган ажобтовур машина, кулоғига уяли телефон тутган олифта бойваччаларга кунимиз колмаса, эди деб қўрқаман.

Шунинг билан мен ҳамюрт, маслакдошларимга биз Ўзбекистонни, унинг салмоқли адабиёти ва драматургияси борлигини покистонли санъат муҳлисларига овоза қилиб қайтдик, уларни қойил қолдирдик, демоқчиман.

Яқин дўстларимиз бўлган ҳамкасблар — Нодим Қосимий, Отаул ҳақ Қосимий (яқинда бу кишини Покистон Ислом республикасининг Норвегиядаги фавқулодда ва Мухтор элчиси этиб тайинганлиги ҳақида хушxabар олдик), Ислом Амжад, Изҳор ул Ҳақ, жаҳон тан олган олим доктор Абдул Қадир Хон, Фаҳр Замон, карачилик дўкондор Муҳаммад Салим, мактаб ўқитувчиси Ахтар Хусайн, шаҳар маҳкамаси хизматчиси Муҳаммад Ҳолид Хон, панжоблик талаба Муҳаммад Аёз, дўстлар учун ҳар доим бағри очик, феъли кенг Ёқуб Табани, Башир Аҳмад, Муҳаммад Ясин, Амин Ғозиёнийлар билан қайта дийдор кўришиб, уларни юртимизга, халқимизга қай даражада хурматлари баландлигини яна бир бора гувоҳи бўлиб қайтдик.

Ўзбек комедияси «Олтин девор»ни сахналаштириш покистонли турли касб ва соҳа эгалари бўлган дўстларимизнинг умумий ишига айланиб кетди. Йирик ёзувчи, шоирлар, олиму санъаткорлар, тижоратчи-ю номдор бизнесменлар, давлат вазирларидан тортиб, юқори лавозимли ҳарбийларгача... Уларнинг айримлари ҳақидагина тўхталиб ўтдим. Мана шуларнинг ўзи ўзбек адабиётига, қолаверса маданиятига кўрсатилган эҳтиром эмасми! Бунинг қимматини нима

билан қиёслаш мумкин? Менга «фойда» ва «наф»
хақида гапирадиганларга шу саволни бергим келади.
